

MÄRKPOJKARNA TAR MAKTEN

MÄNNISKOR OCH IDÉER I 20- OCH 30-TALETS
HOLMSUND

av

KARIN NORDBERG

Idéhistoriska skrifter

Institutionen för idéhistoria Umeå Universitet 1987

NR 6

150
23116

MÄRKPOJKARNA TAR MAKTEN

MÄNNISKOR OCH IDÉER I 20- OCH 30-TALETS
HOLMSUND

av

KARIN NORDBERG

Idéhistoriska skrifter

Institutionen för idéhistoria Umeå Universitet 1987

NR 6

ISSN 0282-7646

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	sid
VINTERBILD	1
SYFTET	2
METODEN	2
Urvalet av personer	2
Intervjuerna	3
Metoddiskussion 1/ urvalet	4
Metoddiskussion 2/ intervjuerna	4
Metoddiskussion 3/ analyserna	5
HOLMSUND I TID OCH RUM	
Samhället	8
Historien	9
Holmsund - ett Sverige i miniatyr	10
Internationella händelser och nationella reformer	11
Demografiska faktorer	11
Folkhemstanken	11
PERSONERNA	13
Bibliotekarie Andreas Berg	14
Torkhusskötare Sigvard Andersson	17
Impregneringsarbetare Josef Hansson	20
Sågverksarbetare Henry Lindgren	23
Handelsföreståndare Edvin Persson	26
Bokhållare David Johansson	29
Stuveriarbetare Rikard Nyström	32
Försäljningschef Sigvard Carlsson	35
IDEERNA	38
ARBETET SOM FÖRSTA ORDNARE	40
Den lojale arbetaren	42
Det fromma arbetet	43
Stabbläggjarstriden	46
Torkhusskötarens dilemma	47
Det identitetsskapande arbetet	48
Arbete och fritid	50
Kvinnoarbetet som ordnare	51
GEMENSKAPEN SOM ORDNARE	53
Ordningen organiseras	54
"I logen stöptes de kommunala ljusen"	54
"Snyltdjur och skötsamma", två sorters arbetare	55
Gemenskapen överordnad nykterheten	56
Föreningslivet som sorterare	58
"I Holmsund är dom framfota"	59
Nykterheten - politisk huvudfråga	59
Samarbetsanda och tacksamhetsskuld	60
Kvinnorna och eliten - två dilemman	62

BILDNINGEN SOM ORDNARE	66
Studiecirkarna	67
Henry Lindgren - den andlige	69
Skönlitteraturen lär folk att läsa	72
En utvald grupp	73
Överhetens skola - och folkets	74
Josef Hansson, en teaterlegend	77
Bildning och utbildning	79
Proletär eller borgerlig kultursyn?	80
✓ VÄLFÄRDEN SOM ORDNARE	84
Välfärdsdrömmen förverkligas	88
Systembolaget	89
Egnahemsrörelsen livegenskap i lyxförpackning	92
Suckarnas dal	92
Var egnahemmen förborgerligande	97
Hemmafrun som välfärdsamatörer	98
MÄRKPOJKARNA TAR MAKTEN	102
Arbetarideal eller medelklassideologi	103
Kvinnan utan makt	107
David Johansson, den renhåriga förhandlaren	111
"De nya brukspatronerna"	116
TIMMERRULLARENS ARV	119
(inleds med en summering)	
Timmerrullarens personliga arv	124
NOTER	131
KÄLLOR OCH LITTERATUR	137

EN VINTERBILD

En vanlig vinterbild i Holmsund i början av 1980-talet var förre sågverksarbetaren i timmerbommen, Henry Lindgren, skjutande sin spark med en plastkasse full med böcker på varje handtag. Han var på väg från kommunbiblioteket till ålderdomshemmet. Han korsade transportleden till SCA, han korsade järnvägsspåren mellan djuphamnen och resten av världen och han korsade semesterautostradan till Finlandsfärjan. Han korsade pendelvägarna för förortsborna, de som bor i Holmsund men arbetar i Umeå.

Som en protest mot utvecklingen såg det ut, när Henry Lindgren målmedveten drog sin spark på tvären genom samhället. När all trafik rörde sig i öst-västlig riktning, gick Henry Lindgren i nord-sydlig. När all annan trafik var på väg genom, var Henry Lindgren på väg i och till. Som en rest av det Holmsund som var, som en förkroppsligad påminnelse av det samhälle i folkrörelse som började byggas på 1880-talet gick han här hundra år senare - på tvären i det moderna Holmsund. Han trampade de gamla stigarna.

Än i dag är Henry Lindgren en flitig föreningsmänniska, sångare och ledare av Grupp 67, ordförande i PRO:s lokalavdelning, medlem i den vilande nykterhetsföreningen Skärgårdsblomman. Han dansar, sjunger, gymnastiserar för att hålla sig i form, läser Torgny Lindgren, berättar historier och lanserar idén om en telefonkedja för att bryta isoleringen av de gamla.

Henry Lindgren, född 1902 i Holmsund är en ideell kvarleva från det tidiga 1900-talets arbetarsamhälle. Redan under sin livstid en anakronism: så ter sig bilden av Henry Lindgren som med sparkens hastighet tar sig fram bland de bilburna i protest mot tiden och tidsandan.

Han har minnen av katekesläsande och barnrikeliv på Västerbacken, av oändliga arbetsdagar i timmerbommen, av krog- och kafélivet vid Storgatan, av bråken med sjömän på Djupvikskajen, av agitationen på lastageplatsen, av nykterhetsarbete och Sten Bergmans fullsatta föredragsbesök. Ja, allt detta är just blott minnen, fastfrusna i den mark där Henry Lindgren 80-årig drar sin spark på tvären.

Henry Lindgren är en av huvudpersonerna i den här uppsatsen, en av de aktiva i Holmsund på 20- och 30-talen. En gång tidigare var han med och bröt den gängse dimensionen. Det var när den vertikala maktstrukturen med brukspatron och kyrkoherden i höjden fick ge vika för arbetarnas horisontala strävanden i kollektivets tjänst.

Det är den processen den här uppsatsen behandlar, idéerna och arbetet att förvandla högt till brett, maktlöshet till samarbete, okunnighet till bildning, ofärd till välfärd. Vi ska studera dessa idéer i Holmsund, i dag en förort till Umeå, belägen 12 kilometer därifrån, vid Umeälvens mynning.

Syftet med det här arbetet är att med hjälp av fältintervjuer och faktiska händelser hitta den idévärld som rådde i 20- och 30-talens Holmsund i den tidiga arbetarrörelsen. Hur såg idealen ut? Varifrån kom idéerna? Är idéerna isolerade från verkligheten? Förblev de drömmar? Om inte - hur materialiserades idéerna? Idéerna och deras manifesta uttryck presenteras utförligare i uppsatsens kapitelrubriker.

Syftet är också att genom denna punktstudie komma åt en mentalitet som är viktig i Sverige i dag och vars rötter fick näring i 20- och 30-talens flitiga föreningsliv, att ringa in vilken betydelse idéer och föreställningar haft för människans praktik.

METODEN

Metoden är ett försök till idéhistorisk fältforskning kombinerat med en kvalitativ analys av såväl intervjuerna som av lokalt källmaterial. Personteckningarna och de historiska avsnitten tjänar som bakgrund och introduktion till analyserna.

Min första ambition var att studera protokoll från nykterhetsloge och föreningar, skrifter av aktiva idégivare, kringresande föreläsare, tidningsreferat av föreläsningarna och de politiska besluten.¹⁾ Men intervjuerna och de intervjuades personliga dokument, fotoalbum, dikter, klippböcker tillsammans med tidigare uppsatser om Holmsund under samma tid och andra tryckta källor om Holmsund, visade sig vara ett tillräckligt stort undersökningsmaterial.

Jag har förstås också använt mig av litteratur om 20- och 30-talens folkrörelser (se litteraturförteckning).

Urvalet av personer

Personurvalet kräver en motivering. Intervjuerna gjordes tillsammans med idéhistorikern Ronny Ambjörnsson. Efter diskussion om var de rådande idéerna gick att finna började urvalsarbetet. Vi var överens om att intervjua holmsundsbor, som under 20- och 30-talen tillhört de mest aktiva. I en uppsats i historia C 1/maj -74 "Ledamöters engagemang i Holmsunds kommun 1920-1973" beskrivs den 'aktivitetsprofil' som rådde i kommunen. Den uppsatsen var i sin tur inspirerad av tidigare uppsatser, som visat att "några personer i Holmsund tydligen hade varit mycket aktiva föreningsmänniskor. De hade tillhört presidiet i flera av de undersökta föreningarna".

Författarna till den förstnämnda uppsatsen undersökte därefter vilka som valts till presidium i föreningar och organisationer och vilka som varit kommunala förtroendemän under tiden 1920-1973.²⁾ De försökte kartlägga hur

många år dessa personer varit engagerade, hur de rekryterats och hur brett deras aktivitetsfält varit. En av uppsatsens frågor var om Holmsund letts av "en liten styrande klick". I summeringen konstaterar uppsatsförfattarna att så inte var fallet. Visserligen hade de så k "långsittarna", d v s de som suttit i presidiet i mer än 9 år, en genomsnittstid på 15,9 år i ledande ställning, men eftersom detta gällde 1/3 av alla styrelseledamöter, cirka 50 personer menar författarna att det inte är fråga om "en liten klick". Däremot konstaterar de 'att dessa långsittare haft den största betydelse för styrelsearbetet'.

Till stor lycka för denna uppsats, fanns det kartotek, som bildade underlag för den citerade uppsatsen kvar hemma hos en av uppsatsförfattarna. Den hade tjänat som stopper i en bokhylla och därmed räddats undan sopnedkastets gap. Efter en exkursion i kartoteket hade jag plockat fram cirka 35 personer, bl a de så k "långsittarna". Hans Skoglöf hjälpte mig att ur denna korthög sortera fram dem som fortfarande levde och var så pass friska att en intervju var möjlig.

Men urvalet av "långsittare" hade sina brister. För att fånga 20- och 30-talets idévärld, måste vi söka också bland dem, som trots att de inte tagit plats i presidierna ändå varit aktiva idéspridare. Den gällde framför allt dem som verkat inom den kulturella sektorn, amatörteater, föreläsningsförening, bibliotek, sång etc.

I samarbete med Ronny Ambjörnsson valde jag ur namnlistan ut tio personer, som vi ansåg representera de idéer vi ville undersöka. Av de tio intervjuerna har två visat sig vara obrukbara. En kort presentation av de återstående åtta, finns med i uppsatsens personbeskrivande del. Urvalet har trots naturliga inskränkningar (dödsfall, senilitet) visat sig giltigare än vi kunde hoppas. Ronny Ambjörnsson har i sina studier av föreningsprotokollen funnit att våra informanter också är de enligt protokollen mest aktiva.

Intervjuerna

innefattar förutom frågor och svar också en sorts "deltagande observation". Människornas framtoning, deras hem, förhållandet till hustrun (alla informanter är män), intervjusituationen - hur mötte de professorn och hans assistent - har lagts till den information som intervjuerna ger. Det finns alltså förutom intervjusvaren en kontext att ta hänsyn till och dra slutsatser ur.

Ingen frågelista har använts, utan vi arbetar oss i intervjuerna fram genom den lista av idéer vi vill ha belysta. Detta kan ses som en brist, men de intervjuades förmåga att abstrahera och diskutera idéer är stor, och vi bedömde det därför inte som nödvändigt att gömma våra avsikter.

Delvis styr också de intervjuade själva in intervjun på idéer som de anser viktiga. Detta styrande ger i sin tur en bild av dem själva.

Metoddiskussion 1/ urvalet

Helst borde förstås alla holmsundsbor intervjuas för att sanningen ska nås, eller åtminstone ett stort slumpmässigt urval av holmsundsbor ur den generation som undersöks. Att välja ut några av de mest aktiva kan väl ändå inte ge någon rättvisande bild av de idéer som präglade Holmsund i den tidiga arbetarrörelsen, kan man invända. Men valet av de mycket aktiva stödjer sig på olika teorier om representativitet och ideala människor. Diskussionen utvecklar jag i kapitlet 'Märkpojken tar makten'.

Metoddiskussion 2/ intervjuerna

Hur stor tillit kan man då ställa till de svar vi får i intervjuerna? Är svaren ärliga? Idealiserar personerna sina insatser? Svarar de intervjuade i enlighet med våra förväntningar, eller nutidens förväntningar på 20- och 30-talsidealister? Är det med facit i hand som svaren kommer med inbyggda ursäkter osv...?

Naturligtvis kan vem som helst rikta kritik mot intervjuerna och säga att 'de där svaren säger väl ingenting om hur de egentligen tänkte då, vilka de verkliga motiven för olika ställningstaganden eller engagemang var'. Jag riktade länge samma kritik själv mot materialet.

Intervjun med David Johansson var en av mina favoritintervjuer. Han blev genom sina svar ur bilden av en tidig socialdemokrat, av en idealist och samhällsbyggare från folkrörelsernas blomstringstid. När jag skulle göra radioprogram om idéer i den tidiga arbetarrörelsen var David Johansson en given berättare.³⁾ Många av de svar jag fick denna andra intervju var desamma som de tidigare.

Inför radioprogrammet publicerade Västerbottens Folkblad ännu en intervju med David Johansson, som han motvilligt gått med på, eftersom han inte ville figurera som någon sorts förgrundsfigur: "Det var de kollektiva insatserna som skulle speglas, inte enskilda".⁴⁾ Också den attityden svarade mot David Johanssons syn på sin plats i historien, som en del av en rörelse, inte något lösqsjort folkrörelsegeni. Det var rörelsen som byggt upp och utvecklat Holmsund, inte individerna.

När jag läste artikeln i Västerbottens Folkblad, fanns där ingenting okänt. Varje replik kände jag igen, urvalet av exempel, den ödmjuka hållningen. Varför blir svaren desamma? Är frågorna stereotypa, är intervjun fel form? Jag brottades med försök att hitta nya vinklar, att närma mig personerna på ett annat sätt, att lura fram de sanna svaren från något överraskande håll. Många gånger damp jag med kort varsel ned på kökssoffan

hos Selma och David Johansson och ledde in samtalen mot möjliga blindskär, Fick jag andra svar då? Var de mer nyanserade? Kom tvivlet fram, något av den famlande process som naturligtvis också David Johansson gått igenom under sin kommunalpolitiska tid, övergången från arbetarsidan till tjänstemannasidan o s v. Nej David Johansson gav ständigt samma svar. David Johansson har, 87 år gammal en bild av sig själv, av sina och sina kamraters insatser, som är summan av vad de ville göra och vad de gjorde, som är det hans generation åstadkom, försett med ett ideologiskt ramverk. Han har redan monterat sitt livs bilder, och där de hänger väl synliga, beskriver han dem likadant för historikern, radioreportern och tidningsjournalisten, som från talarstolen på logen Skärgårdsblommans 100-årsjubileum. Livsverket hänger inom glas och ram, bedrifterna är färdigformulerade sägner, historien är skriven och David Johansson hann göra det själv, för han levde länge.

Är då intervjun med David Johansson tillförlitlig? Jag har då aldrig funnit spår av historieförfälskning i hans berättelse. De utförliga protokollen liksom hans intervjuade kamrater bekräftar själv bilden av David Johansson. Som uttryck för de idéer som besjälade David Johansson tycks mig svaren utsökta, genomtänkta och heltäckande. Samtalen förmedlar den karisma han så anspråkslöst ramat in. Hans värdering av utvecklingen, hans eget historiska perspektiv förstärker konturerna. Mötet med David Johansson blir i sin helhet en förtätad bild av en svensk socialdemokrat, verksam på 20, 30, 40 och 50-talen.

Metoddiskussion 3/analyserna

Jag har arbetat med uppsatsen i cirka sex år. För varje år har otillfredsställelsen med att inte skriva uppsatsen färdig, höjt kraven på den. En uppsats som tar sex år bör rimligtvis vara både gedignare och mer väl-skriven än en som tog den termin det skulle ta. 1984 gjorde jag fyra radio-program, baserade på intervjuerna. Materialet har blivit så välbekant för mig så det en gång överraskande nästa gång upplevdes som så självklart att jag tvivlat på dess betydelse.

Men kanske vinnas i dessa upprepade närmanden till materialet en positiv poäng. Jag har silat holmsundsmaterialet genom nya kunskaper. Nya perspektiv har dykt upp, etnologiska, kvinnohistoriska. Varje intensivt arbetstillfälle med uppsatsen har jag gripit mig an det med någon ny inspirationskälla i botten.

I de inledande personporträtten är jag journalist. När jag kartlagt idéerna har jag känt mig som en strukturerande sociolog. Kapitlet om ordning och bildning var starkt influerade av Ronny Ambjörnssons uppsats om Logen Skärgårdsblomman.⁵⁾ Kapitlet om välfärden och egnahemmet skrevs när jag som bäst höll på att läsa "I Framtidens tjänst".⁶⁾

I kapitlet om arbetet bestämde jag mig att strikt hålla mig till intervjuerna och inte tro mig om att vara någon fullfjädrad analytiker.

I kapitlet om makten fick jag ny analytisk lust. Det är också den fråga som intresserat mig mest.

Mitt personliga perspektiv har kanske också betydelse. född och uppvuxen i ett hem där den socialdemokratiska tidningen var bannlyst och konsumbutiken i huset där vi bodde så förbjuden ingång, så vi fick gå två kilometer till privathandlaren och handla, därefter skolad i den vänster som föraktat socialdemokratin, har mina holmsundsvänner varit en livsviktig bekantskap.

HOLMSUND I TID OCH RUM

Samhället

Sedan 1974 är Holmsund en kommun del i Umeå storkommun. Under den period som uppsatsen speglar, var Holmsund en expansiv industriort, en av de norrländska kustorter, som kolonialiserades av träkapitalisterna och vars proletariat i huvudsak rekryterades dels bland de redan bofasta, ofta lastagearbetare, dels från de omkringliggande byarna, Tavle, Stöcke, Rotnäs, Röbbäck, Teg, Sörfors, Norrfors, Nordmaling och Sävar. En hel del arbetare kom också hitflyttande från andra delar av Sveriges inland.

Men kärnan i den industriarbetande befolkningen kom i slutet av 1800-talet på flottor med hus och allt från Baggböle några mil upp för den älv, Umeälven, som var sågverksetableringens förutsättning. ¹⁾

Där hade Baggbölesågen under den berömda familjen Dicksons ledning i mitten av 1800-talet blivit en av Norrlands största. Familjen hade med tveksamma affärsmetoder - känt som fenomen under benämningen "baggböleri" - skaffat sig stora skogsrikedomar.

När vattensågarna började ersättas av ångsågar, som inte var beroende av den strida älven för sin drift, byggde familjen Dickson strax en av Sveriges pampigaste ångsågar i Holmsund. Ångsågarna hade större kapacitet, kunde drivas året om och förläggas nära utskeppningshamnarna, men ändå fånga upp det virke som flottades i älvarna.

1885 stod ångsågen i Holmsund klar att överta arbetet från den gamla vattensågen i Baggböle. Kombinationen rik skog, utmärkta flottleder och en bra hamn, djup nog för oceangående fartyg, gjorde Holmsund till en idealisk skogsindustriort.

Innan samhället gjorde karriär som industriort under namnet Holmsund, sönderföll det nuvarande Holmsund i fyra områden, som bildade samhällen var för sig, från norr till söder Lövön, Sandvik, Djupvik och Holmsund. Söder om Holmsund låg i älvmynningen ön Obbola. Så småningom kom den här delen av skärgården att sönderfalla i två enheter, Holmsundsdel och Obboladeln, skilda åt av älvvattnet men förenade med en pendlande färja.

Inte bara älven skilde Holmsund och Obbola åt. De kom att få skilda fackliga och politiska profiler. Precis som de olika samhällena inom Holmsund kom att tidvis och i vissa avseenden konkurrera med varandra, finns en både outtalad och uttalad fientlighet mellan Holmsund och Obbola.

I Obbola etablerades ganska hastigt en modern massaindustri. I Holmsund växte sakta den på traditioner vilande sågverksindustrin. Obbolaborna var "röda", holmsundsborna "småpatroner" i folkmun. Intressant vore att kartlägga de båda samhällenas motsättningar sinsemellan.

Vi håller oss dock till dem som jäser på norra sidan älven, i Holmsund. Även mellan Holmsunds olika delar blommade osämjan. "De var väldiga patrioter

i samtliga delar. Var och en höll på sitt", berättar Henry Lindgren.²⁾

Inte bara Holmsund hade en såg. I Sandvik fanns en såg redan före holmsundssågen. Om vi i intervjuerna lite yvigt säger Holmsund, korrigeras vi genast om det är Sandvik det gäller. Holmsund hade sin nykterhetsloge, Skärgårdsblomman, Sandvik sin, Skärgårdsklippan. Varje del hade en eller ett par kooperativa butiker, två idrottsföreningar tävlade mot varandra.

Att Holmsundsdelen, som var den största, kom att ge namn åt hela samhället, väckte avund hos dem som bodde i andra delar. I den muntliga traditionen lever motsättningarna kvar. Henry Lindgren berättar i en av sina historier om en drunknande lövöbo, som ropade på hjälp, men inte vilken hjälp som helst: "Jer'e ingen rejäl n'lövökär, som kun hjälp me?" När så en man dök upp i mörkret var han noga med vem som kom. "Från Holmsund", erkände räddaren, varpå den drunknande replikerade: "Höllö, ja tål int se dig. Jag tramp vatten tills hä kom en rejäl lövökär!"

De här motsättningarna lever i dag just som anekdoter. De holmsundsbor vi intervjuat har vid det här laget sin identifikation med det stora industrisamhället Holmsund. Det är holmsundsbor de med stolthet säger sig vara.

Historien

Denna uppsats behandlar idéerna på framför allt 20- och 30-talen. Gränsen till de omkringliggande decennierna är naturligt nog flytande. Här pågår en process, som inleddes i början av 1800-talet och som sträcker sig fram till i dag och så strikt är ju inte historien att man kan isolera två decennier. Våra huvudpersoner har ju dessutom levt ända in i 1980-talet och deras svar är präglade av den tid som förflutit intill i dag.

Men för enkelhetens och konsekvensens skull placerar vi oss historiskt åren kring 1920. Då var det taklagsdags för samhällsbygget Holmsund. År 1917 hölls i Holmsund den första konstituerande kommunalstämma.¹⁾ Holmsund är ett eget samhälle. De då knappa 5 000 invånarna ska ta hand om sina egna angelägenheter.

Fram till 1918 hade Holmsunds bolag svarat för utgifter för både kyrka och skola, prästernas löner och förmåner och lärarnas löner. Nu inleds en ny era. Brukspatron är inte längre befolkningens givne fadersgestalt. Nu gäller det att lägga beslag på kommunfullmäktigeplatserna och framför allt ordförandeposten.

När Holmsunds första kommunalfullmäktige sammanträdde den 16 februari 1919, fick den frisinnaade Johan A Noréus ordförandeposten. Vice ordförande blev socialdemokraten Alfred Kröström. 1927 bytte då båda plats. Då hade socialdemokraterna majoritet i Holmsunds kommun.²⁾

Först då! borde man poängtera. För att vara ett arbetarsamhälle tog det lång tid. Förklaringen till denna långsamma radikalisering av Holmsund

kan man hitta i den för hela Västerbotten så typiska politiska profilen. Liberalismen och bondekonservatismen var stark. Det s k "västerbottniska frisinnet" hade länge ett starkt fäste även i de framväxande industri- orterna. P O Enkvist har i 'Musikanternas Uttåg' exemplifierat de socialdemokratiska agitatorernas svårigheter i Bureå med omnejd. De var sannolikt giltiga också för resten av västerbottens kustorter.

Arbetarrörelsens tröga start i Västerbotten finns också belagda i strejkstatistiken. Antalet strejker mellan 1863 och 1902 är i Västernorrland 71, Norrbotten 33 och Västerbotten bara 7.³⁾ En möjlig förklaring till eftersläpningen i Västerbotten är att Västerbottens industrier mest hade rekryterat hemmafolk, medan grannlänens arbetare kom från många olika platser i landet.

Det är i så fall helt konsekvent att den första fackföreningen i Holmsund bildas av en sundsvallsbo, Axel Anberg. Han började som stuvare 1905: "Jag var född och uppväxt i ett distrikt, där arbetarrörelsen redan då var betydande och hade väl organisationstanken i blodet. Naturligtvis agiterade jag. En sommardag 1905 fick jag 17 kamrater med mig och vi samlades i en arbetare Schöns bostad. Där bildades avdelning 80."⁴⁾

Redan 1909 kollapsade avdelningen i samband med storstrejken, men reorganiserades 1919 i Sandvik. Samma år, 1919, finns i Holmsund Svenska Träindustriarbetareförbundets avd 84/464 och avd 127/492. Arbetarekommunerna var etablerade sedan 1917,⁵⁾ Skärgårdens socialdemokratiska kvinnoklubb bildades 1921, också den fö på initiativ av ovan nämnde Axel Anberg.⁶⁾

Det är alltså med början på 1920-talet, som arbetarrörelsen växer sig stark och blir en maktfaktor att räkna med i Holmsund. Det var också då huvudpersonerna i vår undersökning som tonåringar blev märkpojkar på sågen. Det var då de gick in i logen. Det var då de gick med i de politiska ungdomsklubbarna. Det var då de beträdde sitt första fackföreningsmöte. De var den under 20- och 30-talen aktiva generationen.

Holmsund - ett Sverige i miniatyr

Den svindlande förändring som på kort tid sker i Holmsund, sker också i Sverige i stort. I inledningen till Modärna Tider, beskriver författarna Sverige år 1900 som ett med västeuropeiska mått mätt underutvecklad land.⁷⁾ Av landets drygt fem miljoner invånare bor endast en femtedel i städerna, som är mycket små. Lantbruket är fortfarande huvudnäringen och industriarbetarna utgör bara en knapp fjärdedel av arbetarbefolkningen. De flesta industrierna är små och landsbygdsbaserade: bruk, hyttor, sågverk, smedjor och gruvor. Den politiska strukturen är mycket traditionell. När Sverige får allmän rösträtt 1921, är det senare än något annat nordiskt land. Inkomstskillnaderna är enorma och levnadsstandarden släpar efter andra industri-

ing
val
tyr

länders. Sockerkonsumtionen en klassisk välståndsmätare, är bara en tredjedel av Danmarks och Englands. Emigrationsciffrorna är höga.

Sverige 1939 är däremot ett land som hunnit ikapp de flesta västerländska industrinationer med en utvecklingstakt som är unik. Nu livnär landbruket bara en tredjedel av befolkningen och industriarbetarna är den dominerande arbetargruppen. Sverige är inte längre ett utvandrarland. Invandringen överväger. Strömmen går nu från landet till staden och tätortsbefolkningen är i majoritet. Konsumtionsprofilen och levnadsstandarden har förändrats. Nu äter man lika mycket socker som i USA.

Det är de idéer som föds, närs och genomförs i denna utvecklings-explosion jag ska försöka beskriva i den här uppsatsen, genom människor som var aktiva då. Men innan den personliga jordmånen för idéerna beskrivs, krävs en redogörelse för det idéernas ursprung, som det omgivande samhället gav.

Internationella händelser och nationella reformer

Inspirationen till utvecklingen finns naturligtvis också att hitta internationellt. Ryska revolutionen 1917, det tyska sammanbrottet 1918 underblåste kampanjen. Och även om rösträttsreformen kom sent i Sverige, togs den tillsammans med lagen om 8 timmars arbetsdag 1920 emot som segrar. "Vi har för framtiden våra ideal utstakade längre bort än detta som i dag beslutats", sa Hjalmar Branting segervisst i riksdagen efter rösträttsbeslutet. Även i våra avlägsnaste bygder lyssnade folk till sådana signaler, konstaterar John Olofsson i Arbetarrörelsen i Skelleftebygden: "Som social väckelse hade striden om rösträtten stor betydelse för arbetarrörelsen".⁸⁾

Demografiska faktorer

Ännu vid tiden för första världskriget levde den stora människomassan i Norrland i djup fattigdom. Befolkningsutvecklingen hade varit explosionsartad. Under perioden 1850-1910 steg folkmängden i Norrland med 137 procent, medan folkmängden i hela riket ökade med 48 procent.⁹⁾

I Västerbotten var födelsetalet högst i hela landet. Landsbygden var överbefolkad och förhållandevis få utvandrade till Amerika. Bostäderna var dåliga, den hygieniska standarden bristfällig, barnadödligheten hög. Lung-sot härjade och tog ibland hela familjer. Arbetet vid industriorterna lockade med överlevnad. För Holmsunds del hade 1880-talets 450 personer fördubblats år 1900. 1913 hade Holmsund 4 400 invånare.¹⁰⁾

Folkhemstanken

De onda levnadsvillkoren var en god jordmån för framtidsdrömmar om ett bättre liv. Det kunde bara bli bättre. Och när arbetarkampen startade

hede den styrfart av den moral som hungern och trångboddheten tvingat fram. I de barnrika familjernas dagliga tillvaro fanns den moral som arbetarrörelsen predikade redan förankrad.

Per Albin Hanssons folkhemsvision var den perfekta syntesen på det religiösa arvet, rättvisemoralen i hemmet och behovet av en bättre levnadsstandard, men den krävde en sak till: en kämpande arbetarrörelse.

Våra huvudpersoner kom att tillhöra denna rörelses olika falanger, kooperationen, fackföreningsrörelsen, bildningsrörelsen, idrottsrörelsen. De har med sitt livslånga ideella arbete bidragit till "Det svenska undret", som den här epoken bl a kallats.¹¹⁾ "Den svenska revolutionen" är en annan benämning.¹²⁾

I nästa kapitel presenterar jag åtta av dess revolutionärer. Genom att ge dem ordet, genom att ur intervjuerna måla ett porträtt av var och en hoppas jag ge en bild av de villkor som formade deras tankar och de tankar som sedan formade nästa generations villkor.

PERSONERNA

Vi har intervjuat tio personer. Av dessa har åtta fått ge uppsatsen stoff. I uppsatsens syfte har jag redogjort för hur dessa personer valts ut. De är såtillvida representativa för "holmsundsbon" under 20- och 30-talet, att alla delade i stort sett samma villkor. I det växande sågverks-samhället liknar levnadsteckningarna varandra på tillräckligt många punkter för att varje levnadsöde ska ha en stor grad av allmängiltighet.

Rikard Nyström säger "Det var gemensamt när det gällde, vet du. Det var fattigt på den tiden. Det fanns ingen jävla överklass här, annat än förvaltaren".¹⁾

I det här inledande kapitlet har jag gjort ett porträtt i vid be-märkelse av varje informant.²⁾ Avsikten är att genom personerna ge en bild av dels deras liv, dels av livet i Holmsund under och runt den period uppsatsen behandlar. Min förhoppning är att de åtta porträtten tillsammans ska ge en rik bild av det samhälle, där de följande kapitlens idéer föddes, formades och utvecklades. Att bibringa det kött och blod som ger idéerna liv.

I tur och ordning porträtteras

Andreas Berg
Sigvard Andersson
Josef Hansson
Henry Lindgren
Edvin Persson
David Johansson
Rikard Nyström
Sigvard Carlsson

BIBLIOTEKARIE ANDREAS BERG, f 28/6 1900 i Holmsund
dessförinnan Märkpojke och brädgårdsarbetare.

Hustru: Anna Olivia f Boström 30/12 1897 i Sandvik, småskollärarinna.

Barn: Aarte Paavo Anders, f 27/11 1940, arkitekt SAR.

Carl Erik Roland, f 7/3 1943, företagsledare i VVS-branschen.

Pappa: Brädgårdsarbetaren och kyrkvärden Karl Fredrik Berg, f 14/12 1868 i Luleå.

Mamma: Maria Augusta Bäcklund, f 24/10 1872 i Holmsund.

Syskon: Kurt Amandus, f 20/11 1895, Elsa Maria, f 23/5 1906, Anna Eli
f 9/12 1909, Bengt Ederin, f 29/9 1912.

Aktivitetsprofil: Logetemplare 1928, 1929, 1934 i Skärgårdsblomman, I
sekreterare 1924, studiecirkelledare 1929-35, distriktsstudieledare i
Västerbotten 30-talet, Kommunfullmäktigeledamot 1939-1942, ledamot i
nykterhetsnämnden 1954-1963, ordförande 1964-1967, ordf i kyrkofull-
mäktige, medlem av kyrkorådet.

Utbildning: Sexårig folkskola, sedan "föreningslivets skola": små bib-
tekskurser, och veckoslutskurser, historia 4 år och litteratur några
i logens studiecirkel.

Porträtt av Andreas Berg

"Jag tror jag vågar säga att jag levtt ett mycket rikt liv, dock inte ekonomiskt." I Minnen från Holmsund 1910-1970, en 8-sidig stencil, poängterar Andreas Berg logearbetets betydelse för gemenskap och uppbyggelse. "En folkrörelse ger mycket tillbaka åt den, som aktivt arbetar inom rörelsen".³⁾

Andreas Bergs logeengagemang gjorde honom 1930 till distriktsstudieledare i IOGT. I sin levnadsbeskrivning uppehåller han sig mycket vid de minnen, som det arbetet gav. Han skakade bl a hand med Per Edvin Sköld och med Selma Lagerlöv på Mårbacka. Hans studiearbete i logen gjorde honom i sin tur 1936 till folkbibliotekarie i Holmsund fram till pensionen.⁴⁾

Dessförinnan var han brädgårdsarbetare. "Jag kunde inte tänka mig att arbeta i sågen eller hyvleriet, där bullret var oerhört högt. Sågramar, kantverk och hyvelmaskin förde ett gnisslande oljud, som omöjliggjorde allt samtal. Det skulle vara intressant att få den decibel uppmätt, som den tidens sågverksmaskiner åstadkom". Brädgårdsarbetet, däremot, var visserligen enformigt och ointressant, men gjorde det angeläget att ge fritiden ett tilltalande innehåll".⁵⁾

Andreas Berg är en av materialets tre klassresenärer. Han ger ett nästan aristokratiskt intryck. Vid intervjun tas vi emot i ett salongsliknande rum och serveras kaffe i fina porslinskoppar av fru Anna, som många av de intervjuades barn känner som sin lärarinna, sträng men rättvis. Andreas Berg svarar ogärna på vissa frågor om sin barndom. Han hänvisar i stället till sina egna nedteckningar om barndomsminnen, logearbete och föreläsningsförening. Villigast svarar han på professorns frågor och svarar vänd mot honom även när frågorna är mina.

Som de flesta andra holmsundspojkar började också Andreas Berg som märkpojke på sågen efter sex år i folkskolan. Det var första världskrigets första år. Timpenningen var 15-20 öre. Märkpojkarne jobbade på ackord och kunde i bästa fall komma upp till 25 öre i timmen. Lönerna var låga överlag, 1 800 - 2 400 per år under 20- och 30-talet. För en familj med 8-10 barn räckte det inte långt. Det gällde att planera och hamstra. Bolaget tillhandahöll potatisland, som gav potatis över vintern. På hösten köptes en säck vetemjöl, kornmjöl, en fjärding saltströmming, ibland sik. En halv fårkropp saltades ned och till julen slaktades en hushållsgris, som ofta delades med en annan familj.⁶⁾

De flesta familjeförsörjare var säsongarbetare. När sjöfarten upphörde, gjorde också försörjningsmöjligheterna det. Då gick dom hemma, lagade barnens skor och gjorde småsysslor. En del fick skogsjobb på annat håll. "Så då förstår ni hur man gick och längtade efter att få se dom

första seglen."⁷⁾

Andreas Bergs familj bodde i övervåningen i ett av husen på Västerbacken. De hade utsikt över havet, Fjärrgrundets fyr och Bredskärs lotsplats. När det var sydlig vind, "den vind som förde fartygen in mot Holmsund, då gick man väl otaliga gånger på dagen och spejade ut över havet. Så kunde man upptäcka segel och ibland flera segel på väg in. Då visste man att då vart det jobb".⁸⁾

Precis som landsbygdsbarnen antecknade bilnummer från mjölkborden, antecknade holmsundsbornen namn och hemort på alla ångare och segelfartyg som angjorde Holmsund. Sjöfartssäsongen betydde arbete och mat, men den betydde också liv och rörelse i samhället. Fiskarna kom med billig mat, strömming och sik. Kajen var målet för alla promenader. Det var full fart i alla kaféer, dit sjömän från många nationer sökte sig. Älvbåtarna inledde sina turer till Umeå. Isoleringen bröts.

Vintertid kunde man inte ta sig till Umeå, om man inte hade spark eller tillgång till hästskjuts. Sjuka bäddades vintertid ned i en lång släde och kördes till lasarettet där. Någon läkare fanns inte i Holmsund. Någon regelbunden landtrafik mellan Holmsund och Umeå fanns inte förrän järnvägen blev klar i december 1921. Mjölken kom med Duncker eller Svanen till Holmsund några dagar i veckan. Hundratals mjölkhämtare stod på båtens fördäck och väntade på att fyllas.

Andreas Berg kommer från ett absolutistiskt och religiöst hem. Pappa var kyrkvård och söndagsskollärare, men också utan religiös familjebakgrund var det vanligt att befolkningen gick i högmässan. På särskilda högtidsdagar räckte platserna i kyrkan inte till utan gången fylldes med extrabänkar.

Alla intervjuade nämner liksom Andreas Berg kapellpredikanten, sedermera kyrkoherden och kontraktsprosten Axel H Thorelli. Han var en stor förkunnare. Och "han hastade inte igenom sina predikningar", utan predikade oftast en hel timma. I drygaste laget, konstaterar Andreas Berg, som ofta minns att han längtade ut i det vackra vädret.

TORKHUSSKÖTARE Johan SIGVARD ANDERSSON, f 9/2 1909 i Holmsund.
 Hustru, Gertrud Elsa Amalia, f Esberg 20/8 1911 i Umeå.
 Barn: Ann Sofie, f 27/2 1943, sekreterare på Vägverket, gift, en son.
 Pappa: Brädgårdsarbetare Johan Axel Andersson, f 2/6 1874 i Långed, Nordmalin.
 Mamma: Selma Charlotta Eriksdotter Andersson, f 4/4 1878 i Baggböle.
 Syskon: Tyra Martina f 25/4 1901, Ebba Charlotta f 7/1 1903, Axel Wiliam
 f 15/12 1904, Gunhild Maria f 31/1 1907, död 8/10 1908, Magnhild f 13/9 1910,
 död 2/10 1912, Erik Edmund f 21/2 1912, Siri Anna Katarina, f 8/4 1914,
 Gunda Maria f 6/5 1919.

Aktivitetsprofil: Skidåkare i IFK Holmsund, distriktsmästare på 100 m löpning,
 målvakt i länslaget, sekr och ordf i Trädgårdssällskapet, styrelseledamot i
 Västerbottens Trädgårdsförbund i 20 år, ordf i Holmsunds Konsum 1962,
 styrelseledamot i konsumentföreningen, v ordf i Träindustriarbetareförbundet
 1955-66, ordf i Holmsunds arbetarekommun 1965-68, ordf kommunalnämnden
 1964-67, ordf i Sociala Centralnämnden 1967-73, givit ut två böcker på eget
 förlag, Från intet till välfärd och Baggböleriet.
Utbildning: 6-årig folkskola, Hermodskurser, två års trädgårdsmästarutbild-
 ning, kvällskurs 1948-51, beskärningskurs 1951, Facklig kurs på Brunnsvik,
 kommunal kurs i Sigtuna, "Kommunal Vardag" kurs på Medlefors folkhögskola.

Bild Lars Rosengren VF

Sigvard Andersson

"Där du ser den snyggaste trädgården, där bor han". Det svaret får vi, när vi frågar efter Sigvard Anderssons hus. Nu tycker vi att alla trädgårdar vi passerar ser snygga och prydliga ut, men nog var Sigvard Anderssons blommande mursten speciellt prunkande. Sigvard Andersson börjar också intervjun med att mycket stolt visa sin medaljlåda. Där finns bl a trädgårdsföreningens guldplakett. "Den här har tre landshövdingar fått före mig. Det var vanligt att landshövdingar satt ordförande."⁹⁾

Som trädgårdsintresserad började Sigvard skriva i tidningen Hemträdgården. På äldre dar har Sigvard skrivit två böcker. "Från intet till välfärd" och "Baggböleriet - från trädalom, förbannelse och ödmjukhet". Av en uppskattad artikelserie i VF 1974, gjorde tidningen ett särtryck, där Sigvard berättar om förhållandena i Holmsund. Bostäderna var trånga. Om sin mors hem berättar han att familjen hade ett rum med öppen spis och rummets yta var 5,5 x 5 meter. Där skulle rymmas sängar, bord, stolar, hyvelbänk och vävstol. Vid hyvelbänken gjorde morfar möbler. Virket skulle torkas och tog också plats inomhus. Till jul flyttades hyvelbänken till vedboden för att lämna plats för julgranen.

Hårt rågbröd och potatis var födans ryggrad och under nödåren för skärgårdens folk vintertid med träspark till bönder och tiggde mjöl och smör som bönderna kunde avvara. Men trots fattigdomen summerar Sigvard Andersson sin barndom förnöjsamt: "Direkt olyckliga över fattigdomen var vi inte - det kanske är så att då den delas av många bärs den med jämmod".¹⁰⁾

Sigvard tror inte att dagens människa är lycklig, "men om vi fick en ny kostym var vi nöjda och glada. Man var rädd om den. Man pressade byxslagen själv. På fredag skulle man ju se till att man hade pressvecka på byxen. Det är en svunnen tid". Att ha mat, kläder och arbete var vad man kunde begära av livet.

Sigvard Andersson har blivit torkhuset troget, som torkhusskötare. Torkhusjobbet var perfekt för en lidelsefull trädgårdsodlare. Jobbet gav utrymme att tänka på hur trädgården skulle planeras.

Sigvard Andersson har också varit aktiv idrottsman, fotbollsmålsvakt i länslaget, distriktsmästare på 100 meter löpning, distriktsmästare i stafettlöpning... "så där växer det eftersom kroppen utvecklar sig". Redan som 14-åring blev han tvåa på 3-milen i skidåkning. "Alla åkte ju skidor, för det fanns ju inga nöjen, inga lekparker, det fanns ingenting. Det var träsparkar och var det någon som hade köpt en stålskida, så var dom ju så rädd om den. Och för det andra var ju vägarna så dåligt plogade. Det var bara med hästplog. Nu är det ju fina gator, det har skett en stor förändring".

På söndagsförmiddagarna var det skidtävling och klockan halv fyra var det logemöte. Då kunde man få reda på senaste nytt, t ex vem som hade vunnit Vasaloppet. "Då var det en rapportör som for till en som hade telefon eller till Helge Beckman, som hade kristallmottagare, och tog reda på vem som blev svensk mästare eller vem som vunnit och så blev det en nyhetssak på logen. Därför gick man också till logen, man kunde få reda på under kafferasten om det var någon idrott".

Längtan efter nyheter utifrån, lusten att läsa, lusten att lära genom-syrar också Sigvard Anderssons liv. Han har rest med tåg "från Trelleborg till polcirkeln" och han är lyrisk när han talar om "sjöfarten". Den gjorde skärgårdsborna "lite framfota". Den skapade sysselsättning, man kom i kontakt med sjömän på kvällarna, på kaféerna, hörde andra språk. "Vi hade 16 kaféer. Nu finns det bara Mäster Erik med kaffe. Folk levde på kaféerna då. Ett glas mjölk, 15 öre, och bulla, då var man nöjd". Men kaféerna hade också sina nackdelar. "För båtarna kom ju in här och dom skeppa sprit till den grad, smugglade, och folket köpte och dom var full gång efter annan".

I 12 år har Sigvard Andersson och hans fru semestrat i Göteborgstrakten. Attraktionen har varit familjen Dickssons historia. I boken Baggböleriet har Sigvard redovisat sina efterforskningar. Där finns med all önskvärd tydlighet den dubbla upplevelsen av disponenten/förtryckaren. "Han skydde inga medel", "han var en järnhård människa" å ena sidan, men "han var givmild också, han gav bort mycket" å andra sidan. Lika stolt som för guld-plaketten i trädgårdsodling är han för ett tackbrev från fru Dickson efter boken om Baggböleriet.

Ressuget ligger i slakten. Med fascination konstaterar Sigvard att "i dag kan man åka härifrån på morgonen och äta middag i Amerika." Hans moster och morbror for till Amerika 1905. En farbror åkte också över. Många från skärgården åkte över, även på 20-talet, då det var dåligt med arbete och arbetsgivaren skulle sänka 20 procent på lönen. Sigvard brev-växlar med mosterns dotter. "Hon skrev häromdagen att hon hade så mycket djur i trädgården som hade ätit upp bladen. De hade sniglar och då man går på gräsmattan så knakar det av sniglarnas skal. Så även dom har problem".

Vyerna vidgas. Holmsund ligger mitt i världen.

IMPREGNERINGSARBETARE JOSEF Natanael HANSSON, f 10/6 1903 i Holmsund,
 F d grindvakt, springgrabb, biografmaskinist, sågare.
Hustru: Sigrd Maria Elisabet f Säfvenberg, f 24/4 1909 i Umeå lands.
Barn: Kurt Roland, f 10/4 1931, lärare i matematik och fysik.
 Ola Sivert, f 7/12 1939, tandläkare. Gösta Lennart f 17/2 1949, lärare.
Pappa: Brädgårdsarbetare Nils Olof Hammarbäck, f 3/11 1874 i Bygdeå.
Mamma: Anna Karolina Andersson, f 11/9 1876 i Holmsund.
Syskon: Sigrd Nikolina, f 31/7 1901, Rut Mirjam, f 23/11 1904,
 Assar Olaus f 31/1 1907, Nils Paulus, f 22/12 1908.

Aktivitetsprofil: Amatörteaterledare och skådespelare, logemedlem, ledamot
 av skolstyrelsen 1947-1967, kommunfullmäktigeledamot 1951-1958, diktare,
 revy- och sketchförfattare, uppläsare.
Utbildning: Sexårig folkskola, studiecirklar.

Bild Ulf Hägglund VF

Josef Hansson

Vi kommer till intervjun med Josef Hansson senare än överenskommet. Vi har snurrat i samhället innan vi hittat till Solskenet, några stenhuslängor, där många av de före detta sågverksarbetarna bor på gamla dar. När vi till slut dyker upp, tyngda av dåligt samvete, ställer Josef till en scen. Vi tycker dock att den riktar sig mer till hans fru, som vi ser skuggan av i köket, och tror att vi har satt fyr på ett eldfängt temperament, men strax förstår vi: Josef Hansson spelar Peer Gynt, och inte bara Peer Gynt, utan både modern och Gud, alla rollerna i pjäsen. Förundrade stannar vi till på tröskeln. Vi står inför ett livsverk. Men Josef Hansson, Holmsunds Anders de Wahl, amatörteaterkung, känd som uppoffrande teaterdyrkare är blygsam: "Jag var väl den som försökte hålla ihop alltsammans".¹¹⁾

Josef Hansson säger sig ha spelat allt från Blanche till O'Neill. Ett femtiotal pjäser på Samlingsteatern IOGT, först små enaktare från Bonniers förlag, sen kom ABF med eget teaterförlag. "Det var fina saker". Dessutom spelade de många revyer och många sketcher, kabareter och t o m balett. "Det handlade om det som hade hänt i samhället. Jag blev ju som en Folkefiende, jag".

En sketch tog upp förhållandena på kommunalhuset. "Enbart för den sketchen må folk ha sprungit ihjäl sig. Skadeglädjen är den största glädjen. Det är nånting farligt, tänk att vi människor är så där!"

Josef Hansson förblev arbetare, först på sågen, sen på impregneringsverket. Hans syskon skaffade sig alla utbildning. En bror blev präst, två sysstrar småskollärarinnor.

Josef fick difteri i 9-årsåldern. Han fick svår huvudvärk och hade svårt att hänga med i skolan. Men Josefs livslopp bestämdes nog ännu tidigare. Fadern dog när Josef var 5½ år. Han slog ihjäl sig på jobbet. "Han föll från en brädstapel. Dom stod uppe på staplarna med handsåg och kapade virket och så skulle han dra presenning över på kvällen. Och så steg han på en bräda, som stack honom i bröstkorgen, så han ramla ner i gatan och slog av ryggen på tre ställen. Han levde i tre dygn. Det glömmer jag aldrig. Då gick jag på dasset och låg där och grät. Och det var sorgligt om min mor som grät jämt. Hon hade en liten försäkring som hon köpt stickmaskin för och stack strumpor och koftor och försörjde oss med det, om vi inte kunde hjälpa till."

Josef var näst äldst av fem syskon, äldste pojken och därmed familjeförsörjare när pappan föll bort. Som 11-årig grindvakt kunde han få ihop 50 öre/dag. Det räckte till några liter mjölk. När han var 14 år var han springgrabb hos förvaltare Örberg. En herrgård skulle eldas varm med ved. Ett torrdass på tredje våningen skulle tömmas. "En hink som skulle bäras utför alla dessa trappor och tömmas i en tunna där. Och då kom allt jag hade

ätit upp av bara lukten. Det hade jag 25 öre extra för". Josef skulle bära in allt vatten, "17 hinkar vatten i en träså som var så hög så jag nätt och jämt kunde lyfta pytsen över". "Sen skulle jag skura alla knivar, gå alla ärenden, och alla ärenden åt kontoret, men först skulle jag bära in all ved och elda alla dessa kakelugnar och brasspisar, som fanns i huset. Banken skulle jag gå på, och bära ut all post. Posten kom vintertid med hästskjuts från Umeå. Jag skulle vara på posten när dom sorterade och sen skulle jag gå till alla dessa herremän som skulle ha post på kvällen. Jag börja klockan 7 på morgonen och sluta klockan 8 på kvällen. Tänk vilket arbete för en 14-åring".

Med en glimt i ögat och känga åt herremännen berättar Josef om när han skulle hämta varor ända bort i Djupviken. Örbergs handlade där för att de umgicks med skeppshandlaren Bergström. Annars fanns en handelsbod på närmare håll. Josef hade cykel och Örbergs hund skulle rastas. Hunden knöt han fast i pakethållaren, men Josef som var för liten för cykeln hade svårt att hålla reda på både styrstäng och farten, så hunden släpade i marken och Josef körde in i en 100 kilos tant, just när hon kom ut från affärn.

Även om han inte kommenterar det så, skönjer man arbetarpojken hämnd på överheten, förvaltarfamiljen.

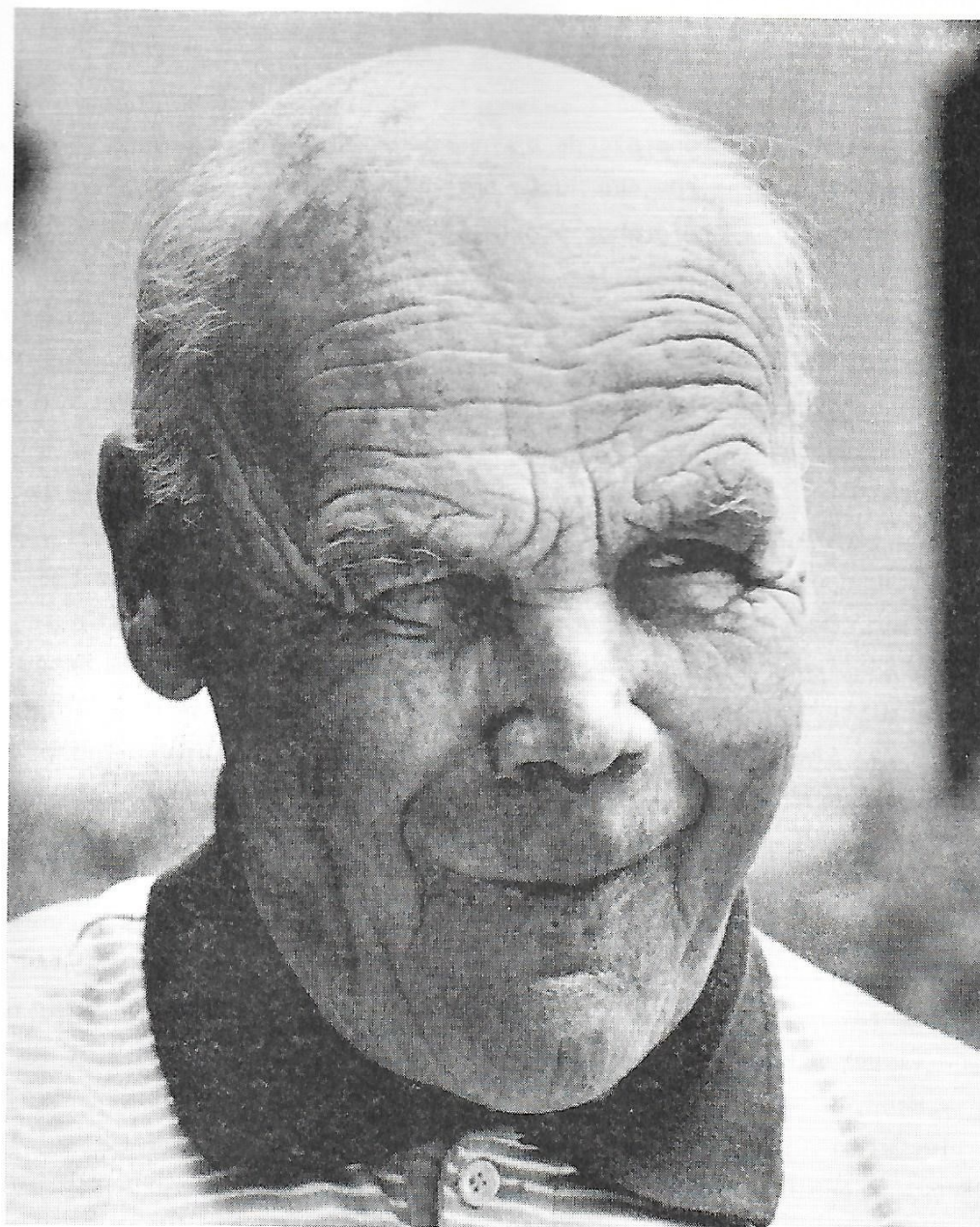
Josef vigde alltså sitt liv åt teatern. Men mamman, som var religiös, tyckte inte om Josefs teaterverm. "Tänk om du läste på korrespondans och utvecklade dig på ett annat sätt. Förstå vad det skulle gå bra för dig", sa hon. Men "jobba tio timmar och sen läsa på korrespondans!" Josef tyckte det var roligare att ha fritid och få spela teater, läsa litteratur och skriva dikt. "Jag tycker inte det betyder så mycket vad man gör, utan hur man är som människa. Vi har så mycket att brottas med vi människor. Jag sätter värde på att vi inte är avundsjuka på varann. Att vi hjälper till, när vi ser att någon behöver hjälp. Vi har alla våra fel. Läs August Strindberg... Det är guld och skarn inom varje människosjäl om vartannat, guld och skarn. Men ingen människa är så ond att det inte finns något gott, mycket gott, kanske".

DÄR JAG SÖKANDE GÅR

Åter har jag erövrat dag!
Mina minnen dansar som eldfjärilar
bland norrskenet som flammor
och sprider ett bländande sken
över mina håglösa steg
där jag sökande går.

Åter leker jag barnets lekar.
Bygger upp nedrasade klossar,
gläder mig bland de glada,
gråter med de sorgsna
och lyssnar till fågelsången
från minnenas trädgård.

Josef Hansson

SÅGVERKSARBETARE JOHN HENRY LINDGREN f 9/2 1902 i Holmsund.
Hustru: Ingeborg Sofia Andersson f 13/7 1903 i Borås, hemsömmerska.
Barn: Sven Åke, f 15/5 1939, arbetsförmedlare, gift, 2 söner.
 Jan Erik, f 23/3 1944, slöjdlärare, gift 2 ggr, 3 barn.
 Gun Ingrid, f 16/3 1947, arbetsförmedlare, gift, 3 barn.
Pappa: Sågverksarbetare Johan Alfred Lindgren, f 25/2 1876 i Säfvar.
Mamma: Ester Andersson, f 25/10 1879 i Holmsund.
Syskon: Set Paulus, f 23/9 1903, Elof Andreas, f 14/6 1906, Levi Samuel,
 f 28/10 1907, Edna Viola, f 10/7 1912, Mildrid Margareta, f 1/4 1921.
Aktivitetsprofil: Medlem i logen Skärgårdsblomman 1933, ledamot av
 biblioteksstyrelsen 1956-67, sångare, historieberättare, uppläsare,
 försäkringsombud.
Utbildning: Sexårig folkskola, 1926-27 vinterkurs i svenska, matematik
 och teckning vid Vindelns folkhögskola.

Bild Lars Rosengren VF

Henry Lindgren

I spetsen för Grupp 67, de sjungande pensionärerna från Holmsund, står Henry Lindgren. De ska just uppträda på Långvårdskliniken i Umeå. Henry Lindgren är ordförande och föreställningens konferencier. Men han läser varken manuskript eller sjunger upp sig innan, utan han har fullt sjå med att småprata med gästerna och han hör sig för hos personalen om ett par gamla holmsundskamrater som lär finnas på långvården. Kan de inte hämtas? Med omsorgsfull envishet lyckas Henry Lindgren. Efter en liten försening kan sångstunden inledas. De båda holmsundskamraterna har rullats in på parkett.

De flesta av Grupp 67:s medlemmar har varit aktiva i folkrörelserna i Holmsund sedan decennier. Deras repertoar speglar hela föreningslivsprofilen. De sjunger väckelsesånger, nykterhetsvisor, arbetarsånger, kärleksballader och psalmer. Mycket på begäran från publiken. Henry Lindgren läser dikter och drar några historier.

Alla känner Henry Lindgren. Ska man intervjua Henry Lindgren får man bläddra i almanackan. "Den dagen går inte, då har jag dans på Teg, nä då har jag gymnastik, nä då ska vi åka till Vasa och sjunga på båten o s v". När jag söker bilder av Henry Lindgren i VF:s arkiv, hittar jag en man med gummiansikte, en clown förmögen till hundra grimaser, en bekymmersfri underhållare. Inte en enda bild finns på den andlige Henry Lindgren, den bekymmersamme, inåtvände, vemodige grubblaren, som hans barn talar om och som vi också kommer att möta i den här uppsatsen.

Henry Lindgren talar gärna om "gudskraften", om egoistisk altruism eller altruistisk egoism. Han har format en privat tro, har studerat Muhammed och Buddha och olika sekter de senaste tio åren och drömmer om en religion för alla.

Henry Lindgren kommer från en namnkunnig holmsundsfamilj. Hans bror Elof blev konsulent i småindustriföretagareföreningen, brodern Seth konstsmed i Umeå. Vidar Sellberg, en av de stora holmsundsprofilerna är en av Henrys kusiner, Josef Hansson, amatörteatermannen en annan kusin.

Precis som Josef Hansson var den enda av syskonen som förblev sågverksarbetare i sin familj, var Henry det i sin. Han ärvde jobbet i timmerbommen av pappa. Det var ett ganska hårt jobb. Den tiden var det att ro i roddbåtar. Det kunde vara motvind. Man kunde hålla på en hel timma att ro i motvind, innan man kom till jobbet och sen var det att jobba hårt allt vad som gick". "Man började jobba sen man haft skriftläsningen. Då var man 14 år. Så vart det ju att jobba tills man var pensionär."

Henry saknade uppmuntran hemifrån för att läsa vidare. "Jag hade tänkt gå någon kontorskurs, men fick ingen vidare uppmuntran. Jag hade sparat pengar själv och arbetat ihop till kostnaden för den där vinterkursen,

men pappa hade väl dåliga erfarenheter från sin ungdom och sa: "Vad ska du egentligen bli? Vad ska det tjäna till att du går på den där kursen?" "Då tappa man modet, vill säga, så det blev då att man jobba vid bolaget. Sitt arbetsliv summerar Henry Lindgren så här: "Jag finner mig i mitt öde och tycker att jag har haft ett bra jobb, ett friluftsjobb. Även om man har slitit ont och jag har ju haft en del besvär med hälsan, magsår två gånger och magkatarr nästan jämnt. Men jag tycks ha haft det bra i alla fall. Jag är nöjd med mitt liv".

Henry hade fem syskon. Mamman var stolt för att hon fått fyra pojkar på sex år. "Det gick ganska livligt till ibland", berättar Henry, men fastän "rottingen låg på murkransen och riset låg bakom någonstans", så fick de inte så mycket stryk som var vanligt den tiden.

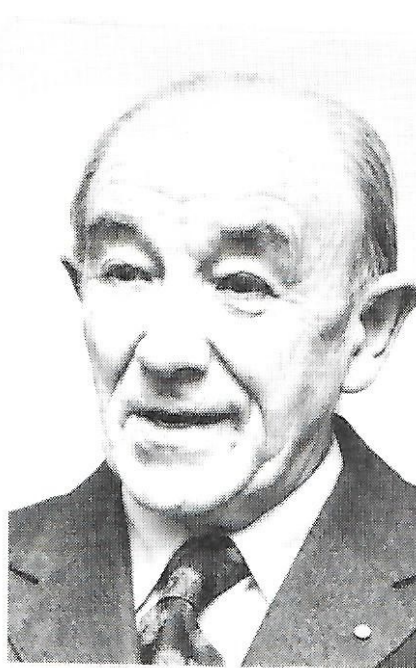
Henry minns sin pappa som allvarsam, men inte sträng. Han var också uppfinningsrik. Pappan hade gjort en vagg, som den minsta låg i och en gunga som var i taket. "Så då kunde den minsta ligga i vaggan och den närmast kunde ligga i gungan. Då min mor då skulle bränna kaffe, det brändes då i öppna spisen för hand, kunde hon trampa med foten på vaggan och stöta till den med en hand på gungan och brände hon kaffe då med den andra handen."¹²⁾

Henrys familj bodde i ett järnspisrum på "Nordvilla". Han minns sin barndom som ljus. Det var så många barn. De lekte mycket, "slå selter" dagens brännboll, med en boll av läder som de själva stoppat med kork. De åkte skridskor på vintrarna, skridskor man köpte från Ählén & Holm för 2:10, skridskor med brätten på. I Ljumviken gjorde de flottar av timmerstockar.

Henry Lindgren tillhör "villaägarna", de som vågade bygga på Svenskbyområdet. Det var "vi som var optimister", som vågade bygga, säger Henry. Än i dag lever Henry på Ringvägen 5, som han byggde på 40-talet. Äppelträden som han planterade är lite glesare än på bilderna i fotoalbumet, där hustrun Ingeborg poserar i blommig sommarklänning. Ingeborg och Henry träffades i logen. "Det sa 'klick' som för Kungen och Silvia".

Kanske hade magkatarrren i någon mån med Ingeborgs vantrivsel att göra. Hon kom aldrig in riktigt i Holmsund, berättar Henrys och Ingeborgs barn. Sömmerskejobbet lönade sig inte, det kostade mer än det gav, Ingeborg kände sig isolerad. Under äppelträdet ser hon i alla fall lycklig ut.¹³⁾

Än i dag ger träden frukt i överflöd. Vi får ett par påsar. Henry har det välordnat. Prydligt som en änkenåd inomhus. De gröna växterna prunkar i fönstren. Vi tror förstås att han har hemsamarit, som städar och pysslar om honom. Men där tar vi fel. Henry klarar allting själv. Jag tänker: kanske får jag också ordning på tillvaron när jag är i 80-årsåldern.

HANDELSFÖRESTÅNDARE Karl EDVIN PERSSON f 26/12 1903 i Norrbyskär.

Tidigare butiksbiträde, konsumföreståndare, förrådsförvaltare.

Hustru: Sigrid Elisabet Nilsson, f 2/12 1902 i Hörnefors.

Barn: Per Gunnar, f 16/5 1943 i Holmsund, lärare.

Pappa: Stabbläggare i Norrbyskär.

Mamma: Från Rönholm, Nordmaling.

Syskon: Fem syskon, av vilka tre bröder, Frans, Folke, kajarbetare och Bertil, butiksarbetare.

Aktivitetsprofil: Aktiv i lokala logetoppen från 1933, logedeputerade 1950-58, kassör i Sandviks IK 1931-32, ordförande i kommunalfullmäktige 1946-62, ledamot i kommunalnämnden 1952-63, en tid hälsovårdsnämndens ordförande. Flitig idrottsman: målvakti Norrbyskär och Sandvik, juniormästare i stående längdhopp, juniormästare i kulstötning, distriktsmästare i viktkastning (vikt $17\frac{1}{2}$ kilo, sporten har försvunnit).

Utbildning: 6-årig folkskola, Kooperationens folkhögskola i Jakobsberg, två terminer, flyttades till andra årskursen direkt. Bland ämnena nämner Edvin förutom vanliga folkhögskoleämnena, utvecklad matematik, kooperationskunskap och konsthistoria.

Bilder ur VFs arkiv

Edvin Persson

Edvin Persson inleder sitt livs holmsundshistoria med att berätta att han kom till Holmsund på klareringskort. Det innebär att man överflyttar medlemskapet från en loge till en annan. Övergången är gratis. Logetillhörigheten är viktig. I grundloggen, Skärets ros, i Norrbyskär kom han med 1920.¹⁴⁾

Intresset för Holmsund fick Edvin Persson genom tidningsartiklar i Västerbottens Folkblad. Johan A Noréus och Ragnar Bäckström polemiserade ofta om olika frågor.

Edvin Persson gick två terminer på kooperationens folkhögskola i Jakobsberg, men kom sedan efter några år som anställd att lämna Konsum. Det skedde när snabbköpsidén skulle genomföras och en ny driftig föreståndare "utnyttjade personalen till bristningsgränsen. Han skulle ha oss att jobba på övertid. Allting skulle göras på kvällstid. Till slut tog mitt tålamod slut. Jag hade inte tänkt bosätta mig på butiken. Så jag sa, nu får det vara slut". Edvin Persson uppmanades att söka sig ett annat jobb. "Jag ansågs inte lämplig om jag inte arbetar natt och dag". Han fick jobbet som förrådsförvaltare i Holmsund och jobbade där tills han blev pensionerad. "Det är mitt livs bästa drag".

Edvin Persson har också varit kommunalpolitiskt aktiv, municipalnämndens ordförande och hälsovårdsnämndens ordförande. Efter fyra år var han utarbetad. Jag var väl skapt på det sättet att jag åtagit mig att göra något, då ska det göras ordentligt. Då blev det bara så att efter fyra år var jag färdig... herregud, jag tog med mig portföljer med arbete, då jag for på semester".

Edvin Persson talar mycket om resningen hos den tidens människor. Han nämner Hjalmar Furuskog, redaktör i Reformatorn och en av nykterhetsrörelsens stora. Han nämner Seved Apelqvist, redaktör för konsumentbladet. "Nu tycker jag det är så släta figurer så. Jag tycker inte det är någon resning i personligheterna. Dom har bara ett jobb och så. Inom den politiska rörelsen hittar jag inte en verklig stor gestalt. På min tid hade vi Ernst Wigforss och Möller och Per Edvin Sköld, en väldigt bestämd och säker herre. Det dom förkunnade det var faktiskt evangelium, det".

Edvin Persson betraktar sin uppfostran som religiös och socialdemokratisk. Men inte på ett uttalat sätt. Socialdemokrat är man av "börd" i en arbetarfamilj och det religiösa inslaget bestod i att modern varje morgon samlade sina barn, alla föll på knä vid stolarna och så bad mamman en bön. "Det där gjorde starkt intryck. Jag minns det än i dag. Vi hade kamrater som var hos oss tidigt på morgonen. De fick bara falla på knä också, och delta i samma bön". Att bli en hederlig svensk medborgare, var målet för den fostran man fick, säger Edvin Persson.

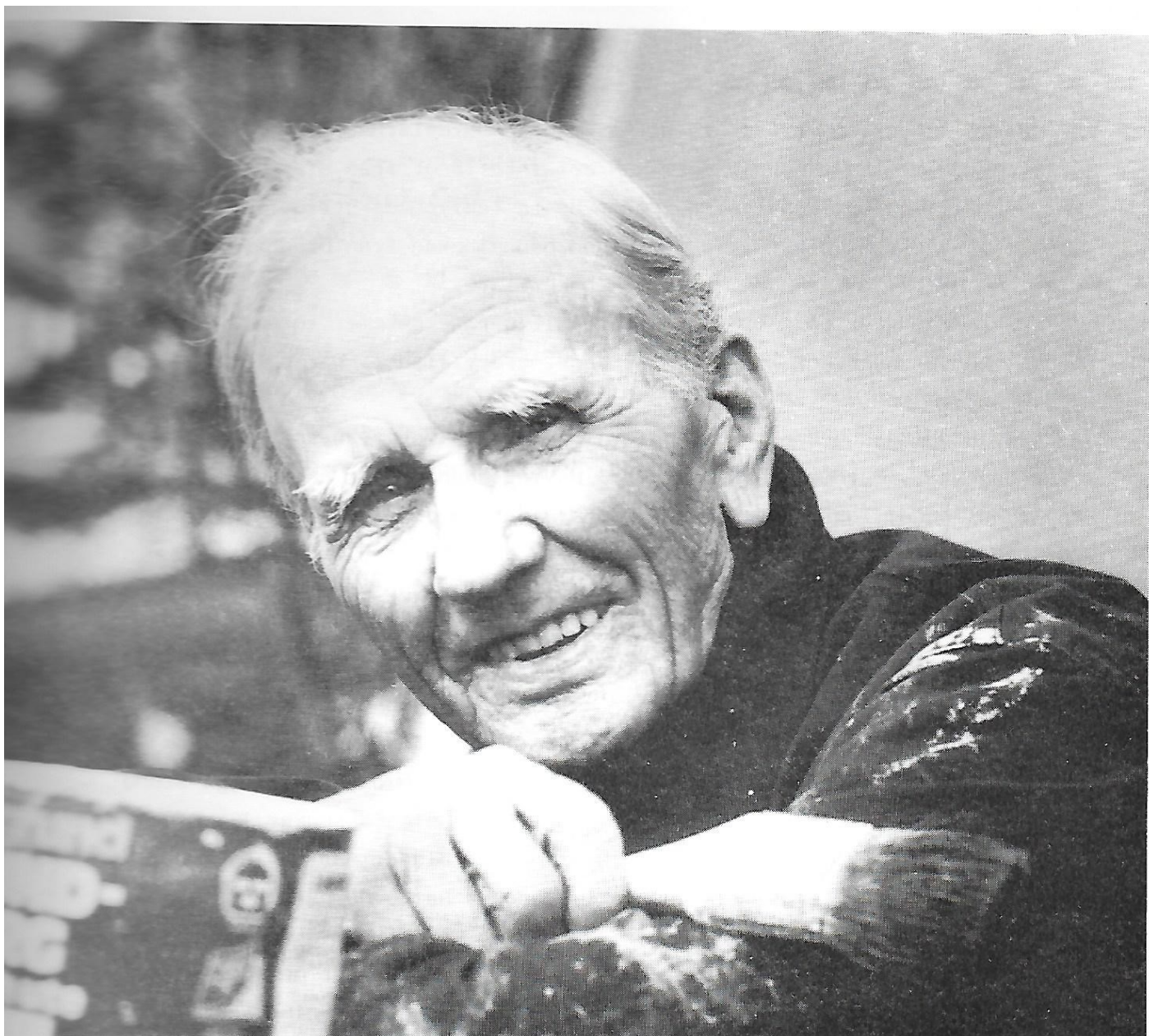
Edvin Persson har varit aktiv i idrottsrörelsen. men "det var en annan slags idrott förr". Man var inte så där topptrimmad som han tror idrottsmän är nu. Nu är de ju specialiserade. Då var det mera idrott för att vara med och leka idrott, inte för att prestera nånting märkligt. Ändå var Sandviks IK i division 1 i Västerbotten. Kvaliteten på fotbollen har sjunkit på industriorterna och ökat på landsbygden, konstaterar Edvin Persson.

Men att vara aktiv i idrottsrörelsen på 30-talet var inte som i dag något självklart gott. "Det var på så sätt, förstår du, att man ansåg inom arbetarrörelsen att idrotten avledde intresset för arbetarna för politiska och fackliga frågor". Och vilket uttryck det kunde ta sig illustreras av följande historia, när Edvin Persson skulle anställas på Konsum i Sandvik, 22 år gammal.

"Jag minns så väl hur jag var klädd. Jag hade min bästa blå kostym och en keps som var av papper, pappersmaterial... och så hade jag på rockslaget ett fotbollsmärke och så ett IOGT-märke och när jag kom och ställde opp inför styrelsen Konsum Sandvik, uppmärksammades de där märkena på en gång. Ordförande i styrelsen då var Alfred Kriström. Han sa: "Det där märket gillar jag" och så pekade han på IOGT-märket, "men det där andra, det gillar jag inte" och pekade på fotbollsmärket. Men så fort han hade sagt det där, då var det en annan styrelsemedlem som hette Oskar Lindberg - han var fotbollsfantast - och han sa 'Det där märket det gillar jag!' I varje fall så blev det bara en liten dispyt om de där märkena och jag blev antagen som biträde i den här föreningen. Jag kom hit den 25 juni 1925'.

Edvin Persson bodde som ungarl i ett rum. När han gifte sig bosatte sig de nygifta i en våning i Konsum. När han började på SCA stod SCA för lägenheten. Han har aldrig "haft läggning" för att skaffa egna hem. "Jag har hyrt hela mitt liv och aldrig minns jag att vi har diskuterat det, min hustru och jag".

I stället har Edvin och hans fru ett sommarparadis, två stugor med plats för besökande barn och syskon, med många sinnrika detaljer snickrade av Edvin, bl a en bordskonstruktion vid vattenkanten som håller för både höststormar och isläggning. Det är i sommarstugan jag intervjuar honom. Efter intervjun visas jag runt och bjuds på kaffe i den andra stugan. Jag möter Edvins fru och hennes två systrar. Stämningen är uppsluppen. Jag inbillar mig att här råder lite av den syföreningsstämning som fanns bland kvinnorna i logen. De tre muntra fruarna tinar upp den allvarsamme och tystlåtna Edvin vid kaffebordet. Kanske är situationen analog med könsrollerna i folkrörelselivet. Jag trivs vid bordet.

BOKHÅLLARE DAVID Helmer Rudolf JOHANSSON, f 24/1 1897 i Holmsund.
Tidigare märkpojke, brädgårdsarbetare.
Hustru: Selma Maria Nilsson, f 10/3 1899 i Obbola, pigjobb, hemmafru.
Barn: Gudrun Elisabet, f 17/1 1938, kontorist televerket, gift, en son.
Pappa: Brädgårdsarbetare Lars Magnus Johansson, f 30/4 1860 i Alster, Värmland.
Mamma: Emma Maria Holm, f 24/9 1863 i Högbo, Gästrikland.
Syskon: Emma Viktoria, f 17/9 1888, Karl Ernst Bernhard, f 22/11 1890,
Sandor Fridolf Severin, f 22/3 1894, Viva Alfonsio Margareta Laurentia,
f 8/11 1902, Paulus Arne Alfonso, f 2/5 1905, Göta Anna Isabella, f 21/12
1909, Dagmar Linnéa Iris Josefa, f 2/8 1899.

Aktivitetsprofil: Studiecirkelledare 1924-29, Holmsunds arbetarekommun
sekr 1933-35, sekr avd 127/492, träindustriarbetareförbundet 1936, ledamot
i kommunalfullmäktige 1946-58, ordf i fattigvårdsstyrelsen 1938-56, 54-57,
barnavårdsnämndsledamot 1947-55 och sociala nämnden 1957-59, medlem logen
Skärgårdsblomman från 1912, initiativtagare till föreläsningsföreningen,
gruppordf för socialdemokraterna i kommunfullmäktige, lokalkorrespondent
i VF.

Utbildning: Sexårig folkskola, NKI 2 år allmän kurs, 1918, 2 år i
Fittinghovs handelsskola i Umeå.

BILD Lars Rosengren VF

David Johansson

David Johansson var den förste av sågverksarbetarna som bosatte sig i ett egnahem i Svenskbyområdet. Han bor inte långt från disponentvillan, en mycket symbolisk bosättning. Efter några rakryggade strider med disponent Enström, blev David Johansson handplockad från brädgården till driftkontoret. Så småningom blev han bokhållare.¹⁵⁾

På tomten står en stor båt, ett rejält garage skymmer ingången till huset, som är hopbyggt med en något modernare villadel. Där bor enda dottern med make och son.

David Johansson omnämns ständigt i de övriga intervjuerna. Han är den alla högaktar, berömmar, respekterar. David Johansson är en högt värderad man i Holmsund, logen Skärgårdsblommans äldste medlem i livet, en förebild för sin generation och nästa, ett mönster, en "hederlig medborgare", belönad med Branting-medaljen våren 1987. Själv talar han om de andra som "pojkar", de flesta omnämner han som "fina pojkar".

David Johansson är en mycket trevlig man, anspråkslös och ständigt entusiastisk. I kökssoffan hos David och Selma Johansson har man utsikt över en till synes oändlig livsrikedom. David berättar med så gott som osvikligt minne om gångna tider. Han står gärna, som om han i varje stund är på språng, skrattar mycket och gestikulerar. Selma skrockar lite godmodigt, trots en ihållande benvärk, korrigerar ibland, när David gör lite väl vidlyftiga tankehopp. Återigen ett av dessa samlevda par att avundas för en nutida styvhustru.

Många försök att också intervjua Selma har hon vänligt men bestämt avvärijt. Selmas liv är fullt av dramatik. Modern dog när Selma var mycket liten. Som 6-åring blev hon lill-mamma till småsyskonen. Pappa, stabbläggaren, fick ett ovanligt mansliv som ensam far i seklets början. Det finns en rörande gruppbild, full av stora starka sågverksarbetare och längst fram i mitten en liten tös, Selma, vid pappas sida. Litet större arbetade Selma som piga, också ett vanligt sätt att börja sitt arbetsliv för en arbetarkvinna. Men Selma tycker inte att hon har något att berätta. Hon ställer sig självmant i Davids skugga.

David Johansson är den enda av de 8 syskonen som blivit aktiv. Han är också den ende av de intervjuade som säger sig ha gått med i logen för att pappa "smakade sprit". "Jag såg ju då att till julhelgerna, då han hade sina kompisar där. Inte tycker jag att det var trivsamt inte. Redan då som barn reflekterade jag att han blev annorlunda. Han var ju så kolossalt snäll, men då blev han vresig och... jag tänkte hur kan en människa bli så där." David Johanssons inställning till icke-nykteristerna är ändå tolerant. "För att man tar en nubbe behöver man ju inte vara någon sämre människa än jag, inte".

Davids pappa var stabbläggare. "Han hade bland de bästa jobben i Holmsund, han var ju nästan som arbetsadel. Kortare arbetstid och så tjänade han väl nästan mest". Stabbläggarna hade därför i regel rösträtt före rösträtsreformen 1921, de nådde upp till den 40-gradiga skalan, berättar David.

Davids mamma var hemma och tog hand om de åtta barnen. De bodde i ett rum i en "arbetarkåk". "Ett jätterum som var kök och sovrum och allt möjligt och då hade vi på tredje vind en liten kammare, som vi kunde ligga i - på vintern. Och på sommaren hade vi ovanför vedbodarna, där det var ganska stora skrubbar, som vi hade inrett, tapetserat och där låg vi från tidigt på våren och så länge vi kunde inpå hösten. Där låg vi pojkarna för att det skulle bli lite bättre inne, men eljest så bodde vi där i ett rum, kolossalt fattigt och eländigt och smått för oss allihop".

Barnen fick fostra sig själva. När de gjort något ofog sa mamman alltid 'ni får samsas'. Det var pojkarnas uppgift att se till att det fanns ved inne hämta vatten och sköta slaskhinken. Systrarna diskade, skurade och hjälpte till med de husliga sysslorna. Pappas roll var att "dra hem så mycket pengar som möjligt". Mamma var "den varma, kärleksfulla tryggheten".¹⁶⁾

STUVERIARBETARE Olof RIKARD NYSTRÖM, f 19/9 1904, Holmsund
tidigare märkpojke, skogsarbetare vintertid.

Hustru: Edith Maria Palm, f 1/11 1908 i Ösmo, Stockholm, servitris, barn-
bespisningsföreståndare.

Barn: Olof Harry, f 17/5 1926, sotare, gift, 2 barn.

Rickard Adelfors, f 12/8 1927, svetsare, gift, 1 son.

Pappa: Sågverksarbetare Anders Evald Nyström, f 1/10 1866 i Säfvar.

Mamma: Rebecka Josefina Säfvenberg, f 1/7 1873 i Säfvar.

Syskon: Frans Hugo, f 30/6 1894, Jenny Josefina f 13/1 1896, Johan Edvard
f 3/3 1899, Helga Emilia, f 26/2 1901, Helge Alexander, f 25/5 1902,
Bror Henning Napoleon, f 23/9 1908, Erik Ragnar, f 16/5 1912, John Ivar,
f 18/1 1919, död 16/2 1920.

Aktivitetsprofil: Ordförande i Kommunisterna 1938-73, sekr Transport avd 80
1945-47, ledamot i kommunfullmäktige 1946-1970, ABF-revisor lokalt och i
distriktet, aktiv fotbollsspelare i 15 år, skidåkare Sandviks IK, aktiv
i BlåBlusen-teatern, fredsarbete.

Bild VF:s arkiv

Rikard Nyström

"Du vet att stuveri var jädra sympatiskt. Det var som ingjutet att här gick det inte att komma med något skräp, utan det var radikalt alltigenom. Det var folk med flykt i, så det blev inte sån där inavel som det brukar bli. Det var det på sågverkena. Jävla folk en del av dom. Avundsjuka och... Det var aldrig dålig kamratskap inom stuveri."¹⁷⁾

Rikard Nyström är stolt över att vara stuveriarbetare. Hans pappa var sågverksarbetare och hamnarbetare och själv gick han efter fem år på sågen över till stuverijobbet. Han är den ende kommunisten i vårt material. Socialdemokraterna har aldrig varit radikala nog, anser Rikard. "Det har bara varit munväder. Dom har gapa och skrikit". Inte alla, korrigerar Rikard, "man ska inte vara orättvis. Den gamla stammen var nog starkare."

Stuverijobbet var ett hårt jobb på den tiden. "Nuförtiden behöver dom inte göra så mycket. Det är bara kranar, kranar för att lyfta ombord och kranar för att stuva till åt dom. Det behövs bara en man som signalera om han ska kunna köra. Små truckar har dom som bär virket. Men då jag jobbade då var det bara handarbete, springa och bära plank utefter hela rummet. Vi var 36 man om det var en båt. Det var hårda tider. Många gick som en sågbock på väg hem från jobbet, så krokig var dom".

Det hårda jobbet gjorde stuvorna solidariska. Det är också enligt Rikard orsaken till att stuvorna var radikalare än sågverksarbetarna. "Den största framgången som någon fackförening haft, åtminstone på den tiden, hade vårt fack. På en distriktskonferens drev vi igenom att när det skulle tas in fem man på ett stuverijobb, tog arbetsgivaren in två och vi, facket, tre. Arbetsgivaren tog alltid in oorganiserade och vi tog dom tre som varit organiserad längst".

Stuverijobbet var ett sommarjobb. "Det var inte ett vinterjobb som nu inte. Det fanns ingen isbrytare inte, utan jag fick jobba i skogen på vintern." Borta från familjen och kallt i kojan. "På kvällen var det så varmt, så man knappt kunde sova och på morgonen hade det frusit runtomkring". "En gubbe sov på potatissäcken, han var rädd potatisen skulle frysa".

Rikard Nyström är en man med dåligt hjärta men bra humör. "Det är det jag lever på". Han berättar gärna dråpliga minnen, glatt påhejad av sin hustru Edit. "Får jag berätta en historia: Det var VK som var ute i bygderna och kom till en gammal tant och en gammal farbror. Och så fråga journalisten: - Hur gammal är farbror? - Jag är gammal som satan, sa han. - Och hur gammal är lilla frun då? - Två år äldre.

Rikard och Edit är de enda som självklart låter sig intervjuas tillsammans. I alla andra intervjuer där båda är närvarande dyker hustrun upp som en tjänsteande, dukar försynt kaffebordet och dricker eventuellt en kopp kaffe med oss. Men paret Nyström samarbetar i intervjun. De delar

berättelsen emellan sig. Som ett samdansat par fyller de i varandras repliker. De har mycket riktigt ett långt gemensamt aktivt liv bakom sig. Båda har varit aktiva kommunister, i ett senare skede apk:are. Edit är fortfarande aktiv i fredskommittén. De har spelat Blå Blusen-teater tillsammans.

Edit och Rikard är två glada laxar, så länge de kan minnas har de roat sig flitigt: "Folket gick ut då. Folk som var gifta och så. Folket unna sig och gå ut ändå. Här i skärgården var folk mycket ut. Ute och hade det småtrevligt. Ut och dansa. Ut på restaurant. Det var ju inte så dyrt. Då det var surströmmingsskiva, byggde man ett stort långbord och åt på. Man fick ha kniv och gaffel med sig, skurade med pimpsten - det fanns ju inte rostfritt då. Och silver var inte så vanligt heller.

Rikard var med i logen ett tag men gick ut. Han vet inte varför han gick ut, bara att "jag hade inte så stort intresse", "jag började åka skidor". Men när man gick med i logen var det i regel för att man inte hade några andra nöjen. Log man en sup åkte man ut. "Det var en häruppe som var med i logen 24 gånger".

Rikard har 8 syskon. Men bara Rikard blev politiskt aktiv. "Det var bara jag som var rötägg." De andra är socialdemokrater. Brorsan i Örn-sköldsvik "han var väl vilde". Att Rikard blev kommunist tror han beror på att "inom stuveri, vet du, blev man radikaliserad". De andra bröderna jobbade i sågverket hela tiden. "Alla kommunister i det här samhället var från stuveriet".

Rikard och Edit bor sen 55 år i ett litet vitt hus, som dom ärvt av svärmor. "Sen har jag byggt på en källare och så ett litet hus däruppe, som är vinterbonat". Jo, vi har det bra här, två stycken". Edit har virkat och broderat halva inredningen, gardiner, smådukar, prydnadssaker, stolsitsar, överkast.

Trots att Rikard är hjärtsjuk och handikappad, tar de inte emot någon hjälp från kommunen: "Dom har fråga mig, men jag har sagt att 'nä tack, gumman är så bra, så vi behöver ingen hjälp'. Man vill inte gå till kommun i onödan. Det är nog många ändå. "Men hjälp med att skotta snö på vintrarna får de, och så hyresbidrag, 28 kronor var. "Dom skickade brev på brev och sa att vi kanske skulle få mer. Så till slut tog vi och for ner dit. Och när vi kom ner igen, då hade dom tagit av oss 10 kronor, så vi fick bara 18. Vi skulle aldrig ha gått dit... Stora SKRATT... "det är livets gång" säger Rikard alltemellanåt och så slutar också intervjun.

FÖRSÄLJNINGSCHEF Nils SIGVARD CARLSSON, f 26/5 1911, Holmsund.

tidigare märkpojke, sågverksarbetare, förrådsförvaltare, försäljare.

Hustru: i andra giftet Lilly Ingegärd Johnasson, f 7/12 1910 i Tåsjö, sjuk sköterska.

Barn: Lillys dotter Gudrun, f 23/12 1941, fil stud, gift i Frankrike.

Pappa: Försägare Nils Karlsson, f 31/1 1880 i Baggböle.

Mamma: Emma Kristina Rönnqvist, f 2/4 1886 i Kylaren, Nordmaling.

Syskon: Ingrid Ingegerd, f 15/9 1923.

Aktivitetsprofil: Ordf i IFK Holmsund 1935-36, logesekr 1930 Skärgårdsblom kassör Träindustriarbetareförb avd 127/492 1937-43, ledamot av fattigvårdsstyrelsen 1944-49, barnavårdsnämnden 1947, aktiv i Rödakorset i 31 år ordf från 1978, lokalred Folkbladet 1942-44, aktiv i SIF som tjänsteman, sekr Holmsunds tennisklubb 1955, tillskyndare av Holmsunds golfbana, aktiv i amatörteatern, bandyspelare, startade sparklubb på jobbet.

Utbildning: Sexårig folkskola, tvåårig fortsättningsskola, bokföringskurs.

Bild ur VF:s arkiv

Sigvard Carlsson

"Skick den där till Stockholm. Han är ju Fridolf Rudin". "Fantastisk! Vilken komiker!" Det är ett par av de omdömen om Sigvard Carlsson vi mötte under våra intervjuer i Holmsund. "Han var ju oslagbar. Han behövde bara komma in med en knallhatt, så skrattade folk sig fördärvade. Det är absolut den roligaste man vi haft här i Holmsund", sa Josef Hansson om sin amatörteaterkollega.

När vi ska intervjua Sigvard Carlsson får vi vänta en stund. Han har inte hunnit komma hem från Golfbanan, som han varit en av de drivande krafterna bakom. Han dyker strax upp, i pepitarutig kavaj, mer belevad direktör än Fridolf Rudin, men, visar det sig, med en alldeles speciell fallenhet för poängerna i tillvaron.

Precis som alla andra började Sigvard Carlsson som märkpojke, 12 år gammal, blev sågverksarbetare 1927-41, även timmerrullare ett tag, "det hårdaste jobbet som finns på industrin". Sedan blev han förrådsförvaltare. Då flyttade han in i ett monteringsfärdigt hus, en av Axel Enströms ombesjunga idéer. Sigvard Carlssons hus var ett visningshus, och så skickligt skötte Sigvard visningarna att han erbjöds jobbet som försäljare. Han tog sig dock först "en kraftig betänkare" på erbjudandet. Han hade efter framgångar i talarstolen på sågverkskongresser tänkt sig en politisk bana, men "hade inte lust att flytta till Stockholm". Sigvard Carlsson lämnade lokalredaktörskapet för Folkbladet och fackföreningen. "Man kan ju inte sitta på två stolar. Nog för att hjärtat finns där, men ändå".¹⁸⁾

Sigvard Carlsson är av ädel börd, s k baggböleadel. Hans far Nils Karlsson var bara fem år när familjen med ko och bohag stuvade in sig på gamle "Dunker" och flyttade till Holmsund. Ett hundratal familjer flyttades så. Sigvards farfar var i sin tur försågare i Baggböle. Farfars far var bonde i Stöcksjö. Sigvard Carlsson är alltså tredje generationen sågverksarbetare i familjen.

Sigvard föddes i Holmsund och bodde alldeles ovanför sågverket. Han minns när sågverket brann 1921. En fruktansvärd brand. Då var Sigvard 10 år. "Många hade inte hört signalen", bl a en som hette Olsson. Han kom till jobbet och sa: Vart har sågen tagit vägen? Han hade sovit lugnt, han".

Sigvard Carlsson själv bodde i en ovanligt liten familj. De var bara två syskon. I de flesta familjer var 10 barn regel, säger han, men ändå var gästfriheten stor. "Aldrig låste någon en dörr där inte. Utan det var öppet alltjämt. Och den tiden var det mycket luffare som gick och tiggde. Det kom ju folk nästan närsomhelst. Inte försvann det något heller. Det var väl inte så mycket som kunde försvinna, heller. Och hade man inte plats att lägga dom, så fick dom plats nere på industrin, i pannrummet. Där var det en mur oppe, där det var varmt och skönt, där fick dom gå och lägga sig."

Där har Harry Martinsson legat en natt. Det har han skrivit om i en bok."

Om sina föräldrar berättar Sigvard, att pappa var lugn och pratade inte. Han störde ingen "så inte har jag ärvt honom". Däremot hade han en morbror som utvandrade till Amerika, när han var 17 år. Han blev resetalare och åkte omkring i Amerika "och honom säger dom att jag liknar".

Mamman var politiskt aktiv. Hon var bl a med i Holmsunds första kvinnoklubb. Bl a talade hon på ransoneringsmöten under kriget. Pappan var inkallad och då mobiliseringen skedde gick Sigvard bredvid musikkåren och slog på en burk. Pappan var organiserad, men inte aktiv.

Sigvard Carlsson själv däremot, har ett mycket aktivt föreningsliv bakom sig. Kassör i facket, ledamot i fattigvårdsstyrelsen, ordförande i IFK Holmsund, där han var med och byggde Sveriges första sporthall, spelade bandy och tennis. Sin livsgärning har han i Röda Korset, där han var ordförande i 31 år. Sina föreningskunskaper tackar han socialdemokratiska ungdomsklubben för, inte så mycket nykterhetslogen. Sigvard var ordförande i fankommittén, som samlade pengar till "en verkligt snygg fana". Sen går dom och byter namn så att fanan blir oanvändbar. Det är jag arg på än." Pengarna fick dom för att dom gjorde talkörer bl a. I talkören deltog bara manliga medlemmar i dräkter, kosackblusar och mörka byxor. "I hela Sverige var det talkörer på 30-talet".

Sigvard Carlsson är gift med Lilly, f d distriktssköterska, aktiv i socialdemokratiska kvinnoklubben och fullmäktigeledamot före kommun-sammanslagningen. Tillsammans har de fostrat Lillys dotter, Gudrun, som är gift i Frankrike. Som "hustru" till en fullmäktigeledamot inbjöds Sigvard till årsfesterna. Han brukade hålla talet som representant "för dom som satt hemma och stickade" och bl a beklagade han i ett tal kommun-sammanslagningarna. "Jag tycker att alla ni här i salen ska bilda en klubb och fortsätta att bevaka skärgårdens intressen".

När Enström lämnade Holmsund och blev chef för Cellulosabolaget 1963, "då dog Holmsund" säger Sigvard. "Vi var 1 000 jobbare, men på några år var vi nere i ett par hundra bara".

IDEERNA

Av berättelserna framgår att dessa människor, av vilka de flesta lever eller till alldeles nyligen levat, genomkorsat en tid av svindlande samhällsutveckling.

Från de nödtorftiga arbetarlängorna till de pyntade egnahemmet.

Från de enkla träbordens mjölmät till köttgryta på vaxduk.

Från brist på skor till bil i garaget.

Från papperskeps till skinnmössa.

Från de egna 6 åren i folkskolan till barnens högskoleutbildning.

Från ideellt nattarbete till kommunalrådslöner.

Från hårt kroppsarbete till kran och truck.

Från gemensamt föreningsliv till isolerad TV-tillvaro.

Från 10-barnsfamiljer till enbarnsfamiljer.

Från löss i håret till permanent.

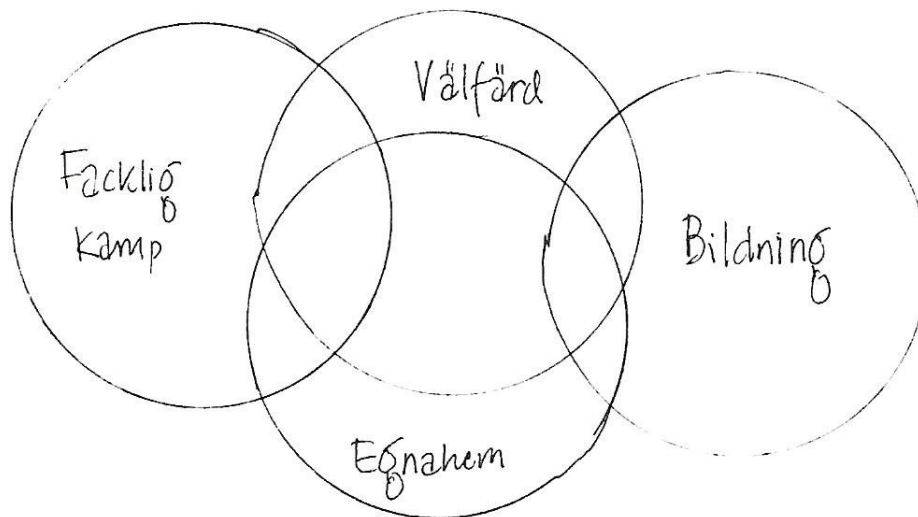
Från fattigrotten till pension med bostadsbidrag.

Från obegränsad arbetsdag till 8 timmar.

Från ett expanderande industrisamhälle till sovstad.

Hur var denna utveckling möjlig inom ramen för en enda generations livstid? Vilka idéer bar fram utvecklingen och vilka idéer skapades i sin tur av utvecklingen?

Jag har i intervjuerna urskiljt en rad idéer, även om det varit svårt att renodla en idé. Man kan säga att idéerna är synoptiska. (Se skiss)

För att bringa klarhet i listan av idéer har jag delat in idéerna i mål, medel, manifestation och motsägelse. Om målet är välfärd, kanske medlet är facklig kamp, medan manifestationen av välfärden är egnahemmet. Målet välfärd kan förstås manifesteras på många andra sätt, genom t ex hemmafru, sommarstuga, bil, barnens utbildning o s v. Mest intressanta är kanske de motsägelser jag på detta sätt hittat i materialet. Den systematiska sorteringen har i all sin fyrkantighet inbjudit till protester. Jag har upptäckt idéns dilemma.

Kanske är denna uppdelning mer en hjälp för uppsatsskrivaren att sortera i den uppsjö av idéer som materialet bjuder, än av intresse för läsaren. Jag tror ändå att den provkarta av idéer som destillerats fram ur materialet kan ge en översikt av idérikedomen och också sätta läsarens fantasi i rörelse.

MÅL	MEDEL	MANIFESTATION	MOTSÄGELSE
Välfärden	Facklig kamp Utbildning Kommunal makt Bildning Boken Hälsa Litet barnantal	Egnahem Hemmafru Prydlighet Skolade barn Bil, trädgård Sommarstuga Välkläddhet	Individuell välfärd i stället för kollektiv förborgerligande Materiell välfärd i stället för andlig Egnahem-initiativ uppifrån.
Kunskap (kunskap är makt)	Folkhögskola Hermods/kursverk- samhet Studiecirklar Föreläsningför. Biblioteket	Makt Förtroendeuppdrag Diplom/medalj	Kunskap för vissa Klubbmentalitet A-lag och B-lag inom arbetarklassen
Ordning	Skötsamhet Nykterhet Kontroll/facklig politisk Självdisciplin Idrottsföreningen Bildningen/boken Föreningslivet	Fint hemma Prydlighet Välstånd Position i sam- hället Medlemskap i nykterhetsorg Familj Bildning	Arbetarnas ordning och bolagets ordning sammanfaller delvis. Den borgerliga ord- ningen internaliseras
Gemenskap Solidaritet	Föreningsliv Kooperation Fattigvård Åldringsvård Socialdemokrati	Kollektiva fester Sånggrupper Idéellt arbete Föreningsliv 1 Maj Gruppresor Utflykter Grannhjälp Samma arbetsplats	Elit i arbetarklassen De nyktra får de politiska uppdragen Kommundelspatriotism Kunskap åt vissa Männen hjälper varann
Arbetets värde	Bo kvar i Holm- sund Ärva pappas jobb Kampen för arbete Fackföreningen Brukslojalitet	Gemenskap Bruksandan Medalj	Lovprisar sågverks- arbetet men barnen får hög utbildning
Jämlikhet Rättvisa	Politisk kamp Socialdemokrati Fackförening Politiska uppdrag Kunskap/bildning Primitiv demo- krati	Ej med mössa i handen Bort med grå strumpor och mat- kuponger Skolning/bildning	Representativitet Från primitiv demo- krati till organiserad Bildning åt vissa= elit i arbetarklassen Ej likalönskrav Patriarkat

ARBETET SOM FÖRSTA ORDNARE

GRINDEN

Du lilla parvel
som troget vaktar bolagets grind.
Vad väntar du på?
En häst i sken, eller kanske en bil?

Glädjestrålände kramar du en slant
i din fräkniga näve
och spanar förväntansfullt
ut över landsvägens dammiga hav.

Som rik elvaårig familjefar
med femtio öre på fickan
vandrar du stolt hem
från ditt tolvtimmarsskiift.

Josef Hansson

Kanske skrev Josef Hansson den här dikten rakt upp och ned, som en beskrivning på sin livssituation som 11-åring. Året var 1914. Men Josef Hanssons dikt har fascinerat mig mer än så. Som symbolik för sågverksarbetarnas situation i Holmsund i seklets början är den i all sin enkelhet enastående, beskrivande de maktlösa arbetarna i bolagsherrarnas grepp.

Här finns stoltheten över arbetet, lyckan över förtjänsten, trofastheten mot bolaget... och som en hägring i landsvägsdammet, "en bil", frälsningen från armodet, välfärden rentav, eller "en häst i sken", något fantastiskt, överraskande, oväntat, ett annat liv än det man var destinerad till. Förväntansfullt väntar lille Josef på en ny tid.

Så läser jag i dikten in vad som rörde sig inte bara i huvudet på lille Josef, utan också i huvudet på den framväxande arbetarrörelsen. Precis som den lille grindvakten, befann sig hela samhället, dvs Holmsund, i 1900-talets början i en skärningspunkt mellan bolaget och samhället, mellan herrarna och folket. Just vid grinden utspelar sig holmsundsarbetarnas och alltså också den svenska arbetarrörelsens historia. Grinden var mötesplatsen både bildligt och bokstavligt. "De politiska diskussionerna försiggick ofta vid sågverksgrinden, både vid Sandviks- och Holmsundsindustrin. Där möttes man en stund före arbetets början, där det både gavs och togs politiska synpunkter."¹⁾

Kännetecknande för förhållandet mellan bolag och arbetare, både i brukssamhällen och industriorter var patriarkalismen eller med ett modernare ord paternalismen, dvs det ömsesidiga beroendet mellan arbetare och fabriksägare.²⁾ Bolaget ägde skola, kyrka och mark och t o m när logelokalerna skulle byggas höll bolaget med virke.

Andreas Berg berättar i sina minnen som ett exempel på att bolaget skötte om allt "att när någon utav arbetarna dog eller någon i familjen dog, lät man snickeriverkstaden dom hade göra i ordning en kista. Ganska

märkligt, men dom skötte faktiskt om allting från människans födelse och till man dog".³⁾

När någon varit odygdig i skolan skickades han upp på bolagets kontor för att få stryk. En av kontoristerna höll upp skjortan medan en annan hade uppdraget att slå. Den historien upprepas ofta i berättelserna som ett exempel på den paternalistiska ordningen.⁴⁾

Medan den första generationen holmsundsarbetare i mitten av 1800-talet säkert tog detta beroende för givet, tyder vittnesmålen hos deras barnbarn - våra informanter - om en hög medvetenhet om tingens ordning, d v s enligt deras mening o-ordning. Så här berättar Sigvard Andersson om när Karl Karlsson skulle få sitt giftermål godkänt på bolagskontoret:

"Farbror Kalle hade friat och fått ja för snart 60 år sen, och anmälde sina avsikter för dåvarande inspektorn Enebom.

- Varifrån är flickan? sporde Enebom.

- Hon är från Sandvik, svarade Karl Karlsson.

- Från Sandvik! fräste Enebom med ett förakt som i våra dagar endast vädras vid lokala fotbollsuppgörelser "har vi inte flickor nog i Holmsund".⁵⁾

Mycket av översitteriet berättas, som här, som roliga anekdoter, ett sätt att försvara sig emot yttervärldens ondska, distansera sig från bolagsberoendet. Skrattet fungerar distanserande. Man gör sig för en sekund till herre över sin situation.

Men i många berättelser är indignationen tongivande. Berättelsernas budskap är att beskriva den orättvisa som måste bekämpas. Så här skriver samme Sigvard Andersson:

"Låt mig få göra en tillbakablick på de femtio åren och den gamla goda tiden. Det var en tid som var god för bruksherrarna och högreståndspersoner, men som för allmoge och gemene man var allt annat än god. Det märktes under första världskriget i ransoneringstider, där dessa hade förtur i alla sammanhang. Någon solidaritet och jämlikhet fanns inte. Vi bodde i närheten av handelsboden och kunde se detta när hästkuskarna kom på kvällen från Umeå med sina varulass."

Sigvard Andersson berättar hur bruksherrarna blev insläppta bakvägen och kunde förse sig med mat och tobak. Allt vad kuskarna hade med sig såldes ut på kort stund, och i den långa folkkön blev många utan både mat och tobak. "Bitterheten var också stor bland dessa människor".

Sigvard Andersson berättar också om överklassväldet i tvättstugan. Där hade överklassfruarna förtur att koka kläderna. "Arbetarkvinnorna var liksom försynta och tordes ej sätta emot finfruarna". Detta skulle med ett annat modernt ord kunna kallas "maternalism".⁶⁾ Men det var i en bruksort som Holmsund framför allt paternalism som rådde. "Närprästen och bolagets män kom skulle vi av med mössan och bocka. Det var ett överklassvälde på den tiden", konstaterar Sigvard Andersson.⁷⁾

När därför David Johansson summerar sin generations politiska insats så här: "Det viktigaste som hände var att vi sluta stå med mössan i hand", beskriver han det som kanske skulle kunna karakteriseras som "den svenska revolutionen".

I en förvånansvärt snabb takt tar de f d märkpojken igen flera generationers ackumulerade missnöje. De utför ett oerhört arbete mot kaos, arbetslöshet och sociala orättvisor. I inget annat europeiskt land är fackföreningsrörelsen så stark på 20- och 30-talet som i Sverige.

Den lojale arbetaren

Hur kan det gå så snabbt? Varifrån kommer denna plötsliga medvetenhet? Eller kanske rättare sagt: varför blir denna medvetenhet en sån kraft just under 20- och 30-talen? I det inledande historiska avsnittet nämns några: folkökningen - i Norrland steg folkmängden 1850-1910 med 137 procent - arbetslösheten, en intensiv agitation, och internationella strömningar.⁸⁾

En annan förklaring till det hisnande tempot i utvecklingen kan vara att den svenska arbetarkampen helt enkelt låg oväckt ovanligt länge. När den så i 1900-talets början vaknade till liv, var den sanktionerad och stödd av internationella arbetarkrav och t o m av bekräftande reformer som t ex rösträttsreformen. Och när processen väl är i gång, går den på räls.

I kulturarvet finns redan grunden lagd. I de stora familjer, där modern varje dag "rättvist" tilldelade barnen deras sparsamma matportioner, var budet om den rättvisa fördelningen närapå medfödd, skriver John Olofsson i Hur arbetarrörelsen kom till Skelleftebygden.⁹⁾ Och insikten att man även utanför den trängre familjekretsen måste dela på livets goda, kom, om inte med modersmjölken så med barndomsupplevelsorna i arbetarbarackerna. I varje barack bodde upp till 10 familjer och varje familj kunde ha 6, 8, 10 barn "det var så många barn där att när det kom såna där kanonfotografer som gick runt på den tiden... och vi ställde upp oss på en lång rad och tog ett kort som min mamma skickade till en syster i Amerika. Sen skickade hon ett brev och frågade om vi bodde på ett barnhem." Berättelsen är Henry Lindgrens.

Närheten i arbete och boende svetsade samman befolkningen. De nya industriorterna var ju på den tiden en sorts invandrarsamhällen. I stället för att komma från Turkiet, Jugoslavien eller Italien, kom arbetarna till Holmsund från Värmland, Jämtland och Ångermanlands inland ut till kusten, eller från de omkringliggande byarna. De var alla lika vilsna och famlande i den nya situationen. Mitt i detta kulturella kaos var alla beroende av varandra. Alla blir en enda stor familj.

Sammanhållningen är livsviktig och man profilerar sig som en del i gemenskapen. Man är stolt över att vara 'skärgårdsbo' eller 'holmsundare'. Sågverkssamhället blir ett hem. Där var precis som i de gamla byarna, precis som i familjen ett givande och ett tagande. Man har omtanke om varandra. Detta får inte förväxlas med solidaritet, säger David Gaunt¹⁰⁾ Tvärtom existerar i det gamla sågverkssamhället en sorts ortsegoism som hindrar solidaritet, den typ av solidaritet som ådalenarbetarna visar när de sympatistrejkar för arbetarna i Marmaverken.

Denna ortsegoism, denna brist på solidaritet som finns i sågverkssamhällena, försenar den fackliga kampen, menar Gaunt. Samhörigheten med ortsbor oavsett klass blir i en mening större än samhörigheten med den egna klassen på andra orter. Resonemanget bekräftas av intervjun med stuveriarbetaren Rikard Nyström, som pekade på det dåliga kamratskapet på sågverken i motsats till stuveriet. "Du vet att stuveri var jädra sympatiskt. Det var som ingjutet att här gick det inte att komma med något skräp, utan det var radikalt alltigenom..." "Det blev inte sån där inavel som det brukar bli. Det var det på sågverken. Jävla folk, en del av dom. Avundsjuka och..."

Jag har förstått Rikard Nyströms uttryck "inavel" som en beskrivning på den bruksanda, som genomsyrade sågverket som arbetsplats. Lojaliteten med företaget kom i vissa frågor att sänka den inbördes klassolidariteten.

För de frisinnade västerbottningarna var förstås det socialistiska budskapet också hotfullt och Marx lära om den oförsonliga klasskampen bröt mot den näraliggande insikten att ett företag också utgör ett stort värde i en bygd.¹¹⁾ Den västerbottniska fromheten blir sålunda företagets bundsförvant. Katekesen predikar inte bara Guds, utan också bruksledningens ord.

Det fromma arbetet

*Ej större bröd oss kommer till,
än Gud vill oss tillmäta,
men den som ej arbeta vill,
skall heller icke äta.
Och detta bud
från Herren Gud
du aldrig må förgäta!*

*Var arbetsam, du jordens son!
I svett skall du dig föda.
Guds gåvor då i samma mån
som svettens droppar flöda.
Han lovat ge
välsignelse
men efter använd möda.*

I psalm 282 skildrar J O Wallin i 1819 års psalmbok, arbetet som ett gudomligt kall. Troligen hade våra informanter och deras föräldrar sjungit den psalmen åtskilliga gånger. Andreas Berg, som så småningom blev folkbibliotekarie i Holmsund, berättar att de flesta inte hade annan litteratur än bibeln, psalmboken och någon postilla eller dylikt.

Den lutherska kallelsetanken bestämde synen på arbetet både i psalmboken och i Holmsund. Den stod ingalunda i motsättning till den framväxande industrialismen. 1819 års psalmbok var i bruk långt efter 1937, då den nya psalmboken kom, d v s under den tid då industrialismen etablerade sig i Sverige.

Luther betonade i sin kallelselära i polemik mot klosterväsendet att vi har att tjäna Gud och nästan och bära vårt kors i Kristi efterföljd, inte genom att dra oss undan till klostren, utan genom att utöva vårt vardagliga arbete i världen och samhället. Man behöver alltså inte vara munk för att vara en god kristen, utan det går utmärkt att vara industriarbetare. En god kristen utför sitt arbete mitt i världen, var Luthers bud.¹²⁾

Och Holmsund var just nu mitt i världen. Skeppen kom och hämtade bräder till världens alla hörn, och de bräderna sågades och lastades av holmsundsbor. Med bolagets hjälp levde man upp till tio guds bud. I den katekes, som var holmsundsbornas skolbok, förklaras sjunde budet "Du skall icke stjäla" med följande rader:

- Vad befäller Gud i sjunde budet?
- Gud befäller att vi skola vara arbetsamma, bevisa redlighet och rättfärdighet mot var man samt förhjälpa därtill, att vår nästas gods och näring må förkovras och beskyddas.

Så med katekesen som rättesnöre i den bolagsägda skolan var den patriarkala ordningen tills vidare garanterad. Den självklara lojaliteten till företaget hos de holmsundsarbetare vi intervjuat, kan säkert delvis förklaras av denna handfasta indoktrinering. Marx och gästande agitatorers ord vägde lätt mot dessa Guds ord.

Det är för mig förvånansvärt att så litet kritik riktas mot industriarbetet. Det måste bottna i dels det beroende av bolaget som både arbetet och boendet innebar, dels den fromma arbetsmoralen, dels en sorts framtidsoptimism och maskindyrkan som predikades av 20-talets arbetarförfattare och inspirerades av 30-talets socialrealism. Josef Hanssons dikt Vid hamnen speglar denna sammansmältning av den lutherska kallelseläran och den framstegsanda som arbetarna kände sig delaktiga i.

VID HAMNEN

Segervisst och trotsigt sträcker kranen
sin jättearm mot skyn,
griper med sin pansarnäve
trä, papper, järn
och strör Norrlandsguldet
över hungrande kontinenter.

Rop från härdade män
som brottas med tunga balar
i köld och svett
på fartygens isiga brottarmattor
övernöjdas av ånglokets pustande
och hessa skri i den nålvassa nordanvinden:
vardagsslitets monotona musik,
arbetets glädje med viljor i omlopp -
ackompanjerat av Bottenhavets rosslande andning.

Likt ett sagornas rike
uthugget ur iskristall
syns framtidens stad glimma i strålkastarljus.
Genom bågen av stjärnor
gör teknikens silverfågeln en sväng över våra huvuden
och tänder kulturens lyktor i verklighetens stad,
där människorna med kunskapens makt
söker skapa en värld fri ifrån nöd
och till frihet utan fruktan.

Visserligen finns under industrialiseringsepoken exempel på protester mot arbetsgivarna. Arbetarna lade ned arbetet i spontan protest mot vad de uppfattade som oskäliga villkor: 1861 i Holmsund och 1872, 1883 och 1901 i Sandvik, men bolaget svarade hela tiden med nya förmåner.¹³⁾

Alltmer finmaskigt vävdes det patriarkala mönstret. I takt med arbetarnas missnöje utökades bolagets tjänster, naturligtvis med krav på gentjänster. Familjen Dickson bekostade inte bara byggandet av kyrka och skola, löner till präst och lärare, begravingar m m. Sågverksarbetarna försågs snart med husrum i arbetarlängorna, ved och läkarvård. Som tack fick de fast anställda skriva under ett kontrakt, där de lovade att föra "ett nyktert, stilla och ordentligt leverne." Med en rad detaljerade ordningsföreskrifter reglerade bolaget arbetarnas totala liv.¹⁴⁾

Det här var bolagets sätt att garantera en ordning som inte var hotande för den rådande samhällsordningen, d v s den vertikala lojalitet mellan bolag och anställda, som var själva förutsättningen för att den härskande klassen skulle bibehålla sin överhöghet.

Det hände att bolagscheferna i övermod begick sina misstag. En nytillsatt chef i Holmsund tyckte att gardiner i arbetarfönster var en lyx och beordrade nedtagning. Men han blev inte långvarig på sin post.¹⁵⁾

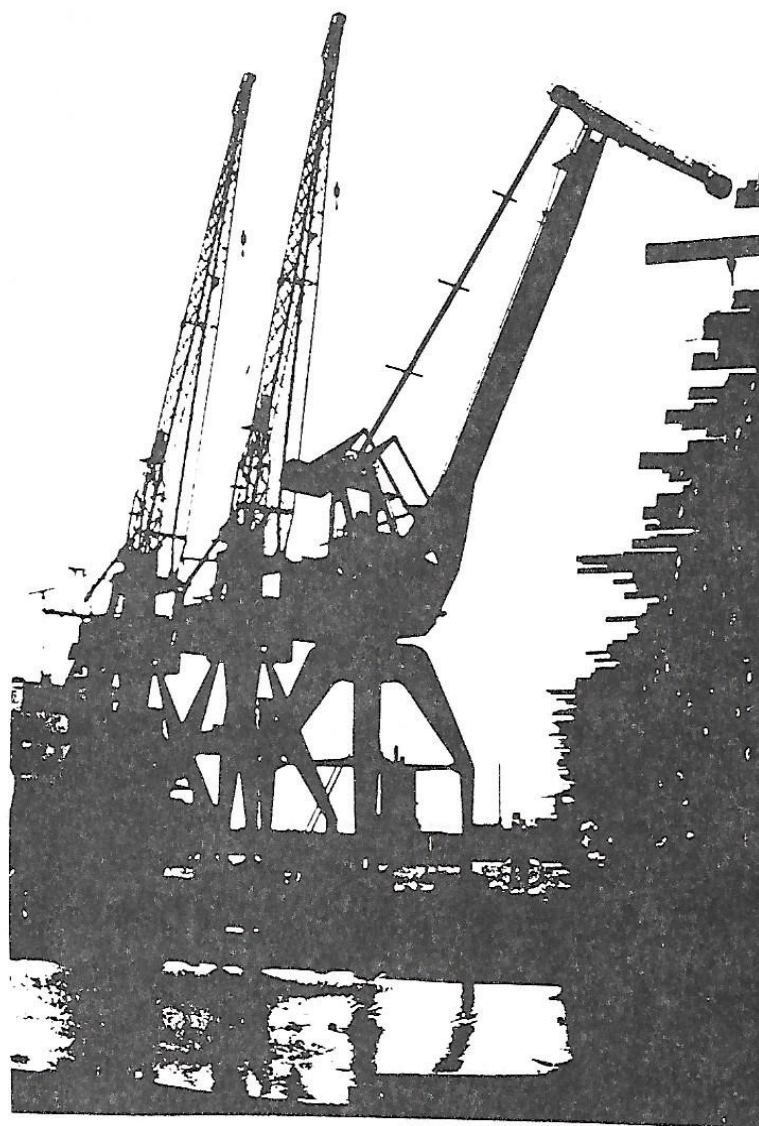
På ömse sidor om klassgränsen utvecklades en känslighet om var gränserna gick och hur långt man kunde tänja dem innan de gemensamma intressena var hotade.

Om den ambivalens som rådde vittnar i intervjuerna synen på avskedandet av de 52 stabbläggarna. Det blev en av 30-talets viktigaste lokala kampfrågor i Holmsund. Det var i kampen om stabbläggarna som David Johansson tog strid med disponent Axel Enström och så småningom vann hans gunst. Det var i kampen om stabbläggarna som uppfattningen om arbetets värde ställdes på ända. Facit av stabbläggjarfrågan kom att få både praktisk och symbolisk betydelse på flera plan.

Stabbläggjarstriden

I början av 30-talet kom Axel Enström som platschef till Holmsund. Han var en modern industriman i många avseenden. Hans namn kommer under uppsatsens gång att kopplas ihop med många nya initiativ. Han inledde en ny epok i brukets historia. Under hans ledning skapades 1934-1946 det moderna SCA i Holmsund.¹⁶⁾

En av hans första och mest uppseendeväckande åtgärder var att avskaffa den manuelle stapellaggnings. Så gott som alla intervjuade tar spontant upp stabbläggjarstriden. "Det första han gjorde, så satt han in 1934 en stor kran som svävade över hela brädgårdsområdet, som lyfte virket från lassen och på staplarna, så här, och från staplarna sen ut till båtarna direkt. Den rationaliseringen gjorde att det avvecklades i Holmsund 52 man i en handvändning och då var det ju också gny", berättar Sigvard Carlsson som satt i fackföreningsstyrelsen, när det skedde. Ny stabbläggare, förmögen att utföra sågverkets tyngsta arbete, blev den dryga 30 meter höga brokran, som snart

Ur VFs arkiv

var en lika känd silhuett som de gamla stabbläggarna med en brädhög lastad på sin axelput.

I alla berättelser om stabbläggartvisten, skiner ett halvsekel senare indignationen igenom. David Johansson, som satte sig upp emot Enströms handlande, trodde att han skulle få sparken. Och Sigvard Carlsson, som så småningom blev försäljningschef på SCA i Holmsund och en av Enströms närmaste män, var med och bekämpade kranköpet, men omvärderar i efterhand Enströms insats: "Det var ju framtiden för oss att han neka."

Arbetarna hade varit kortsiktiga. Disponent Enström räddade, på lång sikt, företaget och därmed samhället. Så summerar Sigvard Carlsson bolagets åtgärder.

Men stabbläggarnas öde var omvälvande också på ett annat plan. Stabbläggarna var sågverksarbetarnas aristokrati. Så länge rösträtten var penning-graderad, var stabbläggarna den enda arbetarkategori på sågverket som fick rösta. De kunde också ta sig vissa privilegier på arbetsplatsen. Bara en stabbläggare kunde ostraffat förkorta sin arbetsdag, om han t ex var missnöjd.

När därför moderniseringen och den nya kranen drabbar just stabbläggargruppen, rasar hela sågverksarbetets inbyggda värdehierarki. De högst ansedda, är plötsligt de minst behövda. Med detta moderniseringens skamgrepp slår tekniken knock-out på arbetarna. Arbetarnas kollektiva självförtroende fick sig en rejäl knäck. Den fysiska kapacitet som var deras kapital, var ifrågasatt. Synen på arbetet förändrades. Både Marx och Luther måste i detta ögonblick ha detroniserats. Arbetarna föreslår själva en lösning, där de f d stabbläggarna blir småföretagare.¹⁷⁾ Företaget godtar tacksamt förslaget. Ännu en paternalistisk framgång. (Detta diskuteras utförligare i kapitlet "Märkpojarna tar makten").

Torkhusskötarens dilemma

I arbetet var livet förankrat i verkligheten. I arbetet låg tryggheten. Livet konkretiserades i arbetet. I arbetet var man en del av samhället, en del av världen. När Sigvard Andersson berättar om sitt jobb i torkhuset, om hur han tar emot timret på dess väg från inlandskogarna till fjärran länder, är det en sorts sågverkspoesi. Han besjunger arbetet, diktar om sin plats i den industrialiserade världen.

Länge och ingående berättar han om hur det flottade timret anländer surt och tungt till såghuset, där det sågas innan det kommer till torkhuset, för att bli torrt och presentabelt. Han berättar om torkkanalerna och elementen, hur det ingick i hans arbetsuppgifter att göra upp ett torkhusschema med stigande temperaturer allteftersom torkprocessen framskred "tills jag fick opp alla kanaler, för i sista kanalen var det

varmast, 49 grader varmt och då det hade stått där ett visst antal timmar, då hade man en mätare, som man stack ner i plankan och då kunde man se hur stor fuktighet det fanns i brädan och då såg man att "nu är det här bra".

Sigvard Andersson är stolt över sitt arbete. Arbetet är något nödvändigt gott, inte ont. Jag arbetar, alltså lever jag. Därför beskriver Sigvard Andersson så ingående sitt arbete. Han kan dess organ och mekanismer som sin egen kropp, eller som en älskades.

Ändå tillhör Sigvard Andersson de i själen otrogna. Han ägnar sig åt fantasier på arbetstid, drömmer om en prunkande trädgård. Trots erbjudande om trädgårdsmästarjobb har han stannat i torkhuset. Där kan han under de många väntetimmarna i lugn och ro planera sin trädgård. Så medan han sköter torkhuset med kroppen, har han skaparglädjen i huvudet. "... på jobbet gick jag och tänkte på hur jag skulle planera. Det var den bästa skolan. Man förhastade sig inte. Om man gör det eller det, hur kommer det då att se ut, tänkte man. "Det är skaparglädje", menar Sigvard Andersson. "Det är tungt att jobba om man inte har den. Då blir man en form av "jag måste", det är inte lika roligt som om du tar initiativet att "det här ska jag göra". Och det är väldigt värdefullt för då har du den livsglädje som människan behöver. Den som inte får den livsglädjen, den har det tungt".

Sigvard Anderssons syn på arbetet är en hybrid av å ena sidan den gamla synen som i arbetet såg egenvärde och gemenskapskänsla, och den nya, som i ett tråkigt arbete ägnar sig åt flyktdrömmar. Sigvard Anderssons syn på arbetet är icke ifrågasättande, men i sina dagdrömmar om trädgården, representerar han den nya syn på arbetet som är industrialismens dilemma. Som "den dödande tråkigheten vid trissa och sågram", beskriver Sten Forssén sågverksarbetet i *Skisser och berättelser*, som för övrigt Henry Lindgren med förkärlek reciterar.¹⁸⁾

Det identitetsskapande arbetet

*Arbetets män bygga framtidens rike,
brottas som gudar i köld och snö
- öppna med oanade krafter
vägarnas portar
till det dagliga brödet,
portar där dagens hjältar under stormens inferno
heroiskt skriva sina namn i snö.*

Josef Hansson

Arbetarna älskar sitt företag. Det är marxisternas dilemma, menar den engelske forskaren Paul Willis. Identiteten hos arbetaren är arbetet. Har

han inget arbete, har han ingen identitet. Därför kan han heller inte kritisera arbetet. Då kritiserar han indirekt sig själv. Indirekt sker det ändå, när han inte önskar sina barn samma öde.¹⁹⁾

Willis teori är fullt applicerbar på de holmsundsarbetare vi talat med. De hade med ett par undantag ingen tanke på att lämna sina jobb. Torkhusskötaren Sigvard Andersson trädgårdsodlare och eldsjäl i trädgårdsföreningen, fick erbjudande om att bli trädgårdsmästare i kommunen, "men jag hade sånt bra jobb och tjänade så fint och hade friheten. Jag var ensam, hade ingen som styrde mig utan visste vad jag skulle göra, och gjorde det".

Det var en trygghet att bli vid sin läst. Arbetet var egentligen den enda sanna tryggheten. Det var den sammanhållande kraften i det nya samhällsbyggandet, en garanti för gemenskapen och en källa till egenvärde. Tryggheten i kollektivet var mer värd än den eventuella framgång som en mer individualistisk karriär skulle ge. David Johansson berättar hur rädd han var att hans föräldrar skulle lyda kyrkoherden Thorellis uppmaning att sätta honom i skola för att bli lärare.

"Jag har väl nästan aldrig varit så rädd i mitt liv, som den dagen att dom skulle säga ja. Jag ville ju hellre ner i brädgården och jobba. Man tyckte det var friare och hurtigare. Man hade nästan det där inom en att där far hade varit där skulle man vara. Man räknade då med att man skulle få jobba där. Det var ju så 100-procentigt säkert."

Att byta klass uppfattades som hotfullt både för den som gjorde det och de övriga. När David Johansson ändå blir bokhållare och därmed tjänsteman, är han noga med att påpeka att det inte innebar att han förändrades som människa.

"Jobbet var bättre, men inte bytte jag till cigarr från cigarett för det, inte".

Och Sigvard Carlsson är mån om att säga att hans jobb som försäljningschef inte förändrat honom: "Hjärtat finns kvar där, det måste jag säga uppriktigt".

Avhoppen, sveken registrerades noga. Sigvard Carlsson var aktiv i sågverksarbetareförbundet, när han hoppade över på tjänstemannasidan. "Det var mycket bråk om det. Redaktören för Folkbladet skrev mycket. Det var lite känsligt. Jag måste trappa ner det här, det gick inte att vara både, ock. Sågverks kunde jag inte vara med i, för jag måste gå in i SIF. Jag vart ju tjänsteman. Det blev jag redan på förrådet, men jag höll mig länge kvar i Sågverks innan jag övergick till SIF, för det var jag inte pig på".

Josef Hansson säger att han trivdes med att vara kroppsarbetare. "Jag har arbetat som sågare på sågen. Springgrabb då jag var 14 år.

Biografmaskinist då jag var femton till nitton. Sen har jag jobbat på impregneringsverket". "Jag har aldrig själv känt den där önskan att få bryta mig ur den här miljön. Jag har aldrig känt mig besviken. Jag har tyckt om att arbeta."

Men - och här kommer den indirekta kritiken, som Willis talar om. "Har man en utbildning har man större människovärde". Josef Hansson har tre söner, en tandläkare, och två lärare i matematik och fysik. Han visar en bild i albumet: "Jag kan ju ta fram och visa hur dom ser ut, killarna. Jag sa: nu vill vi ha en bild. Vi föräldrar är stolta för att vi hade sån tur med er att ni ville läsa. Jag trodde ju på det där väldigt, att höga studier är lycka".

Vid barnens framgång förstärks den egna självkänslan, utan att man behöver lämna sin egen arbetaridentitet. Ett sätt att hävda sig är ju som bekant att sporra sina barn att göra det man själv ville. Skillnaden i synen på det egna arbetet och barnens har naturligtvis sin förklaring i tiden. Bakom deras strävan att ge barnen en utbildning låg säkert också en realistisk bedömning av framtidens arbetsmarknad. Sågverksepoken var inte oändlig. Det visste inte minst sågverksarbetarna själva.

Arbete och fritid

Ett av industrialismens problem tycks vara att utvecklingen går fortare än människorna. Det inre är i otakt med det yttre. Fortfarande lunkar den nyss ur bondesamhället stigna arbetarklassen i den cykliska tidsdimensionen. Man föds, växer, lever, arbetar, åldras och dör som generationen innan gjorde. Ingen förändring är att vänta. Precis som bonden ärvde sin faders värv, ärver sågverksarbetarna sina faders värv. "Pappa var på sågen. Det var självklart för mig att jag också skulle jobba där". Henry Lindgren arbetade precis som sin pappa i timmerbommen. De följde samma mönster som i bondesamhället. Trots att tidsindelningen var en helt annan i industrisamhället, att industrivisslan och inte kornas råmanden kallade till arbetsdag, att denna arbetsdag avlöstes av en tidigare okänd "fritid", dröjde den andra generationen sågverksarbetare i sina livslopp kvar i ett cykliskt liv.

Men inom ramen för detta cykliska livslopp hade industrivisslan effektivt ringt in det lineära tänkandet. Edvin Persson berättar att när han upptäckte att han ränkte på sina kommunala uppdrag på arbetstid, då hade det gått för långt. Liksom när han tog med sig portföljen på semestrarna.

Livet var alltså mycket klart uppdelat i Arbete och Fritid, trots närheten till bondesamhället. På kort tid hade livet segmentrats i dagens beståndsdelar. Hemmet mot arbetet. Arbetet mot familjen. Fritiden mot arbetet.

När de själva började som märkpojkar, var de på samma sätt som i bondesamhället, redan inskolade i arbetslivet, för att de hade haft sågverket som lekplats. Barnen hade lekt där föräldrarna arbetade. På några årtionden blev det en omöjlighet.

Kvinnoarbetet som ordnare

*"Stackars alla mödrar, som tålmodigt
offrade sin kraft i livets grå förtvivlan,
som trötta trälar spjärnade, vresigt mot
Västerbackens steniga mark".*

Med dessa ord tecknar Sigvard Andersson det han betecknar som "kvinnans slaviska situation i dåtidens samhälle".²⁰⁾ Han påpekar att det inte bara var ett slit för livets uppehälle. Oftast förde de också en kamp mot de egna männen. "Gubbarna syndade också, frestade att köpa brännvin och spelade kort. I stort sett gjorde sågverksarbetarfruarna storverk med männens små avlöningar och utförde bragder i det tysta. Barnen skulle hållas rena och ha mat och kläder. Fruen i huset sydde oftast själv kläderna och lappade dem också så länge det gick att fästa en lapp på dem". Med stor finurlighet sydde kvinnorna t o m skor. "Vi gick barfota hela sommaren fram till frosten på hösten, då vi tvingades ta till tunnpjäxor eller andra läderskor. Vintertid när det var kallt användes luddor med tygbottnar. Det var billiga skor. Materialet bestod av gamla vadmalsbyxor eller annat tjockt tyg från avlagda kläder som klipptes till efter ett mönster till de skonummer som behövdes. De var varma för både barn och vuxna. Man sydde ihop flera varv av tyget och därigenom var det betydligt mer att nöta på".

Det var kvinnans arbetsuppgift att ordna i fattigdomens kaos, "arbetsbördan var också stor för kvinnan. När mannen arbetade tio-tolv timmar per dag hade hon en tung arbetsdag för att klara hemmets och familjens husliga arbeten".²¹⁾ Men om männen så småningom kommer att skilja arbete och fritid åt i ett nytt lineärt tidsbegrepp, förblir kvinnorna i den cykliska tidsdimensionen.

Zaida Nordström har jobbat så länge hon minns. Först utom hemmet tills hon gifte sig. Sen jobbade hon hemma. Hon skiljer inte på yrkesarbete och hemarbete. Fjärran är begreppet "hemmafru". Zaida "jobbade hemma". Hennes arbetsliv är tidstypiskt för kvinnorna i ett sågverks-samhälle. Hon jobbade som piga först hos handlar Karlsson, sen hos prästen i Sävar och så hos magister Lindfors i Djupvik. Ingen platsförmedling fanns, utan jobben fick man på rekommendationer.²²⁾

Kvinnor hade enligt Zaida ingen fritid. Man såg aldrig en kvinna bara sitta och prata. Alltid gjorde hon något, hade alltid ett handarbete i handen. Annars skulle dom inte ha tid att sitta ner. Ibland gick man på kyrkliga möten, men då var det förstås symöten, också då med handarbete i hand.

Vid bagarstugan träffades kvinnorna, och vid tvättstugan.

"Då drog vi upp vatten i såar från älven på skottkärren och värmdes upp vattnet i stora grytor. Det var tungt men så blev kläderna rena också. Det hände att vi tvättade på vintern. Nog har jag varit med och klappat kläder i vak. Konstigt att man har fått vara frisk!"²³⁾

Att hålla tillvaron hel och ren, är kvinnornas uppgift i vid bemärkelse. D v s inte bara att hålla löss och ohyra borta från hemmet och smutsen från kläder och kroppar, utan också att motarbeta den familjeruin som spriten ställde till med. Det var kvinnorna som i majoritet röstade för spritförbud under förbudsomröstningen 1922.²⁴⁾

Kvinnoarbetet som ordnande faktor måste alltså ses i en vidare mening än lönearbetets ordnande betydelse. Mansarbetet fungerar som ordnare utan att ordningen är arbetets mål. Kvinnoarbetet har ordningen som mål. Kvinnor bekämpar kroppens, själens, hemmens o-ordning, och i förlängningen samhällets o-ordning.

Bild Ulf Hägglund VF

GEMENSKAPEN SOM ORDNARE

*Kollektivets orkester spelar i extas
 det sjunger i blodets orgelpåpor
 Jubelropen ur tusen strupar
 stiger mot oktoberrymden
 Sol, måne och stjärnor vibrerar
 Hjärtat slår volter likt en svala!
 Segern är vår!*

Josef Hansson

Ännu en av dessa dikter jag förälskat mig i just för dess symboliska kraft. Dikten handlar om någon mycket senkomnare seger än den som denna uppsats behandlar. Antagligen tog sig något västerbottniskt fotbollslag in i allsvenskan... i diktens slutverser står det nämligen att "Norrländ kommer, polarisen smälter, Dansa vår jord! Segern är vår!" Det är frestar att flytta Josef Hanssons entusiasm bakåt i tiden, till den period då kollektivet uttryckte sig i ett sjudande föreningsliv i Holmsund på 20- och 30-talen. I några decennier hade orkestern utökats med nya instrument, som tålmodigt stämts i samma tonart. När Josef Hansson står på scenen i Sandviksteatern är det ett verk av kollektivets orkester. Det är denna orkesterbildning det här kapitlet ska handla om.

I arbetet manifesterade sig kollektivet, på fritiden konsoliderade det sig. Det skedde i en rad olika föreningar. Den för alla i vårt material gemensamma föreningstillhörigheten är nykterhetslogen. Även om medlemskapet inte var livslångt, så har alla av dem vi talat med någon gång varit med i logen.

I radioprogrammet Reportaget redovisades i januari 1987 det fackliga arbetet i orten Bomhus i Gästrikland som ett föredöme för nya fackliga

strävanden. "Fackligt socialt arbete" är termen för den typ av fackligt arbete, som vill återuppväcka det goda i den gamla bruksandan. Till det goda hörde föreningslivet och gemenskapen, den som bidrog till en arbetarnas och befolkningens hemkänsla, som svårligen lämnade någon utanför.

Den goda bruksandan innebar ett positivt grupptryck. Var man på väg att glida utanför så stod någon där kamratligt i vägen och bromsade. Just denna broderskapstanke låg i botten på loge-ideologin. Medlemmarna i logerna tänkte och kände logen som ett andra hem. IOGT:s ritual från 1897 talar också om logen som en familj. "Ni ser här en familjekrets, samlad omkring ett gemensamt altare, fast besluten att upprätta de fallna och bevara andra från fall."²⁾

Ordningen organiseras

Nykterhetsrörelsen kom till Holmsund med en av de s k moderna nykterhetsrörelserna, Godtemplarorden. IOGT introducerades i Sverige 1879 och några år senare bildades den första logen i Holmsund.³⁾ Den 30 mars 1884 bildades logen 880 Skärgårdsblomman av några anläggningsarbetare vid det sågbygge, som just påbörjats vid Holmsunds lastageplats.

Samhällsbildningen och föreningsbildandet gick hand i hand. Ganska snart hade skärgården tre loger. 1890 bildades logen Öns framtid i Öbbola och 1900 fick en loge på holmsundssidan av köpingen namnet Skärgårdsklippan. I början av 1910-talet hade de tre logerna nära 500 medlemmar. År 1925 redovisades 510 medlemmar.⁴⁾

Det främsta målet för nykterhetsrörelsen var förstas att göra befolkningen nykter. "Holmsunds befolkning var på väg att alkoholiserats", skriver Andreas Berg i nykterhetsrörelsens historia. Det var lätt att komma över sprit i skärgården och både de besökande besättningarna från fjärran länder och den lokala överklassen hade hjälpt till att glorifiera spritbruket. Nykterhetsrörelsen bekämpade utskänkingsrättigheterna och lyckades 1905 få utskänkingsrättigheterna indragna och få slut på öltappningen i Djukvik.⁵⁾

"I logen stöptes de kommunala ljusen"

Men nykterhetsrörelsen kom i Holmsund, som på så många andra ställen, att få en sekundär effekt. Den banade väg för nästa stora folkrörelse, arbetarrörelsen. Inom nykterhetsrörelsen skolades många av arbetarrörelsens förtroendemän och ledare eller som kyrkoherden Axel H Thorell i Holmsund uttryckte saken i ett numera klassiskt yttrande från 30-talets början: "I logen stöptes de kommunala ljusen".

När Holmsunds kommun bildades år 1918 togs de kommunala förtroende-
männen till stor del just från nykterhetsrörelsen. Här vävdes med en röd
tråd de olika folkrörelserna samman. Nykterhetsrörelsen skapade den
ordning som var den fackliga rörelsens organisationsgrund.

De arbetare som gick med i nykterhetslogen var också de som tidigast
organiserade sig. I förordet till sågverksarbetarminnen från Gävleborg
låter Davud Gaunt fackföreningsprotokollen tala om motsättningarna mellan
organiserade och oorganiserade arbetare. Arbetarrörelsen har ju "en av
sina största motståndare i rusdryckerna", sa en av de nyktra arbetarna.
Det gällde för den tidiga arbetarrörelsen att "reformera en äldre arbets-
livsstil". Där var alkoholförtäring under arbetet självklart.⁶⁾ Men i
de sex fackliga bud som Gefle Arbetarblad publicerade i sitt första
nummer i januari 1902 står ingenting om nykterhet, däremot predikar
varje bud en självdisciplinering inom arbetarklassen:

1. Försök alltid såvitt möjligt är, vara med om att fatta beslut i din
förening.
2. Betala alltid din kontingent (medlemsavgift) punktligt, liksom du
själv önskar att få din lön punktligt.
3. Uppträd alltid humant såväl i föreningen som i det privata livet,
ty då vinnes kamraters och motståndares respekt.
4. Undvik skvaller, personliga strider och intrigmakeri.
5. Sluta alltid ditt arbete på bestämd tid och använd friheten till eget
och kamraters bästa.
6. Förskaffa dig all den bildning som står till buds genom tidningar,
böcker, föredrag och föreläsningar.

Detta är samtidigt en bra sammanfattning av de ideal som föregick
organiseringen av arbetarklassen. Det var en förutsättning för att få
enighet och styrka i sina krav uppåt. Den dåliga sammanslutningen i
arbetarleden sågs som den värsta faran. I en artikel i juli 1903 i
tidningen Sågverks- och brädgårdsarbetaren skriver Axel Danielsson
under rubriken "Våra värsta fiender":

- Vet du var vi har att finna dessa? De finns icke bland överklassen,
de äro icke kapitalisterna, byråkrater eller präster. De äro icke våra
värsta fiender. De finns inom arbetarklassen själv. De äro våra egna
bröder, de äro de liknöjda, de försoffade, de slumrande, de ljumma,
de icke tänkande arbetarna.

"Snyltdjur och skötsamma", två sorters arbetare

En god arbetare är punktlig, ädel, höjd över fiendskap, kultiverad,
human, samt iakttar ett värdigt och skötsamt sätt. I protokoll och i

fackliga artiklar skiljer man tidigt på två sorters arbetare, de organiserade och de oorganiserade eller som det står i ett protokoll i Skutskär "De organiserade och de reaktionära". De oorganiserade kallades "snylt-djur" och skall inte visas någon sympati utan "mötas med förakt".⁷⁾

Idealet var "den skötsamme arbetaren". Idealet hade fog för sig. Det var viktigt i fackföreningsrörelsens inledningsskede att visa att man inte var en oorganiserad hop som ställde till med besvär för arbetsgivaren. För att få ett avtal med företaget måste fackföreningarna visa upp att deras medlemmar kan hålla avtalet.⁸⁾

David Gaunt konstaterar att protokollen avslöjar en radikal puritanism bland de aktiva, som säkert bidrog till att skrämja bort de stora massorna av sågverksarbetare. Troligen distanserade sig medlemmarna ännu mer i sin livsinställning från "de försoffade".

I ett protokoll i Söderhamn avkunnades offentligt att "fackföreningsmedlemmar bör ta avstånd från kortspel, då det måste betraktas som bedrägeri", vara helnyktra, förbjuda sina barn att besöka biografen m m. Det var inte ovanligt att kärnan i de första arbetarorganisationerna var "renlevnadsmän med en negativ inställning till kortspel och dans, och som ville att kvinnorna skulle hållas vid spisen".⁹⁾

I sin avhandling "Umeåsystemet, en studie i alternativ nykterhetspolitik 1915-1945", har Per Frånberg beskrivit det negativa symbolvärde som alkoholen hade bland de lägre klasserna i Västerbotten. Alla sociala orättvisor sattes i samband med alkoholen, "den demon som lierat sig med kapitalisterna för att hejda det rättvisa samhällets framväxt".¹⁰⁾

I en radiointervju påpekade Per Frånberg det oerhörda inflytande som logerna hade på riksdagsmannaval och kommunala val. En frisinnad ickenykterist kunde inte bli vald i Västerbotten.¹¹⁾

Säkert förekom bröstittoner från den s k "elitgruppen" eller kärngruppen. Säkert mästrade man rejält i de egna leden, men etnologen Orvar Löfgren har påpekat att den svenska arbetarrörelsens framgång berodde just på denna självdisciplinering hos arbetarklassen. Svensk arbetarklass är den klass som under kortaste tiden uppnådde den starkaste positionen. Det hade inte varit möjligt utan den starka självorganisationen. Kampen mot supandet, kampen för en inre ordning, var viktig för att ge den enorma styrka som svensk fackföreningsrörelse fick mycket starkare än andra länder på 20- och 30-talen.¹²⁾

Gemenskapen överordnad nykterheten

I nykterhetslogens ambitioner låg åtminstone hos dess ledande skikt ett bildningsnit, som omsattes i samkväm, teatrar, föredrag och studie-

cirklar. Men det övergripande behovet hos medlemmarnas som kommer fram ur intervjuerna är behovet av gemenskap.

"Ja just precis", säger Andreas Berg, "inte var bevekelsegrunden den att jag skulle nå något resultat i nykterhetsarbetet, utan det var gemenskapen man sökte".

Att vi får de här svaren har naturligtvis att göra med att våra intervjuer handlar om 20- och 30-talen. Nykterhetsfrågan är en gammal fråga, det fylleri som gav upphov till nykterhetsrörelsen har reducerats med olika åtgärder. Ölstugor har lagts ned, olika förbud har stoppat tillgängligheten, arbetaridentiteten har i det allmänna organiserandet förändrats. Man kan vara karl utan att ta sig en sup. Nykterhetsrörelsens betydelse i kampen mot fylleriet ligger mer på ett socialt plan. Den står för ett alternativ: nykter gemenskap utan att vara tråkig gemenskap. "Roligt, hade vi, enastående roligt, fantastiskt roligt..." säger Edvin Persson som också gick med i logen för att "komma tillsammans, vara tillsammans och finna gemenskap".

Edvin Persson visar också i sin berättelse på den magiska betydelse inträdesceremonin hade, den gemenskapande ritual som drog en gräns mellan det nyktra livet och det onyktra.

"Jag kom med en vårdag, en vacker vårdag, i nykterhetsrörelsen", säger Edvin Persson. "Delvis upplevde man på det sättet att man blev medlem i en organisation och fick lova ett löfte för livet, om jag säger så. Och så var det ganska spännande, då du skulle lägga högra handen på hjärtat och samtycka till ett nykterhetslöfte. Det var hemskt spännande att gå in i en nykterhetsloge då. Det var en intagningsceremoni som du minns. Genom tiderna minns du det".

Logen blev ett hem. Här finns på idéplanet ett embryo till folkhemstanken. Församlingen, logen, folkhemmet, samma behov manifesterat i tre tidsepoker. Men i denna lokala folkhemstanke, som logen födde, var inte visionen ett storskaligt patriarkaliskt folkhem, utan i denna första lokala folkhemstanken låg, enligt Ronny Ambjörnsson, en decentraliserad demokratisyn.¹³⁾ Folk hade nära till politikerna. Maktens boningar var synliga. Inget skedde i det fördolda. Samhällsarbetet pågick som ett slags öppen verkstad, så som familjelivets alla delar skedde inför allas ögon i det enda spisrummet.

Här hittar man innehållet i den "andliga socialism", som vi finner i våra intervjuer. "Människorna skulle bli bättre, givmildare" säger Henry Lindgren. "Att tänka på sin broder. Broderskapskänslan, rätt åt alla, orätt åt ingen o s v. Ett bättre samhälle."

Föreningslivet som sorterare

Folkrörelseforskaren Sven Lundkvist har konstaterat att typiskt för alla industrisamhällen är att de som är aktiva i folkrörelserna så småningom också blir aktiva i samhällsbildningen och dominerar de politiska uppdragen.¹⁴⁾ Sigvard Carlsson blir både fackligt aktiv i sågverksarbetareförbundet, tillskyndare av idrottsförening och sporthall, och på 70-talet också golfbana i Holmsund. Han är aktiv i talkörer och amatörteater, och på yrkeslivets område avancerar han så småningom till försäljningschef inom SCA.

Sigvard Carlsson är i alla avseenden "typisk" för de arbetare som axlar ett ledarskap i samhället. I den internationella folkrörelseforskningen har det visat sig att det är vissa delar av befolkningen som är mer benägna för medlemskap i föreningar än andra, vita mer än negrer, judar mer än protestanter, stadsbor och icke jordbrukande landsbygdsbor mer än jordbrukare osv. De största och mest sammanhängande skillnaderna beror på socio-ekonomisk status, d v s inkomst, yrke, ägande av hus, uppfostran eller utbildning. Ju högre status, desto större är benägenheten att bli medlem.¹⁵⁾

När det gäller "våra gubbar", markerar t ex Sigvard Carlsson, visserligen lite skämtsamt, sin status med att kalla sig "baggböleadel". De arbetare som följde timret nedför älven och blev sågverksveteraner, hade någon sorts historisk status i samhället, som bl a också Sigvard Andersson refererar till. Han är också "baggböleadel".

Kusinerna Josef Hansson och Henry Lindgren har en sorts familjestatus. Henry Lindgrens mormor, som är Josef Hanssons farmor, var en aktad kvinna, med stort socialt patos, som stöddes av kyrkoherden och som gav henne en med tanke på hennes klasstillhörighet, ståtlig begravning. Henry Lindgren hade två bröder som båda blev bemärkta. Den ene uppskattad konstsmed, den andre företagareföreningens ordförande och chef. Josef Hansson har en bror Paul Hammarbäck, som blev kyrkoherde i Umeå.

Redan i medlemskapet i föreningslivet har alltså en sortering ägt rum. Nästa sortering sker inom föreningarna. Trots att medlemmarna i den här typen av föreningar förväntas demokratiskt delta i beslut och styrelse gör de inte det, utan makten utövas av några få.

"Ja, det har jag sagt om allt föreningsarbete, att välja en till uppdraget som har minst 20 uppdrag förut, då gör han det här, men väljer du en som ingenting har eller bara har ett par stycken, då blir det ingenting av det hela", säger Sigvard Carlsson.

Gemensamt för de tre stora folkrörelserna, frikyrkorörelse, nykterhetsrörelse och facklig arbetarrörelse är att de tar sikte på och får med sig samma grupper och människotyper. "Männen är yrkesskickliga och

framåtsträvande och tillhör arbetarklassens övre skikt eller medelklassens lägre", konstaterar Sven Lundkvist.¹⁶⁾

Dessa människor kommer att dominera sina organisationer. Man finner dem som drivande i olika sammanhang, vare sig det rör sig om fackföreningsrörelsens kärntrupp eller styrelseposterna inom de olika organisationerna. Alla våra informanter är exempel på detta.

"I Holmsund är dom framfota"

En annan gemensam nämnare för dem som kom att bilda föreningselit är förmågan att identifiera sig med den ort där man verkar.¹⁷⁾ Med stolthet berättar Sigvard Carlsson om sporthallen. "Det var den första sporthall som byggdes i Sverige efter kriget, helt på frivillighetens väg. Bolaget kostade på men sedan las det ner ungefär 5 000 frivilliga arbetstimmar". Och Sigvard Carlsson berättar om hur Wennergren - som var största aktieägare i Cellulosabolaget - när han passerade Holmsund med sin lyxkryssare, som en eloge till Holmsund, gav Sigvard Carlsson 10 000 i handen till idrottsföreningen.

Sigvard Andersson som tog initiativ till trädgårdsföreningen framhåller att "i Holmsund har vi fin trädgårdskultur, ser du. Du kan titta var du vill i Holmsund så finns det en blomma på tomt". Sigvard Andersson berättar också om omdömen som utanför Holmsund kom innevånarna till del: "I Holmsund är dom framfota, sas det t ex och när holmsundsborna var på distriktskonferenser och representerade så hördes: "I Holmsund där kan dom", d v s tala för sig, skriva protokoll osv.

Denna geografiska identitet var viktig för människors anpassning och integration och bidrog till att göra dem till ledare på orten.

Nykterheten - politisk huvudfråga

Vi har tidigare fått veta att antalet strejker i Västerbotten var mindre än i de omgivande länen. Vi vet av den dokumentation som finns framför allt från Skelleftebygden att agitatorerna hade det svårt att omvända de frisinnade själarna till socialistiska i seklets början. Här finns i motsats till grannlänen ett religiöst arv som knutits så nära liberalismens lära att en inbrytning i endera verkat förgäves.¹⁸⁾

De första arbetareföreningarnas ledningar är i Västerbottens skärgård liberala och den fackliga rörelsen ses till en början med större skepsis än på andra ställen. Här finns, av betydelse för synen på både partier och demokrati, ett alldeles speciellt förhållande till nykterhetsfrågan.

Nykterhetsrörelsen fungerade genom sin klasskaraktär medvetandehöjande. Brännvinet symboliserade för de lägre klasserna elände och social orättvisa, för de högre klasserna förmögenhet och status.²⁰⁾ Holmsundsarbetarna

hade t ex dystra erfarenheter av spriten från baggböleriets dagar. Med sprit hade deras förfäder mutats att sälja värdefull skog till brukspatronerna, Dicksons bl a. Och spriten var i bruksortskulturen intimt förknippat med förtrycket. Under Dicksonska tiden bjöds arbetarna på sprit av bruksledningen. "Spritens var ett betalningsmedel för att hålla arbetarna nere i sina krav om högre löner, beklagligt men sant", skriver Sigvard Andersson i sin bok Baggböleriet.²¹⁾

Alkoholfrågan skärpte alltså klassmotsättningarna. Per Frånberg hävdar t o m att nykterhetsorganisationerna ersatte politiska partier för de lägre klasserna i deras kamp mot konservativa och laissez-faireliberaler. Det är också en av förklaringarna till att de socialistiska partierna fick ett så sent genombrott i Västerbotten.

Det var det frisinnade partiet, som med Gustav Rosén i spetsen och nykterhetsfrågan som huvudfråga, blev arbetarklassens politiska hemvist. Socialdemokrater förmådde före 1920 knappast göra inbrytningar i detta frisinnade revir, skriver Frånberg. Det var först när uthyrtarpartiet Vänstersocialisterna, återförenade med socialdemokraterna drev en nykterhetslinje i Norrland, som de kunde stjäla röster från de frisinnade. I Umeåsystemet fick Sverige 1923 det strängaste restriktionssystemet.

Det är i denna förbudsatmosfär våra informanter blir politiskt medvetna. Det var antagligen praktiskt taget omöjligt att under 20- och 30-talen ta plats i den lokala politiken utan att vara nykterist. Även under 30- och 40-talet rådde denna restriktiva anda i södra Västerbotten.²²⁾ David Johansson bekräftar: "På min tid var det minsann inte lönt att tänka sig att det skulle vara någon sprit på mötena på arbetarekommun, inte. För vi var väl - jag vet inte - 75 procent godtemplare i arbetarekommun. Vi kom därifrån allihop, från logerna. Det var nånting så naturligt nästan".

Samarbetsanda och tacksamhetsskuld

När det gäller Holmsund rapporterar dess politiska historia inga häftiga proteströrelser eller sammanstötningar. Tvärtom är det nästan med en ursäkt över intrånget som den första konstituerande kommunalstämman 1917 med den blivande kyrkoherden Thorelli som ordförande avsäger sig bolagets inflytande över den lokala politiken.

Det telegram som stämman skickade till styrelsen för Holmsunds AB i Sundsvall tolkar den bruksanda som vilade i Holmsund. Sågverket var ju samhällets ursprung och orsak, och telegrammet belyser den vördnad man kände för bolagets insatser i ortens liv.

Som första och enhälliga beslut betygade de styrelsen "sin uppriktiga, värdsamma tacksamhet såväl för alla de oskattbara förmåner, som under decennier bragts bygden genom Holmsunds Aktiebolags uppoffringar för kyrka och präst, och som också för att bolaget genom donation av kyrka, prästgård och begravningsplats underlättat församlingsfrågans lösning och möjliggjort bildande av kommunen och pastoratet Holmsund utan en för en hel mansålder tryckande skuldbörda".²³⁾

Telegrammet aviserar den tacksamhetsskuld och samarbetsanda som skulle komma att bli kännetecknande för det politiska arbetet i Holmsund. Vi har redan nämnt några troliga orsaker till det, den fromma underkastelsen, bruksandan och det frisinnaade, d v s liberala arvet. I den gammal-liberala idébyggnaden ingick en syn på samhället som uppbyggt av individer i samarbete med varandra.²⁴⁾ Nyckelordet var dialog, inte revolution.²⁵⁾

Ett intressant uttryck för denna "anda" ger Sigvard Anderssons redogörelse för stabbläggjarstriden. Efter fackföreningens motstånd bildades en kommitté, bestående av två arbetarrepresentanter, Hjalmar Höber och Elof Lindgren och disponent Axel Enström. Det var Elof Lindgren som hade kommit med det halsbrytande förslaget att bolaget skulle betala ett startkapital för småföretagande till de avskedade arbetarna. "Förslaget möttes med gapskratt på vårt avdelningsmöte. En holmsundsbo lovade på rak arm att äta upp sin gamla hatt och en annan skulle gå på händerna till Stockholm" om förslaget gick igenom.

Men förslaget låg rätt i tiden. Företaget svalde det med glädje och Enström fick äran. I kommitténs årsrapport i december 1937 skriver man: "Intet av detta arbete har dock resulterat till något därest kommitterade inte erhållit det kraftiga stöd som nu var fallet. Det är därför kommitterade angeläget att för allt detta oegennyttiga uppoffrande och tidsödande arbete som av disponent Axel Enström utförts under det gångna året, få uttala fackförenings, de direkt berördas och kommitterades varma tack". "Det inte minst betydelsefulla har legat i det moraliska stöd och den optimism som disponent Enström ingjutit i företaget, var förutan intet resultat uppnåtts."²⁶⁾

Uttalandet skrevs drygt ett år innan huvudavtalet undertecknades i Saltsjöbaden och den nya andan sanktionerades på den svenska arbetsmarknaden.

I denna specifikt svenska utveckling har inte minst folkrörelserna medverkat. Den svenska arbetarrörelsen börjar inte med tomma händer, utan det demokratiska arvet liksom många av de idéer, som blev arbetar-

rörelsens, har sina rötter långt nere i väckelserörelserna. Det gäller framför allt det praktiska arbetet i rörelserna och deras organisationsformer. "Det är frapperande hur samstämmiga organisationsformerna är för de tre rörelserna", skriver Sven Lundkvist.²⁷⁾ Alla tre leddes av en styrelse, som bestod av ordförande, sekreterare och kassör och ev ytterligare några poster. Alla tre rörelserna sände representanter till distriktsorganisationer och till centrala organisationer. Det var ett tidigt utbildat representantskapssystem. Också den yttre formen för sammankomsterna liknade varandra. En inledning av sång och inledningsord, därefter en ideologisk förkunnelse och till slut en avslutning. Vi vet ju också hur nära väckelsesångerna de socialistiska kampsångerna ligger.

Också det utåtriktade arbetet var likartat. Demonstrationer, petitioner och stora friluftsmöten kännetecknade alla tre rörelserna. Vi vet ju hur nära de tre rörelserna är släkt med varandra i rakt nedstigande led. Det gäller ofta också medlemmarna. Familjerna Lindgren/Hansson, där barnen är kusiner, är alla medlemmar i logen. Och gäller det inte biologisk släktskap så gäller det andlig. Lundkvist menar att det inte bara är så att en viss sorts människor söker sig till nykterhetsrörelsen.

Nykterhetsrörelsen värvar också själv en viss människotyp, söker aktivt efter passande medlemmar. Det gällde för nykterhetsrörelsen att få in bra krafter i de beslutande instanserna för att förverkliga rörelsens mål. På samma sätt som frikyrkorörelsen hade visat stort intresse för att få in de troende i de beslutande församlingarna. Detta är ett led i rörelsernas institutionalisering. Folkrörelserna i 1900-talets början var redan fasta institutioner med en tilltagande byråkratisering och en grupp kunniga ledare.²⁸⁾

Kvinnorna och eliten - två dilemman

Den politiskt aktiva kadern kom alltså i stor majoritet från nykterhetslogerna, bl a för den träning som logen gav i möteskultur. Men också för den trygghet och samhörighet gemenskapen bjöd på. I logen var man bröder och systrar, kamrater i den nyktra klassen.

Här insmyger sig dock två dilemman. Man var bröder och systrar med varandra inom logen. Baksidan av den medaljen är ju faktiskt den klassskiljande betydelse, som nykterhetsrörelsen också måste ha fått. I arbetarleden skapades ett "vi" och ett "dom". Vi de nyktra och organiserade i motsats till de onyktra och o-organiserade.

Det andra dilemma är systrarnas plats. Kvinnorna har i den här uppsatsen hittills bara skyttat. De har passat upp vid kaffeborden i våra intervjuer, de har haft betydelse som mödrar och mormödrar. Men trots att de är systrar i logen, därtill hälften av logemedlemmarna, så finns de inte med bland de personer inom arbetarrörelsen som fick kommunal makt och prestige. Till den elit som hade självförtroende nog att ta en ordförandeklubba i näven räknade sig aldrig kvinnorna. Varför? Det är ju kvinnorna som varit de verkligt folkrörelseaktiva i inledningsskedet. I väckelserörelserna sägs i runda tal 75 procent ha varit kvinnor. I nykterhetsrörelserna var ungefär hälften kvinnor. Men när nykterhetsrörelsens betydelse som samhällsdanare övertas av arbetarrörelserna då är kvinnorna naturligt nog inte med. Om vi ser på kvinnorna i vårt holmsundsmaterial är ingen kontinuerligt arbetande i ett speciellt jobb, som männen. De har ingen yrkesidentitet. Efter att ha varit pigor i medelklassfamiljer i ungdomen, blir de som vuxna pigor i sina egna hem. Några drygar ut hushållskassan med hemsömnad, andra tar tillfälliga jobb, t ex på kaféer och skolbespisning. De två kvinnor som är yrkesarbetande är typiskt nog de som är gifta med de två klassresenärerna i vårt material. Bibliotekarien Andreas Bergs fru är lärarinnan. Försäljningschef Sigvard Carlssons fru Lilly är distriktssköterska. Men det vanliga är att bruksarbetarnas kvinnor inte har något arbete som ger dem en facklig tillhörighet. När logen minskar i betydelse på bekostnad av fackföreningsrörelsen och arbetarrörelsen förlorar kvinnorna plats på den offentliga arenan. Men hade de då så stor plats ens i nykterhetsrörelsen? Hade alltså inte kvinnorna redan i nykterhetsrörelsen förlorat den mark jag hävdar att arbetarrörelsen tog ifrån dem. Jo, på sätt och vis. När nykterhetsrörelsen introducerar sitt bildningsarbete i större skala, är det männen som agerar och inte kvinnorna. Det är ganska snart männen som profilerar sig som talare och som diskussionsledare. Det gör att det roterande system som varit en av logearbetets demokratiska grundpelare förfuskas. Tillspetsat kan man säga att kvinnorna ganska snart roterar som dörrvakter, medan männen roterar som ordförande.

Denna klyfta mellan män och kvinnor förstärks av det bildningsarbete som pågår på våra folkhögskolor. Under vinterperioder då hamnarna låg frusna och mycket av sågverkssamhällets arbete omintetgjordes, eller när arbetslösheten drabbade männen, åkte de på folkhögskolekurs. På ett seminarium nyligen sa litteraturvetaren Lars Furuland apropå folkskolans läsebok ungefär så här "vi får inte glömma att det som ser ut som förtryck många gånger fungerade emanciperande". På samma sätt kan man säga att arbetslösheten faktiskt många gånger kom att fungera emanciperande,

d v s den utnyttjades för studier som gav insikter om förtrycket och vägar ut ur det.

Detta bekräftas för Holmsunds del av Andreas Berg, den som flitigast beskrivit det bildningsarbete som pågick inom nykterhetslogen. 20- och 30-talens intresseexplosion för bildning och kunskap är – tror han – paradoxalt nog ett resultat av arbetslösheten. "På 30-talet var ju rätt många av våra ungdomar arbetslösa. Det kom att tvinga dom in på annan verksamhet, antingen skolor eller..."

Det fanns också enligt Sigvard Andersson en diskussion i samband med förbudsomröstningen i Holmsund om nykterhetsrörelsens betydelse. Vilket var viktigast att vara nykterist eller att skola sig i kunskaper? "... och det kom vi underfund med att skola sig, ha kunskap det var det väsentligaste. Och i den vägen har skärgården varit ett väldigt studiesamhälle". "Nykterhetsrörelsens program innebar ju också att man skolades, att begära ordet, bara. Det var ju en sak som inte alla tordes. Man kunde sitta i bänken och säga, men att stiga upp och prata vet du... Det fick man lära sig i logen... och det var en skola ser du. Nykterhetsrörelsen skolade folkrörelserna i skärgården!"

Men för studier krävs tid. Det var männen som åkte till folkhögskolorna. Kvinnotid var alltid arbetstid. Ida Westman, som var med i den socialdemokratiska kvinnoklubbens första styrelse har berättat att hon fick utstå många glåpord, när hon på kvällstid dök upp på något av logens föredrag. Hon borde vara hemma hos barnen, ansågs det, trots att hennes make var hemma.²⁹⁾ Det "våldiga studiesamhället" var alltså ett männens privilegium.

Man kan alltså förutsätta att männens ökade kunskaper och förmåga att tala, läsa och skriva, höjde kraven på logemötena och inte minst de olika funktionerna där. När Edvin Persson t ex kritiserar dagens oförmåga att hålla i ett möte, att hålla "parlamentarisk ordning" framhåller han vikten av att kunna vara ordförande. "Det finns skickade ordföranden för mötet. David Johansson, han var en skickad ordförande Claes Andersson också... men dom är borta dom flesta ur det där garnityret".

Naturligtvis ingick inga kvinnor i det "garnityret". Utan det som genomsyrar hela vårt material är just frånvaron av kvinnorna i de positioner som gav eller kunde ge makt. Det betydde alltså inte att kvinnor inte finns med eller omtalas eller har en mycket stor betydelse i rörelsen. Tvärtom finns de där som sociala aktörer. De kokar kaffe och sköter trevnaden. Men de är också ekonomiska garantier.

Det har sagts att de tre folkrörelsernas existens vilar på de pengar som rörelsens kvinnor virkar, broderar eller syr ihop. Men någon ideologisk makt har de inte, trots att några uppsatsskribenter konstaterat att de

ideologiska debatterna var fler och tydligare i de socialdemokratiska kvinnoklubbarna än i de föreningar, där männen drev diskussionerna. Samma sak gäller för ungdomsklubbarna.³⁰⁾

En frestande eftertanke är att grubbla över vad kvinnornas deltagande skulle ha haft för betydelse för den ideologiska utvecklingen. Någon borde skriva en kvalitativt jämförande uppsats mellan protokollen i de kvinnliga och manliga s-föreningarna.

En lika spännande fråga är vad en större trohet mot kvinnorna i den egna klassen hade betytt för arbetarklassens kvinnor. I den borgerliga kvinnorörelsen kände de sig aldrig hemma och i industrialiseringsprocessen förlorade män och kvinnor den gemensamma basen för sin kamp. Kvinnorna hade haft en stark ställning i väckelserörelsen, en fortfarande respekterad plats i nykterhetsrörelsen men i arbetarrörelsen så gott som ingen plats alls.

Det borde ha varit naturligt att de många pigor som rimligtvis tillhör arbetarklassen också kunnat organisera sig. De hade funnit en gemenskap i folkrörelserna och utgjorde också en potentiell maktfaktor.³¹⁾ Men därav blev intet. Kvinnorna lämnades åt sig själva i arbetarkampens inledningsskede. Där de kände sin tillhörighet, sveks de.

← Kvinnor i Missionsförbundets studiecirkel
Män i ABF-cirkel
↓

PROGRAM

för

Umeå Skärgårds Föreläsningförening

Vårterminen 1933.

- Fred. 20 jan. Folkskollärare H. Dahlberg, Skellefteå:
Fridas visor med sång till luta.
(Holmsunds skola kl. 7.30).
- Lörd. 11 febr. Docent T. Streyffert, Stockholm: *Femårs-
planen. Studier och intryck från en resa
i Sovjetryssland.
(Holmsunds skola kl. 7).
- Torsd. 23 " Läroverksadjunkt G. Lindberg, Umeå:
Bibelns sista bok.
(Holmsunds ordenshus kl. 7) (Samkväm)
- Tisd. 7 mars Folkskoleinspektör fil. lic. E. G. C. Brandt,
Borlänge: Demokratiens problem.
(Holmsunds skola kl. 7.30).
- Fred. 7 april Fil. lic. S. Bergman, Stockholm: *Jakt och
fiske på Kamtchatka, björnarnas och laxar-
nas land.
(Sandviks skola kl. 7.30).

Inträdesavgift: Medlemmar ingen, icke medlemmar 25 öre.
Till musikaftonen förhöjd avgift. Se affischerna!
Medlems-årsavgift: 1 kr. Familjekort kr. 1:50.
Stöd föreläsningverksamheten! Ingå som medlem i före-
ningen!

D. Johansson.
Föreståndare.

*Föreläsningen illustreras av skioptikonbilder.

Ur David Johanssons Klippalbum

BILDNINGEN SOM ORDNARE

"Vad jag lärde mig mest i logen var att berika den inre människan. Att det inte bara är ett skal på oss. Jag tror nog att det är det viktigaste för mig än i dag. Det är nog det inre man ska fostra och hålla vid liv".

(Intervju med David Johansson)

"Förskaffa dig all den bildning som står till buds genom tidningar, böcker, föredrag och föreläsningar."

Det sjätte fackliga budet, publicerat i Gefle Arbetarblad i januari 1902, var också det ett led i disciplineringen av arbetarklassen, en ordningens idé. Kulturell och moralisk fostran var ett led i skötsamheten. Först skulle människan ha bildning, sen skulle hon förändra samhället, menade t ex Anton Nyström, grundare av Stockholms arbetarinstitut, 1880.¹⁾

Det var i nykterhetsrörelsen, som studiecirkelarna, föreläsningföreningarna och folkbiblioteken startade. Vi har redan nämnt att ett av syftena var att fostra de icke skötsamma och oorganiserade arbetarna, för att skapa en enhetlig och oklanderlig arbetarklass, som kunde hävda sig mot arbetsgivarna.

Ett annat och mer långsiktigt syfte illustreras av ett citat ur ett

protokoll från Sågverksarbetareförbundet avd 7 i Söderhamn: "Vad det lider är det arbetarna som skall överta arbetet efter de borgerliga klasserna och då böra de i tid se till att de äro kompetenta att förvalta detta arv till sin egen och sina medmänniskors bästa".²⁾

Ett tredje och mer uttalat syfte, var sprunget ur den brist på gemensam kultur som kännetecknade den framväxande industriarbetarklassen. Det kaos som uppstod i skiftet mellan jordbrukarsamhälle och industrisamhälle pockade på ordning. De arbetare som drar från jordbruken in till industriorterna lämnar en kultur, där hela dagen är fylld av olika sysslor och flyttar in i ett samhälle som gör principiell skillnad mellan arbete och fritid. I denna övergång rasar traditionerna samman, vi får en kulturlös klass, som tvingas till ett nytt kulturbygge. I denna kulturskapande process är folkrörelserna mediet.

Övertygelsen om att arbetarklassen är den vinnande klassen genom-syrar inställningen hos bildningsarbetets initiativtagare. Folkbildaren och socialisten Ture Nerman talar om arbetarklassen som det material i vilket de nya idealen ska förverkligas. I en diktsamling av holmsunds-diktaren Sten Forsén skriver förordförfattaren att "harmen över samhälls-orättvisorna, förnimmelsen av att som kroppsarbetare vara dömd att stanna utanför de intellektuella värdenas värld hade gjort Sten Forsén till socialist. Men han var idealist och det var hans övertygelse att målet inte kunde nås på partiutstakade vägar utan endast genom hängivet arbete för människomaterialets förädlande. För Sten Forsén gingo alla kulturella strävanden inklusive socialismen ut på att skapa fram en bättre och ädlare mänskytyp".³⁾

Utopisten Robert Owens tes att en garanti för demokrati är att folket är bildat omfattades i högsta grad av bildningsivrarna. Men det fanns också de som tvekade. August Palm ifrågasatte bildningsarbetet i den form den fick. Den neutraliserar arbetarkampen, lägger hämsko på samhällsförändringen, menade han. Men det var ingen ståndpunkt som gav gehör. Det avfärdades snarare som en konservativ ståndpunkt. Det var de konservativa som talade om "den farliga halvbildningen".⁴⁾ Ingen av dem vi talat med i Holmsund har uttryckt någon som helst skepsis.

Studiecirkelarna

Det effektivaste medlet att förvärva och föra ut de nya idealen var studiecirkelarna. I en historik över "Studiecirkeln i logen Skärgårdsblomman, Holmsund 1912-1972" skriver Andreas Berg, föreläsningsföreningens förste ordförande och sedermera folkbibliotekarie i Holmsund, att målet för studiecirkelarbetet var "att söka ge livet ett rikare andligt innehåll och låta medlemmarna bli delaktiga av de högsta andliga livsvärdena".

Studiecirkeln började sina möten 1912, men inte förrän 1915 börjar man ha regelbundna möten. Medeltalet deltagare var 20 medlemmar. 1920 är man uppe i 23 möten på ett år. Under perioden 1912-1923 bestod cirkelns arbete mest av diskussionsövningar och uppläsningar.

I början var alla medlemmar samlade i en cirkel. Men 1928 startades ämnescirklar. Varje år var två till fyra cirklar i arbete. Studiecirkelsarbetet blev också allt ambitiösare med studieplaner och expertmedverkan. "Man blir mer och mer medveten om att verksamheten i logen och studiecirkeln är en uppfostrare av rang".⁵⁾

Ämnen som fick egna cirklar var t ex 80-talets litteratur, med tonvikt på August Strindbergs författarskap, Viktor Rydberg blir en egen cirkel, liksom nazismen. En cirkel i historia sträckte sig över flera år. Men det fanns också praktiskt inriktade cirklar, t ex bedrevs studier i Mötesteknik och Amatörteater.

De flitigaste cirkeldeltagarna återfinns också i föreläsning-föreningen och så småningom i kommunens ledning. Två av den här uppsatsens informanter var under 20- och 30-talen studieledare i studiecirkeln. David Johansson 1924-1929 och Andreas Berg 1929-1935. Båda var också en tid föreståndare för föreläsningföreningen.

Om studiernas förädlande betydelse berättar David Johansson i den här episoden från Strindbergscirkeln. Det var novellen Ovan Molnen som var underlag för kvällens diskussion. Föredragande var Vidar Sellberg, en så småningom mycket betydelsefull kommunalman med en lång rad förtroendeuppdrag. "... den här gången var det Vidar Sellberg som skulle läsa och det där är ju en kraftig novell och jag minns då han satt och läste. Han skulle försöka dölja det men tåren droppa ner på bladet, så rörd var han. Jag minns han försökte skyla över det, ja int´ kunde man nå annat int´, men jag ville ju int´ visa ne int´. Hä va nog så att man berikades indirekt genom det där. Det var inte bara tomma ord, inte. Och jag tror att genom allt det här tillsammans har jag varit lycklig nog att försökt ta bort det som är mindre vidlyftigt och behåll kärnan i det och det har nog gjort att man har blivit lite ensidigt allvarlig. Det kan ju tänkas. Men själv har jag mått bra av det. Jaa. Ja det är säkert det."

Läsning och studier ledde till att man förändrades som människa. I intervjuerna utkristalliseras bland de aktiva i föreläsningförening och studiecirklar ett människoideal, som inte bara omfattar den skötsamme arbetaren, den rejäla människan, utan också den andliga människan, en människa som tillåts ha sina rötter i den religiösa kultur, som hon växt upp i. Men i bildningsarbetet tycks denna religiösa kultur förändras

från en passiv underkastelse till ett aktivt arbete för de nya demokratiska idealen, en alternativ demokratisyn och människosyn, en ny sorts andlighet.

Henry Lindgren - den andlige

Bäst exemplifieras denna nya aktiva andlighet av Henry Lindgren i hans brev och dikter. Brevet är visserligen skrivet den 25/4 1979, men som slutprodukt i en andlig utveckling är det intressant. Brevet är ställt till Sveriges Radio, som i något program efterlyste bidrag från lyssnarna angående livsåskådningsfrågor. En annorlunda gudstro, har Henry Lindgren själv rubricerat sitt inlägg: "Nuvarande kristendomslära förkunnar att Gud är en treenig person, Fadern, Sonen och Den Helige Ande. Detta är obegripligt för vanliga enkla människor. Borde vi inte i stället uppfatta Gud som en världssjäl? En alltomfattande kraft som genomströmmar allt och alla? Och att den kraften finns överallt, inom oss, utom oss, i hela universum. Vi är alla ursprungligen komna av den, och vi skola alla återvända till den, antingen vi tro på skapelseberättelsen eller på utvecklingsläran. Vi är alla Gudskraftsmänniskor. Vår uppgift här i världen är: Att förverkliga den godhetens kraft, eller Gudskraft, som finns inom oss alla."

Henry Lindgren läser gärna själv både det han själv skrivit och texter han vill vidarebefordra, t ex Sten Forséns. Som strömmande lava kommer hans egen livsenergi emot oss. Han förkroppsligar själv "den alltomfattande kraft som genomströmmar allt och alla". Denna energi som han kallar "gudskraft" är - om än inte i samma vulkaniska form - karaktäristisk för alla de förgrundsfigurer vi möter i intervjuerna. Man kan lätt leva sig in i den eufori som dessa människor greps av vid insikten att all världens kunskap också kunde bli tillgänglig för dem!

De är många flitiga boklånare. Hemma och i skolan kom de bara i kontakt med bibeln och postillan. Via logebiblioteket stiftade de bekanskap med Ibsen, Strindberg, Rydberg, Hamnsun, Jack London, Sigrid Undset, författare som ofta nämns av de flitigaste boklånarna. Det är i huvudsak skönlitteratur som lånas. Av de böcker Henry Lindgren lånade mellan 1923 och 1925 är 3/4 skönlitteratur, 1/4 är facklitteratur, d v s böcker om socialdemokrati, folkbildning, nationalekonomi, uppsatsskrivning och historia. Samma proportioner finns i Andreas Bergs lånelista 1924-1925.

Ingen av de intervjuade talar om kunskapen för kunskapens skull. Det är den egna förädlingen man eftersträvar. Vidar Sellberg blev t o m arg på sin pappa som tyckte att det vore bättre om pojken lärde sig

någonting som han hade nytta av. "Jag minns hur jag tände till med en gång, för att han såg det så. Vi hade inte den inställningen, vi såg - kan man säga, det ju mer ideellt".⁷⁾

Den ideella inställning kom sig troligen av att de alla så påtagligt upplevde "den allomfattande kraften" som den plötsligt tillgängliga bildningen gav dem genom skönlitteraturen. "Mera ljus åt arbetaren". "Tankens makt" är titlarna på korta föredrag som hölls av studiecirkelmedlemmarna själva. De stora livsfrågorna var tillåtet tankegods även för timmerrullarna. Så här skriver Henry Lindgren om Livets Mening,

OM LIVETS MENING

Du liv, vad är din mening
Du tanke, vad är din tro
Vartill föddes du
Utveckling
Alltings utveckling
Din egen och andras
Liv och död
Nya former
Mot ny utveckling
Och intet förgås
Allt har präntats
på livets blad
Allt är en del av allt
Tro, vetande, sinnenas erfarenhet
Energi, magnetism, tyngdlag
Osynliga krafter
Mindre än ett stoftgrand är du
Och ändock
Väldig är den kraft
som finns i allt
Inom dig, utom dig
I hela universum
Människovilja
om fri eller bunden
Vad mer?
Skapa skall du
med tanke och handling
glädje och sorg
Allt har sin mening
Intet är förgäves
Allt är en del
av Guds krafts
stora symfoni
Uppåt går färden
och ej nedåt
Allt skall förenas
i ljus harmoni

Henry Lindgrens intresse har i huvudsak inriktats på psykologi, filosofi och religion "och framför allt hur man tänker sig att folk ska bli lyckliga".⁸⁾ "Vad som haft stor betydelse för mig, jag var väl i 17, 18-årsåldern: Ibsen, vill säga, Ibsens Bränd i synnerhet, allt eller intet o s v. Det har inverkat nästan mest på mig, väldigt mycket! Vad

du var, var fullt och helt och icke styckevis och del!"

I Henry Lindgrens hem lästes det inte mycket. "Det var bibeln och postillan i huvudsak och kanske någon annan, Kristens resa eller någon andaktsbok eller så". Henry Lindgrens intresse för läsning och böcker väcktes däremot i logen, genom studiecirkeln. Dessförinnan hade han bara läst tidningar. När sen studiecirkeln och därmed logebiblioteket startade, blev Henry Lindgren en av de flitigaste låntagarna. Varje vecka lånade han böcker. "När jag var i 17-årsåldern, då var jag i värsta läsåldern, så att säga. Då läste jag så att jag fick ont i ögonen. Jag läste alltid".

I den uppsats gjord vid bibliotekshögskolan om IOGT-biblioteket i Holmsund, som många av uppgifterna i detta kapitel kommer från, finns en förteckning över de böcker Henry Lindgren läste åren 1923-1925. Han var då mellan 21 och 23 år. De understrukna titlarna är de som hade över 10 utlåningar under åren 1921-1925:⁹⁾

Berg, B: De rikas hunger

Berg, F: Trojanska kriget

Bergstedt: Alexandersen

Bonn i Taninge: Ett pennskaft som piga

Fleuron: De röda jägarna

Forsslund: Arbetare. Sånger och visor.

France: På den vita stenen

Hamsun: Markens gröda

Hansson: Rustgården: Sensitiva Amorosa

Hauptman: Kättaren från Soana

Hawthorn: Den eldröda bokstaven

Heidenstam: Folkungaträdet

Högberg: Baggbölingar

Jacobs: På kryss

Johansson: De röda huvudena

Kerfve: Blokadbrytare

Kingston: Tre kommandörer

Larsson: Logen 5455 Morgonvind

Lindholm: När skogen dör

London: Afgrundens folk: Före Adam; Hendingen; Måndalen, Tvångströjan

Molin: Adalens poesi

Nordström: En piga bland pigor

Ossiannilsson: Samlade dikter

Popert: Holmut Harringa

Porter: Fräkne

Roos: Hennes son; Vit ljung

Rydberg: Fribrytaren på Östersjön; Vapensmeden

Strindberg: Giftas; Kammerspel; Röda Rummet; Svenska öden

Undset: Skärvor av trollspegeln

Verne: Ingerjör Roburs luftfärd

Wilde: Dorian Grays porträtt

Zahn: Storbonden

Östman: Den breda vägen

Beckman: Hjälpreda vid uppsatsskrivning

Bergman: Den svenska nykterhetsrörelsen

Brisman: Nationalekonomi

Key: Folkbildningsarbete

Langlet: Kriget om Balkan

Lindeberg: Svenska diktarsilhuetter

Maeterlich: Visheten och ödet
Magnusson: Socialdemokratien i Sverige
Platon: Sokrates försvarstal
Roosvelt: Ett verksamt lif
Ruskin: Huru vi rätt skola förstå konsten
Rydberg: Faust och fauststudier
Sundbärg: Det svenska folklynnnet

Skönlitteraturen lär folk att läsa

Det logebibliotek, som startade 1913, ett år efter studiecirkeln innehöll 29 band, varav 21 var facklitteratur. Att facklitteraturen var stommen berodde enligt Andreas Berg, logebibliotekets initiativtagare, på att facklitteraturen försörjde studiecirkeln med diskussionsunderlag. De böcker som inköptes 1913 behandlade i huvudsak alkoholfrågan och nykterhetsrörelsen. Exempel på titlar är "Alkohol och brottslighet", "Kristendom och helnykterhet", "Alkoholfrågan som samhällsproblem", "Alkoholen som rasförsämrare". Bland fackböckerna fanns också juridiska handböcker om 8-timmarslagen, Lagen om avbetalningsköp och Den nya olycksfallsförsäkringen.

Men ganska snart kom skönlitteraturen att bli huvuddelen av bokbeståndet. Redan bland de första 29 banden fanns fyra skönlitterära böcker: Geijerstam "Det yttersta skäret", Blanche "Hyrkusens berättelser", Ossiannilsson "Dikter" och Londons "Martin Eden".¹⁰⁾

1925 hade bokbeståndet ökat från de första 21 till 335 band, varav 200 band vuxen skönlitteratur, 20 ungdomsböcker, 24 böcker om nykterhetsfrågor och 70 fackböcker. Det var en rekommendation från högre ort, d v s Oskar Olsson, att skönlitteraturen borde vara det centrala. "Ju mindre biblioteket är, desto större rum bör skönlitteraturen upptaga... Det är skönlitteraturen, som säkrast lockar folk att läsa, som bäst lär folk att läsa". Rekommendationen att låta skönlitteraturen överväga i bokbeståndet följdes uppenbarligen i logebiblioteket, däremot följdes inte de rekommenderade boklistorna särskilt noga. Vissa år har över hälften av de inköpta böckerna inte funnits bland de rekommenderade.¹¹⁾

I ett föredrag på Umeå Universitet, strax före denna uppsats renskrivning, höll hedersdoktorn Carl Göran Ekerwald ett föredrag om den ungerske författaren Lucacs under rubriken "Om skönlitteraturens nyttighet". Lucacs syn på skönlitteraturens värde summeras faktiskt vad som kommer fram i intervjuerna med de läshungriga sågverksarbetarna:

1. I skönlitteraturen kan vi spegla oss själva, vi kan jämföra oss med böckernas huvudpersoner. Via böckerna kan man "komma hem till sig själv".
2. Skönlitteraturen transformerar människans humör. Den ger oss utflyktsmöjligheter från vardagen och sätter in den i ett annat perspektiv.

3. Skönlitteratur ger begreppskunskap. Den ger oss klara begrepp.

Det är detta de läsande arbetarna ger uttryck för när de säger "... på det viset kom man in i lite bättre litteratur... det var absolut nödvändigt för oss, för att kunna prata med någon människa som hade fått nån högre utbildning än här i Holmsund". (Oskar Andersson)¹²⁾ "Läsningen har gett mig en viss levnadsfilosofi" (Henry Lindgren)¹³⁾ Man blev "mer vidsynt" (Sigvard Andersson) "Mycket läsning berikar en, ändå, fast man inte direkt kan peka på något särskilt. Bara språkbehandlingen blir en helt annan genom att man läser mycket." (Andreas Berg)

En utvald grupp

Mellan november 1921 och november 1925 förekommer 143 personer som låntagare vid biblioteket, 121 män och 22 kvinnor. Så gott som alla låntagare arbetade vid sågverket, men de intensivaste läsperioderna var under de säsonger då många arbetare gick arbetslösa. Det är arbetsfri tid som ger tid för läsning. Därför läser kvinnorna så litet. De hade ju också i arbetslöshetstider ständigt arbete hemma. "Nä det blev en utvald grupp som regelbundet gick och lånade sina böcker, men det reflekterade jag ofta över att egentligen borde det vara många fler som sökte sig till biblioteket från ett samhälle som i alla fall hade några tusen invånare". Andreas Berg berättar att små försök gjordes att få fler att låna. De gjorde affischer som anknöt till vissa ämnen och i samband med föreläsningarna propagerades för vissa böcker.

Det fanns alltså också i bildningsarbetet ett dilemma. På samma sätt som bibliotekets böcker bara utnyttjades av en liten skara låntagare, så var det en liten klick mycket aktiva som ständigt deltog i studiecirkelarbetet och som bildade föreläsningförening, även om en större grupp nåddes av arrangemangen. Till föreläsningarna kom mellan 100 och 150 människor och vid träffar i logen kom på 1920-talet ett hundratal människor varje gång. Men i ledningen för arrangemangen cirkulerar ett 15-tal namn. Det här klickväldet komplicerades av att ledarna rekryterades ur logen, medan majoriteten studiecirkelmedlemmar inte är logemedlemmar. Medlemskap i logen var alltså till en början inte obligatoriskt för att få vara med i studiecirkeln.

Förhållandet mellan studiecirkeln och logen var på denna motsättning inte det bästa och det gjorde att cirkelledaren - oftast logemedlem - initierade många diskussioner om just logen och dess arbete: Nöje och glädje med logen

Medlemsvården

Är godtemplarorden modern eller icke?

Vad har förbudsomröstningen lärt oss?

Kan ett förbud i Sverige anses lyckligt?

Vad bör göras för att befrämja broderskapsidén inom logen?

Vårt ställningstagande till logen.¹⁴⁾

Till slut blev slitningarna mellan medlemmar och icke-medlemmar så stora att man 1924 beslutade att endast logemedlemmar skulle få delta i studiecirkelarna. Andreas Berg var med när beslutet fattades: "Omkring 1923 eller 1924, samtidigt som jag kom med i logen hade en schism upp-trätt mellan dom som var logemedlemmar och dom som tillhörde studie-cirkeln och dem som icke var medlemmar men var med i vår studiecirkel och det orsakade rätt mycket strider mellan de två grupperingarna, men då löstes det så att vi beslöt att endast dom som var godtemplare fick vara med i vår studiecirkel. Det är ju som vi ser det i våra dagar ett mycket märkligt beslut".

Bildningen blev alltså ett privilegium för de skötsamma. Den redan dugliga blev än dugligare och många av de som skulle komma att stå i spetsen för kommunen lärde sig att behärska de instrument de behövde.

Visserligen hade ABF-avdelningen bildats i Holmsund och det ansågs vara garantin för att ingen skulle behöva bli utestängd från studie-arbetet. Men effekten blev ändå splittrande. Den verksamhet som bedrevs inom logen hade redan en stark och etablerad bildningstradition. Logens studiecirkel hade bildat föreläsningsföreningen. Man ordnade aftonunder-hållningar, resor och utflykter och en amatörteaterförening hade bildats som rekryterade folk ur de nyktra leden. Det var de som verkade inom logerna som åtnjöt den samhälleliga respekten.

Överhetens skola - och folkets

Ingen av de intervjuade besjunger skolan som kunskapsgivare. Skolan upplevdes som överhetens instrument. Rikard Nyström kallar den 6-åriga skolan lite skämtsamt för "holmsundsakademien". Dess ideologiska mål var att fostra lydiga arbetare. Skolan var ett nödvändigt ont, som man fort ville slippa. Hellre tjänade man en slant som märkpojke efter sexan än man tog det sjunde året, fortsättningsskolan. I stället kompengades det skolan inte förmått i studiecirkelarna.

Att överheten var mer intresserad av att ha väluppfostrade arbetare än bildade arbetare visar, enligt Andreas Berg, deras likgiltighet för studiecirkelarna och biblioteket.

"Dom startade det där bruksbiblioteket, som kapellpredikanten skulle sköta, men jag minns inte att jag blev i tillfälle att få låna av det. Jag tror inte att han hade öppet nånting. Det köptes in lite böcker och så stannade det hela av. Det blev inte någon fart på det förrän vi vart egen kommun 1918. Då började dom med detsamma med folk- och skolbibliotek".

Det var säkert inte bara en tillfällighet utan också en tanke, att företaget inte brydde sig om arbetarnas bildning. Visserligen var de styrande intresserade av att folk var läskunniga. Egil Johansson vid historiska databasen i Umeå har konstaterat att troligen redan på 1600-talet kunde någon i varje familj läsa. På det sättet fick kyrkans och statens män ut sina dekret till folk. Via läskunnigheten spreds katekesen, lagen och maktens budskap ner till massorna. Men de budskap som gick andra vägen var de föga intresserade av. Något redskap för folket att meddela sig uppåt lärdes därför inte ut.

Det tog sig därför mindre sofistikerade former. Bristen på skrivkunnighet och oförmågan att uttrycka sig i tal tvingade fram andra uttryck. David Gaunt ser till exempel det kopiösa supandet på sågverk och i brädgårdar som ett slags protest. I stället för att strejka satt man på brädgården och söp sig full. Då kunde man inte belastas med mycket mera arbete.¹⁵⁾

Det var därför helt naturligt att de tidiga folkrörelserna gjorde till sin uppgift att se till att folket också lärde sig skriva och tala, att inte bara låta sig tillfrågas utan också att svara och ställa krav. Det var en trög och tung uppgift. Ordets makt var ingalunda folkets och diskussionsövningar ingick därför som ett obligatorium i alla studiecirkel.

Diskussionsträningen gick till så att en av deltagarna i studiecirkeln fick i uppgift att vara föredragande vid nästa möte. Han skulle då ha läst in sig på ett ämne, redovisa det och leda diskussionen. "Det var ju så, vet du, att då fick du göra anteckningar och så fick du ställa dig inför Pontius Pilatus och prata om det du hade läst, och så skulle dom kritisera och så skulle man försvara det där och så kom resultatet fram" (...) "Som en doktorsavhandling i miniatyr" (...) "Det var i begynnelsen det här, man blev mer vidsynt, man mötte problemen och så kände man sig inte underlägsen i förhållande till dom som lärde sig läsa".

Kvaliteten i självstudierna var förstås ojämförbar med skolans. Studiecirkeln är ju i sig en ny studieform. Den är kollektiv till skillnad från skolans och kyrkans patriarkala undervisning. Den kollektiva inlärningssituationen innebär att man diskuterar fram innebörden i det lästa via personernas begrundande läsning. Folkskolans metod var monologens, studiecirkeln dialogen.

Men inte bara inlärningssättet utan också urvalet av kunskaper gjordes i studiecirkelarna i huvudsak av deltagarna själva. Många cirklar föreslogs visserligen från högre ort. Oskar Olsson, "studiecirkelns fader", var strandbergsexpert och turnerade med strandbergscirklar, men många ämnen tog man initiativ till lokalt för att man ville veta mer. Andreas Berg berättar om en cirkel i nazism på 30-talet. Historia var populärt.

Några föreläsningar i psykologi fick ett oväntat gensvar. "Vi hade en som hette Sahlgren, som var föreläsare. Han hade två kvällar efter varann. Han hade psykologi. Och vi var väl lite tveksam, men vad det var intressant. Första kvällen höll han på två timmar, en timme och så rast och så en timme, och då var det väl nånting kring ett hundratal. Kvällen efter var det dubbelt så mycket folk. Det var så intressant. De hade fångats av det där så de hade dragit med sig fler".

Många cirklar hade som mål att ge större färdigheter i föreningslivet, redskap att föra dialogen uppåt. Möteteknik, svenska, språkbehandling, uppsats, bokföring, stenografi, företagsekonomi, protokollskrivning och t o m en cirkel i välskrivning! "Det kom sig av att en av pojkarna här var sekreterare i logen och han tyckte att han hade sån ful stil och skrev så illa, stora bokstäver så det kom från honom att dom skulle ha en välskrivningskurs".

Jag tycker mig i litteraturen om folkrörelserna hitta en sorts blind beundran för dess pionjärer, en okritisk hänförelse över deras insatser. Jag finner det också fullt begripligt eftersom jag själv kommit lyrisk ifrån mina holmsundsintervjuer. Den kollektiva strävan och de tidskrävande insatser som man möter hos dessa människor ger lätt skildringen en slagsida av självupppoffring och osjälviskhet, trots att de intervjuade själva faktiskt mycket ärligt och uppriktigt ifrågasätter sin idealitet.

Sigvard Andersson, som bl a använt sin självbildning till att skriva två böcker, "Från intet till välfärd" och "Baggböleriet", säger i en intervju, att hans bildningsdrift också innehåller en stor portion hävdelselusta.¹⁶⁾ Josef Hansson tror att han utvecklade sin talang att recitera dikter för att det gick hem i synnerhet hos kvinnor. Han säger att högsta lyckan var att studera "för att jag själv var arbetare har man en utbildning har man större människovärde". (...) "Det är väl en självhävdelse. Jag har sett mig själv. Dom har sagt att 'hur sjutton kunde du offra så mycket tid åt det du aldrig hade betalt för?' Ja, jag kallar mig för idealist, sa jag. Men jag så åt densamme. 'Hörrödu, jag tror det är självhävdelse. Det är vår största drivkraft. Att man kan visa att man kan något. Är vi så mycket idealister?'"

Men även självhävdelsen kan vara ideell i en viss bemärkelse säger Ronny Ambjörnson. Revanschen och lusten till självhävdelse är helt legitim för grupper som varit eftersatta och nedtryckta.

De har upplevt skolan som helt meningslös och sina kunskaper har de skaffat sig själva. De har all anledning att med stolthet visa upp vad de lärt sig. men det leder inte till att de gör karriär och de har heller

ingen längtan ifrån sin ursprungsmiljö, inte heller från sin klass. I den meningen tjänar deras kunskaper idella syften. De gör möjligen någon sorts kommunal eller facklig karriär. Man kan kanske kalla det "ideell karriär".

Ingen av de intervjuade har, enligt egen utsago, haft för avsikt att lämna Holmsund eller klättra i graderna. Sigvard Carlsson som blev försäljningschef, handplockades av företaget och tackade inte utan tvekan ja. David Johansson hade haft det lätt i skolan och uppmanats utbilda sig till lärare. "Inte ville jag det inte. Jag ville ju hellre ner i brädgården och jobba". David Johansson blev ändå så småningom tjänsteman, bokhållare på bolaget.

Josef Hansson hade ingen tanke på att överge sitt kroppsarbete på sågen: "Nä jag trivs med det", svarar han. "Jag är lite olik andra. Jag är inte avundsjuk. Så när man hör andra säga: 'Skriva bok, fånigt. Skriv dikt, fånigt, det är väl ingenting'. Då blir man lessen. Men det är väl sorgligt att man inte ska kunna erkänna en människa för att den är bra på ett visst område. Förstår du, om jag fick hur mycket pengar som helst, så skulle jag inte kunna skriva en sån bok som Sigvard Andersson har skrivit. 2½ år har han jobbat och gjort intervjuer. Det kan jag inte. Men jag beundrar han fantastiskt, arbetarpojke, inga skolor, förstår du. Inga skolor. Och jag har ju också gått bara 6 år i skola".

Josef Hansson - en teaterlegend

Josef Hansson tillhör legenderna i Holmsunds föreningsliv. Han är amatörteatern, säger folk. Själv säger han att det var ett grupparbete men alla andra hävdar att utan dess eldsjäl Josef Hansson hade den inte spelat den centrala roll i Holmsunds föreningsliv som den faktiskt gjorde. När pjäsen Lång dags färd mot natt spelades på Idun-teatern i Umeå nya Folkets Hus nyligen, inbjöds Josef Hansson som hedersgäst att recitera föreställningen. Det kom i stället att bli en recension av Sutton Vanos "Till främmande hamn", som han själv satt upp under sin amatörteaterrepok i Holmsund. Artikeln talar sitt tydliga språk. Josef Hansson är också sin egen legend.¹⁸⁾

Hustrun Sigrid spelade inte teater, men stod nu liksom då i kulissen vid Josefs sida: "Jag hade tur, jag hade sån förstående fru. Hade hon inte varit så snäll mot mig har jag blivit klippt utav naturligtvis, för jag var ju aldrig hemma. Jag var jämt på teatern och satte upp. Det här var ju ideellt arbete. Amatörteatern var en mjölkko, kan man säga. Alla föreningar som ställde till med fester skulle också ha som punkt "amatörteater". Och det gjorde ju att vi var så glada för att uppträda. Jag var mest galen av dom, som Ola Svensson, sa en gång åt mig.

Om det är två tokhjon, så nog är det du och jag, sa han, som syssla med det här och inte ägnar oss åt ekonomiska saker, som man tjänar lite pengar på. Vårt föreningsliv fick ju inget statsbidrag på den tiden, utan dom levde på sina fester."

Det började med små enkla enaktare, som man fick köpa på Albert Bonniers förlag, berättar Josef Hansson. "De var lätta att lära in". Men snabbt växte ambitionerna. "Jag har spelat allt från Blanche till O'Neill! Ett femtiotal pjäser spelade de på Sandviksteatern 10GI: Strindbergs Påsk, Pelikanen, Stora Landsvägen, Lyckopers resa, August Blanches Ett resande teatersällskap, Mobergs Marknadsafton, Ibsens En Folkefiende, O'Neills Tran, Hjältar av Bernhard Shaw, Hedbergs Majorens döttrar, Johan Ulfstierna, Herbert Grevenius' Sonja, Zetterholms Tiger-Harry, Sutton Vanes Till Främmande hamn. Holbergs Erasmus Montanus spelades som friluftsteater och samlade enligt Andreas Berg en tusenhövdad publik från hela södra Västerbotten.¹⁹⁾

"Vi satsade högt". "Vi var djärva, förstår ni. Det drog alltid mycket folk. Den tiden var det ju inte alls svårt. Det fanns ju inte TV. Det fanns ingen konkurrens om folk ville gå ut och få något roligt", säger Josef Hansson. Det var kanske främst amatörteatern som bidrog till att sprida bildningen till en större massa. Föreläsningarna drog också många gånger stor publik. Sten Bergmans föredrag om sina upptäcktsresor (Nya Guinea) med skioptikonbilder drog alltid sprängfyllda hus, men också Oskar Olssons föredrag om August Strindberg och Holarektorn Josef Olssons Viktor Rydbergföreläsningar drog mycket folk. Men oslagbar spridare av författarnas tankegångar och de livsfrågor de väckte var amatörteaterns framträdanden.

Josef Hansson gjorde också sketcher, lokalrevyer och kabareter, dramatiska uppläsningar. I Lyckopers Resa spelade han alla roller själv. Han var också en uppskattad diktläsare. "Min största tillfredsställelse har varit att få läsa lyrik". Jag har ju själv skrivit en del saker". Josef Hansson var en uppskattad diktläsare på 1 Maj, bl a.

FÖRSTA MAJ

*Så triumferar åter maj
med röda fanor och klingande spel
- en högtidsdag i humanismens tjänst.
Röda flammor andens facklor,
all kärleks bärare.
Stort är det att erövra rymden
men större är du, o människa
när med kärlekens band
dubesegrar nöden på vår jord.*

Så lyften edra röda standar högt
mot vårens blå himmel!
Upp till kamp, frihetsälskande kämpar
i tågande arbetarled,
mot våld, svält och förtryck
i en värld fylld av störrande svärdsspetsar!
Demotståndlig ljuder er frihetssång
som en brusande stormvåg genom världen.

Josef Hansson

Bildning och utbildning

Det finns en viktig distinktion att göra i bildningsfrågan. Det vi hittills talat om är bildningen, den ideella, den kollektiva, den gemenskapande, den som skolade den andliga människan. En annan viktig del var utbildningen. Det är självklart att de som var aktiva i det ideella bildningsarbetet också fick blodad tand för teoretiska studier. Kunskapstörst är en osläcklig törst, tycks det. Men sällan utnyttjas studierna för att göra karriär. Sigvard Andersson genomgick en trädgårdskurs på Hermods. Sigvard har gått i kurser på sex folkhögskolor, veckoslutskurser, fjortondagarskurser, och en treveckorskurs på Sigtuna, Brunnsvik, Framnäs och Medlefors folkhögskolor. I två år höll han på med en kurs som hette "Kommunal vardag". Han lärde sig läsa budget bl a. "... då man då fick förtroendeuppdraget, då förstod man den föredragande. Förut förstod man inte. Dom hade termer där. Kamrern hade vissa termer på det ekonomiska planet. Han hade en utbildning och i och med det så kände du dig lite enkel. En kunskap är ingen börda att bära. Det har jag alltid sagt och det har hållit jämt."

Men aldrig någonsin tränger tanken på studierna som karriärväg fram. När vi frågar Andreas Berg vilken praktisk användning han hade av att gå en kurs i historia svarar han: "Ingen praktisk användning, utan det var bara intresse att få veta någonting mera. Det drev oss."

Edvin Persson berättar att han studerade för att "klara mig själv som individ". Han saknade teoretiska kunskaper när han skulle stå på egna fötter, och han konstaterar att studierna ledde till att han blev duktigare "teoretiskt, men man blir ju inte duktigare arbetare för det inte. På ett sätt kan man ju bli duktigare arbetare genom teorin, men det där kompletterar ju varandra i en människas utveckling."

Visst utbildar sig David Johansson, när han går Fittinghovs handelskola i två år, men han gör det för att få de kunskaper han behöver som bokhållare, inte för att göra karriär, utan för att han redan är bokhållare!

Proletär eller borgerlig kultursyn?

Det pågår allt sedan bildningsarbetets början en till synes outsinlig diskussion om bildningsarbetets politiska konsekvenser. Förborgerligades arbetarna? Fylldes den vetgirige arbetaren med medelklassbildning? Inledningsvis citerades Anton Nyström, men hans synsätt att bildningen var en förutsättning för samhällsförändringen underkändes av August Palm som felaktigt. Palm menade att bildningssträvandena neutraliserade arbetarkampen. Det kom också så småningom kritik från de vänsterintellektuella mot Brunnsvik för att där spreds för mycket medelklasskultur.

Låt oss pröva de båda synsätten.

Om man driver tesen att arbetarna inte strävade att efterlikna en borgerlig kultur kan man dra fram i ljuset några faktorer: I logebiblioteket fanns många arbetarromaner och en del facklitteratur om klassamhället och socialismen. Bland de mest lästa författarna i logebiblioteket i Holmsund finns t ex Jack London. Martin Edens självbildning var ett starkt argument när Oskar Olsson rekommenderade den för studiecirkelarna. Jack Londons Martin Eden var för övrigt en av de första böckerna som köptes in till logebiblioteket. Andra samtidsskildrare som lästes mycket var Bengt Berg som i "De rikas hunger" förespråkar kollektivt ägande av produktionsmedlen och avslöjar spekulerandet i pengar. Henning Bergers "Bendel & Co" skildrar det destruktiva storstadslivet. Han har också berättat om emigrantlivet. Harald Bergstedt gör i "Alexandersen" upp med den samtida individualistiska estetiken och ställer den vanliga människan mot intelligensaristokratin. Andreas Latzko var ungrare, radikal och demokrat, som trodde på total andlig och politisk frihet. Norrländska författare var mycket populära. Arbetarna vid sågverket kunde lätt identifiera sig med personerna i Högbergs "Baggbölingar" eller Östmans "Den breda vägen". Högberg skildrade skogsindustrins framfart i Norrland. Karl Östman, en av våra första sk arbetarförfattare arbetade som sågverksarbetare och skogsarbetare och skildrar slitet och kampen på arbetsplatserna.

Ett bokurval i en medelklassmiljö skulle säkert inte se likadant ut. Dessutom hävdar de som driver tesen att arbetarna inte hade borgerliga strävanden, att de använde litteraturen på ett helt annat sätt än medelklassen. Den användes för att bygga upp ett nytt kosmos, en ny ordning av nya värden och nya idéer. Studiecirkeln är ursprungligen en proletär studieform.

Kännetecknande för arbetarkulturen är också den kollektiva inriktningen. Kooperationen är ett sånt exempel. Här försåg man sig med varor utan att någon gjorde någon vinst på det och medlemmarna hade också

makten över sortimentet.

Blåblusenteatern, utan huvudroller och primadonnor brukar tas upp som exempel på proletär kultur, liksom talkörerna. Sångkörerna introducerades i nykterhetsrörelsernas start som en ny demokratisk form av musicerande.

Att arbetarkulturen anammar ordningen som en del i sin kultur är inte samma sak som att de övertar en borgerlig kultur, säger etnologen Orvar Löfgren.²¹⁾ Arbetarklassen hade sin egen ordning, menar han, som av borgerskapet sågs som brist på ordning. Det fanns en ordningsbesatthet i den borgerliga kulturen, ett slags längtan efter raka vinklar och klara etiketter. Man fick inte blanda sås och potatis på tallriken, inte blanda "fula" färger. Man skulle äta och sova i skilda rum o s v. En sådan ordning fanns inte i arbetarhemmen och därför drog man slutsatsen att arbetarna levde i kaos. Man måste alltså för att bedöma kultursynen byta perspektiv och inte se arbetarkulturen från borgerskapets verandor. Man måste skaffa sig en utsikt från arbetarhemmens kökssoffa i stället. Borgerskapet uppfattades av arbetarna som en kulturpolis som skulle lägga sig i och uppfostra och komma med goda råd och förmaningar. Å andra sidan drog de skötsamma arbetarna en skarp gräns neråt mot det sk trasproletariatet, de som söp hela veckan och inte var hela och rena. Men det är fel att tro att skötsamhetsidealet var en avspeglning av den borgerliga kulturen, menar Orvar Löfgren. Den hade sina egna lagar, regler och egen moral. Ett nyckelord i arbetarkulturen är att vara en rejäl människa. Borgerligheten var färförnämhet med tomma ritualer och förljughet i Arbetarens ögon.

Att man uppfattar arbetarkulturen som borgerlig beror på att man gjort ytliga reflektioner, menar Orvar Löfgren. Visst togs vissa element över men det gavs nytt innehåll. När arbetarna beskylls för borgerlighet för att de har finrum är det ett typiskt sådant felslut. Finrummet är ingen imitation av den borgerliga salongen. Våra svenska arbetare är barn av bondesamhället, därav finrummet när utrymme gavs.

Om man å andra sidan driver tesen att ett förborgerligande skedde, kan man i logebibliotekets bokbestånd dra fram Karolinerna och Folkungaträdet av Heidenstam. Där hittar man den borgerliga kulturens skötebarn Selma Lagerlöf, Viktor Rydberg och August Strindberg, fransmännen Balzak och Zola. Strävan efter traditionell klassisk bildning kan de böckerna tyda på.

Den kollektiva tanken inom folkrörelserna är ingalunda helhjärtad. Ganska snart hittar man en elit i rörelsernas topp. Den demokratiska

rundgången i logefunktionerna tynar bort och snart anses bara vissa skickade som ordföranden. Bildningsivrarna bildar snart herrklubbar och bildningen blir ett fåtal förunnad. De strävar mer efter gemenskap med överklassen än med den egna klassen. Den demokratiska sångkören är ganska snart en manskör som sjunger nationalistiska sånger och för ut romantikens konstmusik till en bred publik.²¹⁾ Att vara med i manskören sågs som ett tecken på bildning och kunde meritera till en förmansplats vid sågverket. Amatörteatern satsade på en repertoar som kunde mäta sig med Kungliga Dramatens.

I en enkätundersökning gjord av folkbildaren och nykterhetsmannen Carl Cederblad, bland studiecirklar och bildningsintresserade i landet framgick att bildningens mål var att höja sig över den råa massan. "Då en arbetare kommer i ledarställning eller kommer sig ekonomiskt, börjar han strax se sig om efter nya umgängen, som mera passar till hans nya värdighet. Då viker t o m den politiska samhörigheten".²²⁾

Andreas Berg, folkbibliotekarien, ansåg inte att han bytte klass, när han tog steget från ideell kraft till professionell, men erinrar sig eftertänksamt att "jag blev ju väldigt god vän med Sven Ola Helmér, förre stadsbibliotekarien ända från början. "Man tänkte aldrig på att vi kom från olika miljöer. Hans pappa var ju också bibliotekarie från Borås, livlig nykterhetsman... och vi hade beröringspunkter."

Och går man i våra intervjuer igenom de utsagor som gjorts av studiecirkelarna, drar man den slutsatsen att inte lärde de ut hur man gör revolution. David Johansson säger om de lärdomar han drog av en studiecirkel i socialism att "man hade väl inte så djup kunskap om det där tidigare. Man såg väl orättvisorna, men nog blev kunskaperna fördjupade, den saken är klar. Jag vet att jag förstår än i dag genom den här cirkeln hur svårt det är..."

Skolning i föreningskunskap lärde ut den parlamentariska ordningen. Man lärde sig skilja på sak och person. Umgicks broderligt med motståndarna, blev salongsfärdiga. "Bland folkbildarna lade man stor vikt vid yttre hyfs och ordning. Gott uppförande var den bildade personens adelsmärke", konstaterar Gunnar Alberg som studerat Cederblads enkätsvar.²³⁾

Också i Holmsund debatteras "dansbaneeländet". David Johansson blev "så till den grad nedskälld" när han begärde att ungdomarna skulle få dansa en gång i månaden. "Bäckström han sa att han hade väl aldrig trott att han inom den här lokalen skulle få höra att en godtemplare skulle begära att få dans..." Det var en 75-årig kvinna, Karin Bäckström, som bröt motståndet och vände det nedkande svaret till ett ja.

Motståndet mot dansen brukar ses som exempel på den puritanism som bildningsfolket stod för. Folkbildarna kom hos många att uppfattas som den nya tidens prästerskap.²⁴⁾ Gammal kristen moral byttes ut mot en ny, lika mycket som den gamla inriktad på att förbjuda och bekämpa det onda i stället för att bejaka det goda i människan. Allt tal om frihet till trots, så tog man sällan eller aldrig fram livsbejakelsen och sensualiteten. I stället betonades vikten av kunskap för att bli en god medborgare, för att kunna avancera i samhällshierarkin, för att göra karriär. Detta kan, menar Gunnar Alsberg, förklara varför "det obildade folket" inte stod beredd att falla folkbildarna om halsen. Ett sätt att behålla sitt egenvärde och sin klassolidaritet kunde därför bli att ställa sig utanför bildningen. Boklig bildning blev synonymt med borgerlig etikett. Den horisontella organiseringsmodellen hade tydliga vertikala inslag. Logeverksamheten skolade å ena sidan arbetarna, men å andra sidan delade man arbetarna i ett A och B-lag. Det ena kvalificerade sig för politiska uppdrag, det andra blev misstänkliggjort och misstänkliggjorde.

Jag lämnar teserna öppna och hänvisar till att denna diskussion är högst levande i dag, kanske t o m med förnyad styrka. Strax före påsk 1987 deklarerade John Olle Persson, känd stockholmsk socialdemokrat, i TV-rutan att han ansåg att socialdemokratin försummat de grupper de ser som sin uppgift att företräda. Han är bara en i raden av dem som ifrågasatt utvecklingen. Kanske är denna sorts självrannsakan i de egna leden ett svar på vilken av teserna som är sannast.

David Johansson, gårdsägare

David Johanssons far:

*Usch vad ni har det bra, barn, sa han.
Ni bor som på en herrgård!*

"När man som pensionär ser tillbaka och jämför, framför allt boendeförhållandena då (1900-1930) och nu, då kan man inte annat än förvåna sig över vilken utveckling man varit med om, från barndomens enda rum, till den 7-rumsvilla med trädgård som varit bostad de sista 30 åren. Vilken skillnad mellan det enda, obekväma rummet och den moderna, maskinellt utrustade villan. Här har verkligen en utjämning ägt rum. Klasskillnaden ifråga om bostad var förut ofattbar."¹⁾

Så skriver Andreas Berg i sina minnesanteckningar. Han var en av de första nybyggarna på Svenskbyområdet i Holmsund, det första egnahemsområdet, därtill ett mönsterområde i upphovsmännens planer.

Jag är säker på att Andreas Berg är uppriktigt euforisk över att den boendets klasskillnad upphört, som han som trångbott barn bevittnade från övervåningen på en av Västerbackens arbetarbaracker. Därifrån hade familjen utsikt över bolagsherrarnas herrgård. Andreas Berg och bolagsherren möttes nämligen så småningom som grannar på Ringvägen i Svenskby-

området. Brukspatron inte bara flyttade ner några meter över havet från bruksherrgårdens höjd, han avstyckade dessutom sitt grannskap till sågverkets arbetare.

På Ringvägen bodde på 40-talets mitt grannar med disponent Axel Enström Andreas Berg, f d brädgårdsarbetare och nybliven folkbibliotekarie, torkhusskötare Sigvard Andersson, sågverksarbetare Henry Lindgren, förrådsarbetare Sigvard Carlsson och vinkelrätt emot på Villavägen bodde prämarbetaren David Johansson.

Att Axel Enström bodde i en jättevilla, ritad av FN-skrapans arkitekt Sven Markelus, hade mindre betydelse. Placeringen var viktigare än storleken. "Många tror att det är Folkets Hus när dom åker förbi", men det har sitt speciala utseende för att "det här är ett hus som ska passa en industriman uppe i Norrland", anser Sigvard Carlsson.

Det är med en blandning av beundran och tvekan som arbetarna bevittnar denna nivåförändring. "Det var inte ett område där han skulle bott. Han skulle ha bott kvar på höjden där Kursgården står. Där, sa vi, vid kyrkan, där skulle direktörsvillan ha varit. SCA ägde hela området. Där skulle han bo i sitt hus, magnifikt och fint, tyckte alla, men han bestämde att han skulle flytta dit ut på Svenskbyn." Enström var med Sigvard Anderssons ord "solidarisk".

Det är lätt att förstå vilket symbolvärde det fick för holmsundsborna att brukspatron delade kvarter med arbetarna. Här skönjdes en glimt av det framtida klasslösa samhället. Kanske var det inte bara en utopi. Här åskådliggjordes det hierarkiska samhällsbyggets urmodighet. Den vertikala strukturen var föråldrad, den med en rik och mäktig bolagsherre i toppen och fattiga slavar i botten. Här levde i stället sida vid sida i framtidssamhället Svenskbyns disponent och arbetare. Den horisontella strukturen var den vinnande.

Ur den aspekten hade verkligen den utjämning ägt rum, som Andreas Berg konstaterar i sina memoarer. Ett korrektare uttryck än klassutjämning är kanske "klassförskjutning". Andreas Berg tillhörde den utvalda skara "frejdade" arbetare, som inbjöds att bo granne med disponenten, de som önskade och tilläts lämna sin egendomslöshet och bli ÄGARE.

Att bli ägare var det definitiva steget ur förtrycket. Många av egnahemsbyggarna har markerat ägandet i telefonkatalogen, "David Johansson, gårdsäg."

I denna klassförskjutning ligger också egnahemsbyggandets dilemma. Många kritiker menade att egnahemsbyggandet splittrade arbetarna i två klasser. Att ha ett egnahem var ett klart individuellt steg uppåt i välfärden och skapade inom arbetarkåren en välmående och en fattig grupp.

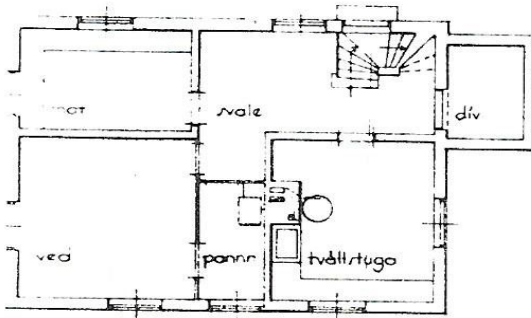
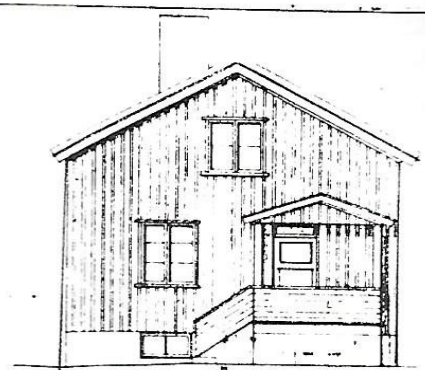
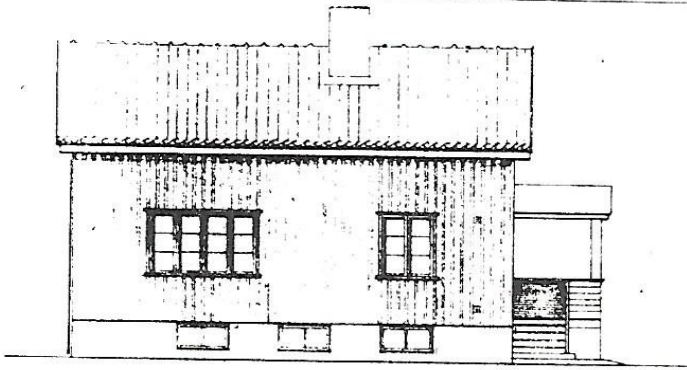
I Gästrikland finns ett protokoll från 1887 redan, där den här klassuppdelande processen beskrivs: "En arbetare som ingenting har utan lever i de knappaste omständigheter kan lyckas få lån på en gård uppsatt; strax så börjar välståndet hos densamme ökas, även förtroendet; är det så att han icke missbrukar sitt förtroende, stiger han i välmåga och anseende år från år".

Disponenten i sin tur har gjort en skenbar klassförlust, när han flyttar ner i nivå med sina arbetare. I stället för en herrgård på höjden har han kanske feta bankkonton i Schweiz. Det är helt i linje med den nya industrimannens demokratiska framtoning, att dela bostadsområde med arbetarna. Genom att frivilligt "gå ner" blir han en riktig höjddare. Klassamhället sminkar över med jämlikhetens kosmetika.

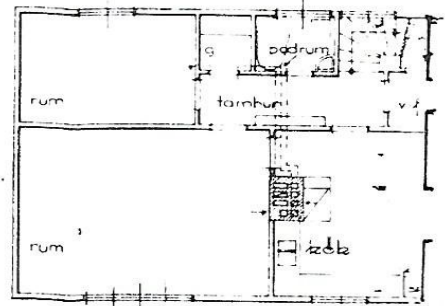
Disponent Axel Enström fick som egnahemsbyggandets store tillskyndare en närmast gudomlig nimbus. "Varde hus" och det blev hus...

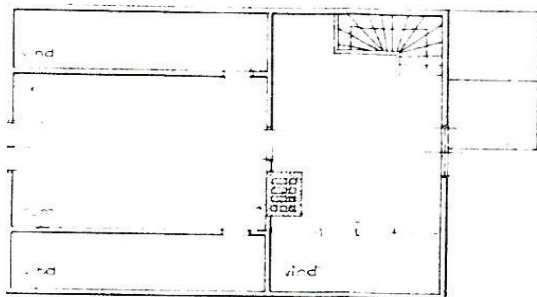
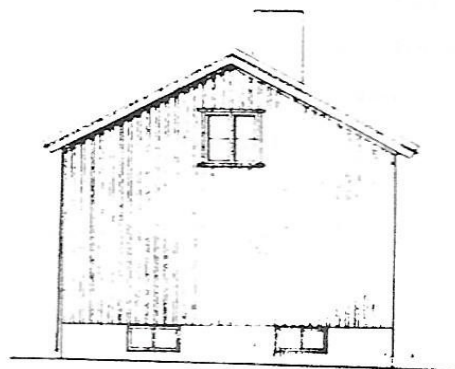
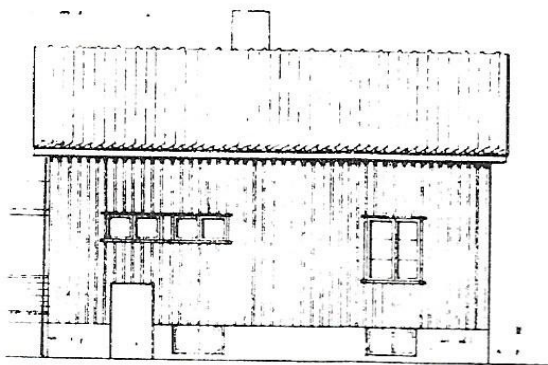
Bostadshus å 'tomt nr 16, kv. Lantmätaren, Holmsunds municipalsamhälle.

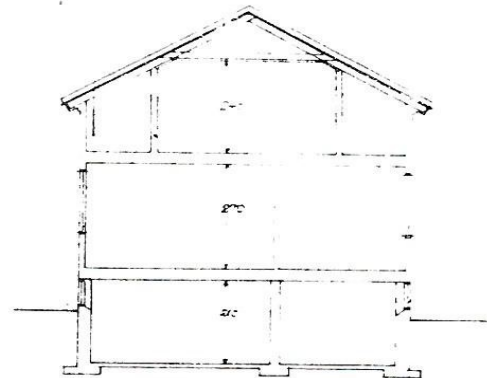
källarplan

bottenvåning 75 m²

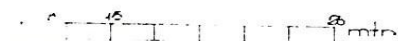

vindsplan

tvärsnitt

LANSARKITEKTEN H. STORREY
VÄRMDÖ 1915 LÄN

1:100

Välfärdsdrömmen förverkligas

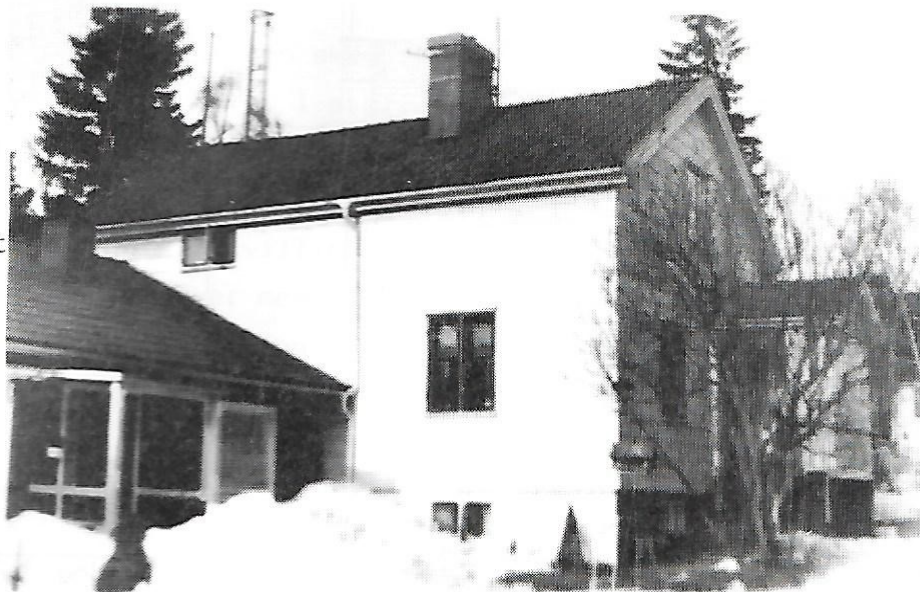
Den 15/10 1936 undertecknades David Johanssons tomtköp av Axel Enström. Det belöpte sig till 303:50.³⁾ För 25 öre kvadratmetern köpte David Johansson sin tomt av bolaget, SCA. Husritningen, gjord av ^{Jan} stadsarkitekten, bekostades av bolaget. Allt virke

köptes till inköpspris. Takteglet bjöd bolaget på. Det kom med en skuta till kajen och bolaget körde t o m ut teglet till respektive husbyggare. Bolaget bekostade färgen utvändigt.

David Johansson fick däremot betala mellanskillnaden för sin dröm, ett rött hus med vita knutar. Men när det väl var färdigmalat fick han tillbaka mellan-

skillnaden. Disponent Enström hade funnit huset så tilltalande så han ville bjuda på drömmen.

David Johansson tillhörde den första etappen egnahemsbyggare i Holmsund. 17 arbetare fick 1936 de första egnahemslånen. Beloppen varierade mellan 4 och 5 000 kronor. Kostnadsberäkningen för de 75 kvadratmetrarna uppgick till 9 635 kronor. I det ingick arbetslön för träarbete 1 596. Ville man ha övervåningen inredd (ett rum+vind) fick man punga ut med ytterligare 1 650. Även om man gjorde träarbetet själv och struntade i övervåningen krävdes alltså eget kapital. I lånehandlingen skulle varje arbetare redogöra för "Min ekonomiska ställning". David Johansson hade bl a 2 000 kronor i egna besparingar, vilket måste betraktas som ett avsevärt belopp.⁴⁾ Troligen var villaköpet väl förberett. Selma och David hade varit gifta i 13 år och hade haft tid att spara. Vilken stor händelse det var att få ett eget hus, inser man om inte förr när man bläddrar i de gulnade lånehandlingarna på Folkrörelsearkivet. Med allvarsam sirliga bokstäver har de stora formulären fyllts i. David Johansson, född i Holmsund 1897, prämarbetare vid Holmsunds AB, årslön 2 000 kronor. Hustru Selma, född 1899, gifta 1923.

David Johanssons egnahem

Bild B. Lundberg

Också i Selmas och Davids liv var detta ett stort ögonblick. Vem skulle femtio år senare som ett rinnande vatten kunna räkna upp både för- och efternamn på de grannar man byggde hus tillsammans med?

När jag ringde David Johansson och frågade vilka som byggde samtidigt sa han: "Har du papper och penna? På övre raden var det Nils Emanuel Johansson, Gottfrid Sandberg, Alex Svedberg, Birger Sandberg, Manfred Buhr, Sander Johansson, brorsan, Sigvard Svedberg. Och så på nedre raden Erik Öberg, Alvar Lundin, Ragnar Bäckström, Gustaf Forsberg, Hjalmar Sandberg och så Johansson, båtbyggaren, Edvin Tegman som for till USA och så Sigfrid Karlssón."

Hur många fick jag ihop? 89 år gammal drar David Johansson namnen på grannarna som multiplikationstabellen. Vittnar inte det om egnahemsbyggandets epokgörande upplevelse?

Av dessa 17 personer kom minst 4 att bli förgrundsgestalter i kommunalt och fackligt arbete. Sakta men säkert formades i Svenskbyområdet en arbetarklassens holmsundsaristokrati.

Systembolaget

1946 omedelbart efter krigsslutet byggdes det s k "systembolaget". Sex arbetare reste SCA:s färdigmonterade systemhus, 90 kvadratmeter bostadsyta. 6 000 kronor kostade själva träkonstruktionen. Sen tillkom det sanitära. "Systembolaget" bidrog till samhällslivet med tre eld-själar. Förutom Sigvard Andersson och Sigvard Carlsson, intervjuade i denna uppsats också Sven Johansson, aktiv i skid- och friluftsförbundet. 1945 ansöker också Henry Lindgren. Han hade då två barn 6 och 1 år gamla och hade sen giftermålet bott först i en uthuslänga utan vatten, men med brunn på gården, avlopp utanför bron och vedeldning. Henry bärgade ved från sjön så kostnaden blev inte mer än hemkörningen. Efter tre år fick Henry och Ingeborg en lägenhet med vatten och avlopp, men dess på gården. Hyran gick på 350 kronor/år. När Henrys kusin berättat att det bara skulle kosta 400 kronor per år att bo i egen villa. Så det var ju ingenting att fundera på då, att bygga eget". 75 kronor kostade tomt. Tomtpriset var nu nere i 5 öre kvadratmetern. För 75 kronor fick Henry av bolaget 1 440 kvadratmeter tomt, fem billaster jord och hur många äppelträd han ville. "Jag tog elva stycken. Allt som rymdes på gården. Men nu är det tre stycken kvar bara. Men jag klarar mig gott med de äpplen som de ger. Det räcker till släkten också." I o m en sporadiskt besökande intervjuare har släckt törsten och bakat paj på dessa historiska äpplen.

Henry Lindgrens villa hade Enström själv bestämt utseendet på. Han hade blivit förtjust i en villa på Eriksdalsvägen och låtit göra ritningar av den. Men egnahemsbyggarna tyckte huset var för litet och ville

ha större och större. 7 500 var kostnadsberäkningarna för Enströms förslag, 10 500 för det ändrade förslaget, men när Henry Lindgrens hus stod inrett med övervåning och allt hade det kostad 18 000.⁵⁾ Det slutliga valet av villa blev SCA:s monteringsfärdiga hus. De kom i block, bolaget tillhandahöll två man, de fick själva leja två man och med tak och allt var villorna uppe på ett par dagar.

Henry Lindgren berättade om hur intresserad disponent Enström var av hur de lyckades med sina hus. "Han brukade gå och hälsa på oss och särskilt resonera med mig. Sista gången han var här i Holmsund kom han in till mig och sa: 'Ja Lindgren, han var en klok man som byggde. Nu är han en förmögen man.' Ja, sa jag, tack vare direktör Enström. Då skrattade han och tyckte nog att han hade gjort det bra. Och det hade han gjort. För han började då på att få till det här samhället härute."

Enström var Skaparen. Svenskbyområdets upphovsman. Och - därmed - märkligt nog kan det tyckas, en av folkhemmets formgivare.

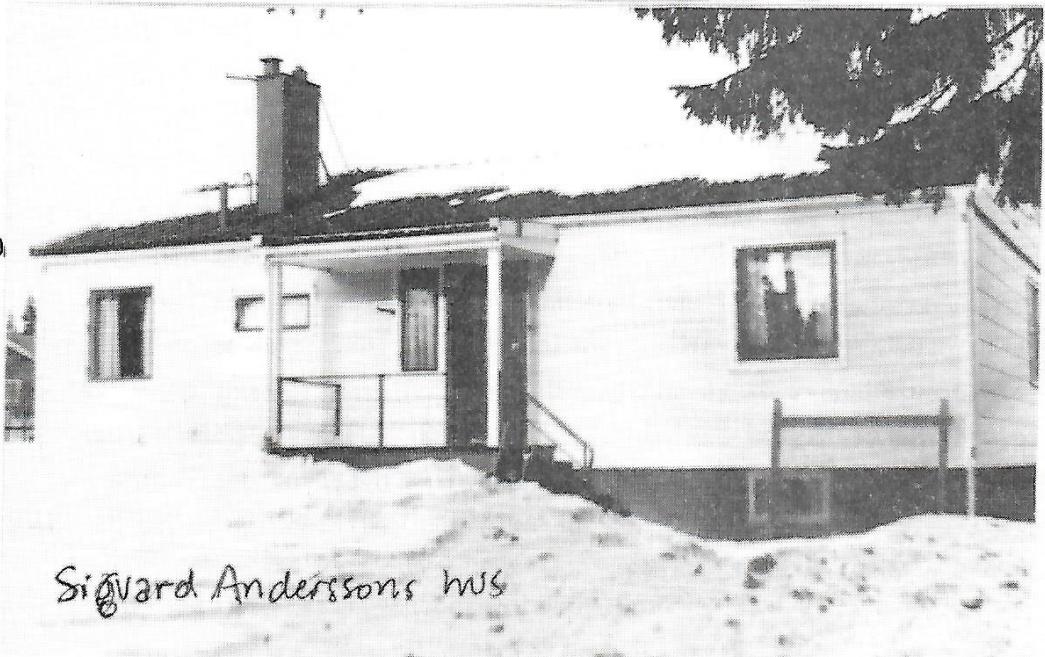
Men folkhemmets förverkligande hade många intressenter. Vi hittar några i egnahemsrörelsens historia.

Henry Lindgrens hus

Andreas Bergs hus

Sigvard Anderssons hus

Bilder Bengt Lundberg

Egnahemsrörelsen livegenskap i lyxförpackning

Egnahemsrörelsen kom inte som svar på ett arbetarkrav. Den kom på initiativ från riksdag och regering. Den kom som en dellösning på ett befolkningspolitiskt problem, emigrationen. I första hand var den tänkt att locka landsbygdens proletariat att stanna i hemlandet. Det var framför allt de rika godsägarna i första kammaren som var rädda om sina lantarbetare. De motsatte sig därför de krav som kom från andra kammaren om att egnahemmen också skulle gälla industriarbetare men ganska snart vann också det förslaget gehör. Förutom att leda till "bättre levnadsförhållanden" och "tryggad ålderdom" pläderades för egnahemmen ur politisk synpunkt "enär därigenom ett tacksamt agitationsmedel skulle undanryckas de missnöjda." Arbetaren skulle uppleva sig fri att äga sin bostad, precis som brukspatroner och tjänstemän, med den skillnaden att arbetarens bostad inte fick vara större "än att innehavaren fortfarande vore för sin utkomst i främsta rummet hänvisad till sin förtjänst af arbete hos andra".⁶⁾ Den klausulen var förstas främst avsedd för jordbruksarbetarna, men det fanns ju också en risk att industriarbetaren startade en verkstad eller rörelse av något slag. Egnahemmen var alltså ett makthavarnas redskap. Det var makthavarna som bestämde storleken och villkoren. Egnahemmen skulle vara små nog för att inte hota arbetsgivarnas överhöghet, men stora nog att dämpa arbetarnas missnöje. Egnahemmen var statligt sanktionerad livegenskap i lyxförpackning.

Suckarnas dal

De invändningar som rests bland arbetarna själva var också just "livegenskapen", beroendet av arbetsgivaren. "I och med att jag tar det här då blir jag fastlåst vid sågen och där otrivdes jag". (...) "Jag jobbade ju från 6 till 6 och det var ju något omänskligt. Jag ville därifrån jag", säger Josef Hansson, amatörteaterledaren, som i satirer i lokalrevyerna gav Svenskbyområdet namnet "Suckarnas dal".

De som inte byggde var oroliga för att de skulle behöva dras med ekonomiska problem och misstänksamheten mot företaget för att vilja binda arbetarna till sig var utbredd. "Han ville ha dom säkra, som arbetskraft".

Men många ångrar sig i dag, och misstänksamheten mot Enström är förbytt i beundran. "Han var ju fantastisk, Enström, som kom på det där", säger Josef Hansson i nästa andetag. Han var en framtidsman, en mycket duktig man. Men tänk, så dum man var själv! Hur kunde jag vara så där dum (...) De flesta nappade på det och har haft nytta av det rent ekonomiskt". (...) Att få ett hus då för 8-10 000. De finns ju kvar. Då försatte man ju ett tillfälle. Man var ju dum."

Josef Hansson kan inte nog uttrycka sin ånger för att han inte byggde sig ett egnahem och som sin egen dumhets motpol placerar han disponent Enströms förutseende klokskap, "en framtidsman", en mycket duktig man", "fantastiskt bra gjort". I alla intervjuer möter vi superlativerna som likväl lyfter den jämlike disponenten tillbaka upp i höjd med kyrkan, mot evighetens himlar.

Det paradoxala är att det som har skepnad av en utjämning i stället blir överhöghet fast i andra former, ett patronskap i modern tappning. Den som reserverade sig mot besjungen var Enström själv. När miss-tankarna riktades mot företaget att egnahemmen var ett sätt att lura arbetarna sa han till David Johansson: "Jag är ingen filantrop, men det förstår ni väl, att inte skämmer jag ut mig för att kanske komma i pressen, att jag har lurat er, inte".

Disponenten gjorde själv därmed analysen. Han hade faktiskt ingen anledning att lura arbetarna ekonomiskt. Den vinning som företagen gjorde på egnahemmen låg på ett helt annat plan. Det var inte arbetarnas kronor företaget hade behov av utan deras kraft och deras lojalitet.

I egnahemsbyggaren förenades de båda. Egnahemmet förutsattes tysta missnöjet i arbetarleden. Och för att kvalificera sig för egnahemslån måste arbetaren vara "väl frejdad, samt känd för sparsamhet, nykterhet och en hedrande vandel."

Antagligen var disponentvillans placering i arbetarkvarteren en ytterst strategisk åtgärd. På höjden hade disponenten behövt kikare och rapportörer för att känna till undersåtarnas förehavanden. Här räckte det med en promenad. En bild som återkommer i intervjuerna är disponent Enströms promenader med käpp i hand, pekande och kommenterande de framväxande egnahemmen. I den mån dessa promenader var av kontrollerande karaktär, så var den väl dold. De flesta upplever det som engagemang och intresse från Enströms sida.

Det är en händelse som ser ut som en tanke att samme arkitekt, som ritade Enströms pampiga villa i Svenskbyområdet också var en av de radikala arkitekter som stod bakom stockholmsutställningen och dess katalog "acceptera", och som ritade Herbert Tingstens och makarna Myrdals villor i Bromma. Här möttes i samma idévärld holmsundsbrukets disponent och socialdemokratins folkhemsarkitekter. Materialiseringen av folkhemets idé var ett samarbete mellan bruksdisponenter och socialdemokrater.

Här möttes socialdemokratins rättvisekrav och välfärdstanke och bruksherrens krav på lojalitet och god arbetskraft, i den säkrade och ökade produktivitets tjänst. Här stöps den svenska modellen. Med det gemensamma målet för ögonen att höja levnadsnivån, samarbetade arbete och kapital. Välfärdsstaten behövde båda.

Det är också från Norrland som Lubbe Nordström "den svenska modellens profet" hämtade samarbetsandans förebild. Han döper Norrland till "Det nya Sverige" och besjunger villasamhällena i bottenvikens industridistrikt. Där hittar han folkhemmet; en småborgerlig idyll med egna hem, prydliga rabatter, friska och glada människor.⁷⁾

Det skulle kunna vara en beskrivning av Svenskbyområdet i Holmsund, ett av de goda exemplen i det nya Sverige.

Invånaren i denna idyll var Medelsson, född 1927 av Ruben Berg. I dag går han under namnet Medelssvensson. I Holmsund bosatte han sig i svenskbyområdet, han hade hemmafru och ett eller på sin höjd tre barn. Han möblerade sparsamt men trivsamt. Krukväxterna prunkade i fönstren och när barnen kom hem från skolan doftade det kanelbullar i gathörnen. "Hel och ren, välnärd och frisk, duglig och disciplinerad utgjorde han kärnan i en ny folkstam".⁸⁾

Om dessa dygdiga egenskaper råder total enighet hos arbetarna i vårt intervjumaterial. Den nya folkstammens budord är 1/ Man ska vara en hederlig medborgare (Edvin Persson) 2/ Man ska inte kverulera. (Sigvard A och Josef H)

3/ Man ska dela med sig (Sigvard A) 4/ Man ska ägna sig åt sitt jobb (Edvin Persson) 5/ Man ska vårda sitt inre (David J) 6/ Pengar är inte allt (David J, Sigvard A), 7/ Man ska vara anspråkslös (David J, Josef H) 8/ Man ska akta kvinnor och förfäder (Henry L, Sigvard A) 9/ Man ska vara förnöjsam (Sigvard A, David J), 10/ Man ska bilda sig (David J, Sigvard A).

De flesta av dessa goda egenskaper hade den skötsamme arbetaren papper på. I låneansökan för egnahemmet finns det "härmed betygat" att han är "nykter, arbetsam och ordentlig samt i allt fört en hedrande vandel". Han har också påskrivit att han är fast anställd och att hustrun är "en duktig kvinna, en dugande husmor".

När Enström, skaparen, spatserade Villagatan bort eller Ringvägen upp var det nog inte bara husen han kände sig som upphov till, utan också människorna i en mening. Förädlingen av människorna var en kungstanke, inte bara inom socialdemokratın, utan omfattades om än med andra förtecken av alla aktiva samhällsdanare. Precis som timret som flottades på Umeälven så småningom lämnade fabriken, förädlade till monteringsfärdiga småhus, var tanken att denna förädlingsprocess skulle fortsätta innanför dessa småhus fyra väggar.

Förädlingen av människorna var en del i evolutionstanken. Varifrån ska den nya människan kunna komma om inte från egnahemmens innandömen? På dess tröskel ska hon uppenbara sig, sund, harmonisk, vacker och glad.⁹⁾ I stället för att dra på sig tuberkulos i det enda rummet, fuktigt av arbetarens våta kläder, i stället för att förråas av smutslukten från arbetarlängans ruttna trägolv skulle arbetarfamiljen friskna till i rum med skilda funktioner, sovrum för sig, vardagsrum för sig, kök för sig. Med en heltidsarbetande husmor kunnig i hemskötsel, barnavård och matlagning skulle barnen fostras i Ellen Keysk enkelhet, ett hem med stil fritt från dammgömmor, trasgrannlåt och oäkta vara.¹⁰⁾

De hem jag har besökt i Holmsund uppfyller dessa 30-talsideal, en hemmafru, litet barnantal, enkel möblering, hemsydda dukar och virkade gardiner. Välstädat utan att vara pedantiskt.

Tanken med den på platsen förädlade råvaran var genial. Konjunkturerna var vikande. Sågverk lades ner. Massafabriken på andra sidan älven bolmade bättre än sågverket kapade. Arbetena var hotade. Då - i den vevan - kom han på det, Enström, det geniala: greppet att också förädla råvaran i Holmsund. Rörmokare, målare och snickare behövdes. Arbetsmarknaden differentieras. Jobben säkrades. Holmsund överlevde som industriort.

Flera fabriker runt om i Sverige hade gemensam säljorganisation i Stockholm AB Svenska Trähus. I Holmsund fanns en trähusfabrik 1938.

250 hus per år gjordes i Holmsund. Färdigutvecklade var de monteringsfärdiga hus i block, med VVS-delen, köket och badrummet redan klara. "Så var det bara att lyfta in det och koppla ihop det. Till yttermera visso var det tapetserat och klart, rummena... Man kunde flytta in på kvällen om man ville. Det var ett enormt uppsving för hela samhället."

Orden är Sigvard Carlssons, en av de första egnahemsbyggarna på Svenskbyområdet, som lät uppföra ett av dessa monteringsfärdiga hus, ett sk systemhus, åt sig själv. Huset stod klart 1945 och blev ett av företagets visningshus.

När intresserade köpare kom till Sigvard Carlssons hus tog han över kommandot och visade huset. Det gjorde han med sån framgång att han så småningom erbjöds jobbet som försäljningschef. "Då löste sig alla ekonomiska problem och sen blev jag Axel Enströms specielle gosse, som togs om hand om, och presenterades som mannen, som sålde parkettgolv till samerna i kåtorna..."

Sigvard Carlsson fick för sin arbetsinsats Svenska Cellulosa Aktiebolagets guldnål med rubin, en i sanning förädlad arbetare.

"Du kan titta var du vill i Holmsund så finns det en blomma på tomten"

Runt arbetarlängorna på Västerbacken vajade på sensommaren potatisblommor. Att ha ett potatisland var lika vanligt som att ha en hushållsgris. Det var en av de rester från bondesamhället man kunde hitta i industrisamhället. Det tillhörde överlevandet, nyttigheterna.

När den nyblivne egnahemsägaren Sigvard Andersson tippar ut 27 kubikmeter matjord på tomten, har han betydligt storslagnare planer. Visst tänker han sätta potatis och visst ska han plantera bärbuskar och fruktträd, men han ska också plantera blommor.

När sågverksarbetarna i Holmsund planterar sina prydnadsväxter, sätter de kronan på sitt välfärdsverk. Arbetaren tillåter sig skönhet för skönhetens skull. Gladiolus blir symbol för den yttersta välfärden. Ordningen fullbordad i liljornas raka rader, jämlikhetstanken förverkligad i en rosenbuske.

I rabatterna manifesteras åter klasslösheten. Men det finns en skillnad. I grannhusen håller sig tjänstemannafamiljerna med trädgårdsarbetare. Arbetarna blir sina egna trädgårdsmästare. Holmsund är det första samhället i Västerbotten, som startade studiecirkel i trädgårdsodling. Studieledare i 15 år var Sigvard Andersson. Från 1948 till 1951 utbildade han sig. 1951 gick han parallellt en beskärningskurs och lärde sig hur man beskär fruktträd och blommor.

Sigvard finner torkhusjobbet idealiskt för sin hobby. Jobbet innehåller mycket väntetid och Sigvard planerar sin trädgård, drömmer om hur det ska se ut när det har växt upp. "Att planera en tomt, det är som att möblera ett rum. Man går utmed väggarna, visst. Så gör man också med en tomt".

Man planerade och ordnade. Det stenrös som en gång var är ersatt av egnahem och blommor. Arbetarna själva har tämjt kaos till ordning. I glädjen över ordningen möts åter disponent och arbetare. När det börjar bli grönt på Sigvard Anderssons tomt skickade disponent Enström bud med försäljningschefen ner till jobbet och sa: "Till våren då ska du få fara ner till Rottneros och Båstad och titta, för Enström tycker att du har gjort det så bra på tomten".

Våren kom och i maj månad fick Sigvard följa med i bolagets bil "... och det började växa trädgårdar. Det är inget skryt inte. Vi har fina trädgårdar i Holmsund".

Trädgårdarna kring egnahemmen var ordningens triumf, en gren av förädlingen. Industrialismens själ hade omslutit tomtebolyckan. Och typiskt nog ifrågasattes de små prydnadsträdgårdarna av en poet som ifrågasatte industrialismen: Sten Forsén besjög i sin tankebild "Blommor" ängsblommorna. "Hur förblekna de ej vid sidan av trädgårdarnas praktfulla rosor (...) De vackra små ängsblommorna. Hur mycket ha vi ej att lära av dem. De spira ur jorden, även om den är hård och stenbunden, och sträva oförtrutet mot solen och friheten. De veta inga hinder. Och i sin fattigdom äro de rikast av alla, rikast på skönhetsglädje. Låt oss älska de vilda ängsblommorna framför alla andra! De äro de vackraste symbolerna även för vår strävan."¹¹⁾

Prydnadsträdgårdarna var också främmande för många av arbetarna. Andreas Berg, granne till Sigvard, berättar att en äldre man passerade när han påtade i blomrabatten och sa: "Hä ska väl int si ut som en körrgål överallt". (Det ska väl inte se ut som en kyrkogård överallt). Han upplevde det hela lite för välordnat och tämjt, en symbol för ett borgerligt ordningstänkande.

Var egnahemmen förborgerligande?

Tvåsamheten, föräldraskapet, hemmet, tre byggstenar i den borgerliga familjen. När tiden delas i arbetstid och fritid och livet till följd därav i det offentliga och det privata, blir hemmet industrins pendang. Parallellt med industrialismen utvecklas familismen.

Vi har konstaterat att ett av motiven bakom egnahemsrörelsen var en sorts moralisk upprustning bland arbetarna och en kamp mot socialismen. Tidskriften Egna Hem hade som devis "Mål: Eget hem på egen grund - Medel: Flit, Sparsamhet och Gudsfruktan".¹²⁾

Arbetaren skulle bli småborgare, konstaterar författarna av Den kultiverade människan, men varnar också för en alltför onyanserad syn på egnahemsbyggandet. Det är lätt att förlöjliga arbetarens dröm om ett finrum, skriver de, men det är inte underligt att den generation som växte upp i statarlängor och arbetarkaserner önskade en annan tillvaro för sina barn, andra materiella villkor.

Varför skulle inte arbetarbarnen få uppleva lyxen av att sova mellan lakan, varför skulle man inte kunna få hålla sig med finrum och slippa inneboendet? Problemet ligger inte där, utan den överordnade effekten den stora satsningen på boendemiljön fick. Med på köpet fick man även en ändrad moralisk standard, nya värderingar kring prydlighetsritualer, respektabilitet och privatisering.¹³⁾

Finrum till varje pris, om man så sov staplade på varandra i övriga rum. Sovrummets helgd, förbjudet område för besökare. I motsats till bondesamhällets gemensamma sovsal och arbetarbarackens kombinerade kök-finrum-sovrum, utvecklades i egnahemmen en sovrumskultur, som illustrerade privatiseringen och intimiseringen i familjerelationerna.

Allt detta är ett borgerligt arv, väl inbäddat och osynligt i hemprojektet, men de kom ofta att skapa splittring snarare än gemenskap och solidaritet i den egna miljön och klassen.

Kanske var det låga barnantalet en sådan överordnad, osynlig effekt. Det är i våra exempel en uppseendeväckande krympning av familjerna från generationen innan.

	<u>Antal syskon</u> (Inkl informanten)	<u>Antal barn</u>
Sigvard Andersson	9	1
Sigvard Carlsson	2	1
Edvin Persson	5	1
David Johansson	10	1
Josef Hansson	5	3
Henry Lindgren	6	3
Rikard Nyström	9	2
Andreas Berg	<u>5</u>	<u>2</u>
	51	14

Hemmafrun som välfärdsätare

För många blev hemmet en hävstång upp mot ett bättre liv. I de arbetarminnen som delvis utgör Den kultiverade människans källmaterial är familjens kamp för ett bättre hem centrala. Författarna beskriver arbetarklassens tre skikt: 1. den skolade arbetskraften, ofta med hantverkstraditioner, 2. den oskolade grovjobbaren och tillfällighetsarbetaren och 3. trasproletariatet och lösdrivare. Var gränserna går mellan dessa

tre skikt, vet arbetarbarnen mycket väl och det pågår ett ständigt revir-
märkningsarbete. Hemmet är ett. Det är inom det övre skiktet av arbetar-
klassen, där pappan hade fast anställning och var engagerad i förenings-
och bildningsarbete och mamma är hemmafru, som vi finner den hemcentrerade
livsstilen. En stark motvilja mot att ha hustrun i utearbete, ingår också
i familismen.¹⁴⁾

Bilden bekräftas i vår holmsundsstudie. Men en komplikation är att
kvinnojobben i Holmsund är få. Pigjobben är på utdöende och kräver att
man är ogift, kaféerna tar nykterhetsrörelsen och utvecklingen käl på
en efter en. Det finns en och annan kontorist och butiksbiträdesplats,
men hela industrin och hamnen är förbehållna männen. Det är alltså inte
säkert att kvinnorna valt att vara hemmafruar om arbetsmarknaden haft
mer plats för kvinnorna.

Splitvedsjäntorna är de enda kvinnojobben i hamn- och sågverksmiljön,
men att vara splitvedsjänta var nog inte att tänka på för en respektabel
arbetares hustru. Splitvedsjäntan var sågverkssamhällets häxa. Säkert
skulle myten om splitvedsjäntans suspekta leverne kunna analyseras enligt
strukturalistisk modell, på samma sätt som den ogifta modern blev horan
i bondesamhället.¹⁵⁾ En kvinna på havet var ont öga i västsvensk folktro.
En kvinna i hamnen var nog åtminstone halvont öga.

Av våra intervjupersoners hustrur är de flesta hemmafruar, men har
då och då haft tillfälliga jobb. Henry Lindgrens fru Ingeborg försökte
ett tag med hemsömnad, men tyckte att det var så dåligt betalt att det
inte lönade sig. Edvin Perssons fru var också sömmerska.

Ur det begränsade material vi samlat är det förstås vanskligt att
dra slutsatser. Jag nöjer mig med att i stället göra en reflektion:
Det är arbetare som gör en klart borgerlig karriär, som har yrkesarbetande
fruar. Hemmafrun behövs inte som statussymbol när arbetet garanterar ens
status.

Sigvard Carlsson, gift med distriktssköterskan Lilly, blir försälj-
ningschef på SCA. Andreas Berg, gift med småskollärarinnan Anna, blir
folkbibliotekarie. Den tredje yrkesarbetande kvinnan är skolbispisnings-
föreståndarinnan Edit, gift med materialets ende kommunist, Rikard Nyström.
I familjen Nyström karakteriseras såväl hemlivet som det politiska livet
- liksom också intervjusituationen - av att kommunisterna Nyström är
mer jämlika.

Som kulturgräns mot trasproletariatet och de obildade arbetarna,
var hemmafrun en idealisk symbol. Det var hon som i huvudsak hade hand om
förädlingsarbetet innanför tröskeln. Drömmen om ett "riktigt" hem och
ett bättre liv förvaltades i hög grad av hustrun.

Genom borgerskapets kampanjer för mer välskötta hem kom arbetarkvinnans arbetsfält och prestigenormer att omdefinieras. Den arbetarhustru som vill *leva upp* till de borgerliga idealen kring renlighet och prydlighet - *utan tjänstefolk* - hade ett sisyfosarbete framför sig. Det fanns i princip inga gränser för hur mycket man kunde städa och ordna. Inlärnigen av dessa nya hemideal underlättades av att nästan alla kvinnor i arbetarklassen hade ett förflutet som pigor.¹⁶⁾

Under åren som piga eller hembiträde i borgerliga hem formades föreställningen om hur ett hem borde se ut. När jag, själv uppvuxen i en gediget borgerlig familj, besökte arbetarhemmen i Holmsund kunde det med små justeringar lika gärna ha varit mitt eget föräldrahem. Det var bara Nordisk Familjebok och pianot som fattades.

Författarna till *Den kultiverade människan* varnar ändå för att den borgerliga livsstilen ska uppfattas som att man accepterade borgerliga värderingar av hem och familj. Problemet är mer komplicerat än så, menar författarna.

Total kapitulation för den borgerliga livsstilen möter de först hos "klassresenärerna", de som tog steget upp till den osäkra positionen i det småborgerliga mellanskiktet. Det är oftast här de mest ängsliga försöken att *leva upp* till den borgerliga livsstilen finns. "Identifikationen uppåt blir viktig för att dra gränsen nedåt."¹⁷⁾ De två, tre klassresenärerna i vårt material hade mycket riktigt särskild matsal vilket de övriga med ett undantag saknar.

Egnahemmens kvinna skulle vara en dugande husmor. Det var ett statligt krav. Den första av husmors plikter är ordning. "Utan ordning finns ej och kan ej finnas någon möjlighet att väl förestå huset och familjen, skriver Mathilda Langlet i *Husmodern i staden och på landet*.¹⁸⁾ Ordning skapar trevnad. Hemtrevnad, det är kvinnoarbete.

Hemmet står för det emotionella, för kärlek, omsorg, värme, harmoni och trevnad. Det är de hemmets kvaliteter som också blir kvinnans kvaliteter. Kvinnans ambitioner som hemmafru orienterades alltmer mot rollen som hemmets vårdare och mannens stöttepelare och behagare. Ingen ska behöva tvivla på för vems behov hemmet formades till en viloplats. Medan själva husen och egnahemsägandet var männens revirbyggen, blev kvinnan dess kuttersmycke, ett inventarium. Männen reser fortet kring sina privata tillgångar, hustrun inkluderad. Därinne ska han efter en tung arbetsdag njuta sitt otium, vederkvickas av en omsorgsfull hustru. Förtryck och uppskattning går hand i hand.

En av Henry Lindgrens favoritdikter är Sten Forséns Händer: 19)

HÄNDER

MJUKA, varma kvinnohänder,
livets, lyckans givarinnor -
allt vad gott jag rönt i livet
skänktes mig av goda kvinnor.

Männens hårda arbetshänder
bygger stad och starka fästen,
men en vek och varmögd kvinna
sprider sol i mörka nästen.

Mjuka, svala kvinnohänder,
mannens stöd i hårda öden,
de som svalka heta pannor,
när vi kämpa tungt med döden.

Mannens hand strör eld och tårar,
kvinnans händer trösta, hela,
släta veck och skingra sorger
och förlåta, när vi fela.

Blomlikt lätta kvinnohänder
- det är lätt att slå och skända,
svårare att hela såren,
skingra sorg och solar tända.

MÄRKPOJKARNA TAR MAKTEN

Vi har i denna uppsats mött några ur den grupp mycket aktiva föreningsmänniskor som verkat i Holmsund. Många i denna större grupp tillhörde presidiet i en rad föreningar samtidigt, d v s var ordförande, sekreterare eller kassör. Av den C-uppsats i historia som bildat bas för vårt personurval, visade det sig att 552 personer på en befolkning på 4 000 personer hade haft i genomsnitt $7\frac{1}{2}$ aktiva år i föreningstoppen eller i den kommunala toppen. 50 personer var verkliga långsittare med en genomsnittstid på 16 år i ledande ställning. Den mesta långsittaren hade suttit i toppen i 38 år. Det var de 50 långsittarna som bildade eliten, som styrde kommunen Holmsund. Men att kalla det klickvälde är felaktigt menar undersökarna.¹⁾

Också de inblandade själva är ovilliga att se sig som en del av en ledande klick. David Johansson, en av de 50, tycker att "det är i dag det är fråga om ett klickvälde". "Då" på hans tid, var det "utspritt". Ett hundratal aktiva personer satt i olika nämnder och styrelser på hans tid. "Nu har vi tre som sitter i Umeå, säger David Johansson, men framhåller ändå att det var "en kader", som höll ihop det hela. "Man belastade folk undan för undan", säger David Johansson, som trots att han verkar acceptera mekanismerna i det representativa systemet, ändå i eftertankens stund är kritisk. Skulle han leva om sitt liv skulle han inte åta sig så många uppdrag säger han. "Varför är pappa aldrig hem?" sa flickan många gånger och själv säger David i dag: "Visst måste man säga att det är en kolossal försummelse att nästan aldrig få vara hemma med familjen. Hon har verkligen gjort det bra, frugan".

När de tre historikerna och David Johansson avfärdar tanken på ett klickvälde, är jag inte helt överens. Jag menar att det är ett kvantitativt resonemang. Det är gedigen matematik som ligger till grund för undersökningsresultatet och också David Johansson räknar huvuden.

Vad min uppsats har syftat till är att titta bortom siffrorna och procentalen. Vad stod de 50 för? Varför var just de representanter. För att de skilde sig från de övriga eller för att de liknade dem? Blev den samlade kadern på 50 aktiva en liten grupp som utvecklade en egen kultur. Blev de inte just i kraft av sin kvantitet kvalitativt en otvetydig elit? Av föreningsprotokoll, fackliga och kommunala uppdrag, kan man dra slutsatsen att dessa 50 spelade en mycket stor roll kvalitativt. En mycket liten skara förekommer mycket ymnigt i protokollen, är av tidningsartiklar att döma personer med stor pondus och betydelse.²⁾

Därför väljs de också att representera folket i många olika sammanhang, väljer jag någon att representera mig besitter den jag väljer några av de honnörsegenskaper jag själv önskade ha, eller som jag gärna ser hos den som för min talan. Det betyder att de människor som intervjuas i det här

materialet som personer materialiserar en idé, nämligen idén om den dugliga människan i olika avseenden.

De är idealmänniskor, de är ideala holmsundsbor. De är nyktra, sköt-samma, bildade. De har talets och ordets gåva: Sigvard Andersson skriver böcker, rapporterar i VF, Henry Lindgren berättar historier, sjunger och deklamerar dikt. Josef Hansson spelar teater, deklamerar och skriver dikt, Sigvard Carlsson är skådespelare med komisk talang och en agitatorisk talang som applåderades på Sågverks kongress, Rikard Nyström spelar Blåblusenteater och skriver talkörer, David Johansson är en god talare och en skickad ordförande, Edvin Persson likaså. Också David Johansson är en tid VF-rapportör. Dessa människor har ofta ett intresse eller en talang därutöver, ett brinnande ideellt engagemang, fred, golf, sång, litteratur, blommor o s v. Den gemensamma nämnaren är att de alla är människor med många strängar på sin lyra. De är alltså inte bara vanligt folk. Det vanligt folk har har dessa i många uppsättningar var. De är inte bara märkpojkar, de är märkliga pojkar.

Så tecknas porträttet av en ledare i den tidiga arbetarrörelsen i Holmsund. Det är inte bilden av en revolutionär med knuten näve. Nej, i vårt porträtt blandas bilden av något som brukar kallas "realpolitiker" (Sigvard Carlsson och Edvin Persson) med bilden av den andligt sökande idealisten (Harry Lindgren och Josef Hansson), rättskaffens medborgare som tycker att man ska skilja på sak och person, (David Johansson och Rikard Nyström) och den bildningstörstige (Sigvard Andersson och Andreas Berg). Fjärran är den aggressive arbetaren i tuff klasskamp med omgivningen. Nära en samarbetsvillig förhandlare.

Arbetarideal eller medelklassideologi?

När jag tar del av Sven Lundkvists analys av de olika klassernas ideal, d v s aristokratins, medelklassens och arbetarklassens, finner jag att våra holmsundsarbetare ingalunda renodlat hävdar arbetarklassens ideal. Här finns med intervjuerna som utgångspunkt mycket av medelklassideologi.³⁾

Texten var det för arbetarklassen främmande företagaridealet inte alls så främmande i Holmsund. Tvärtom visar den stabbläggarkamp vi tidigare redovisat att t o m facket såg företagandet som ett fullgott alternativ till sågverksarbetet. Seth Lindgren, bror till Henry, var en av idégivarna, och blev så småningom chef för småföretagarföreningen, Inga dubier fanns emot detta.

Stabbläggarna ersattes ju av kran och truck och Sigvard Carlsson besjög mekaniseringen: "En kran var det enda riktiga" "De som miste jobbet fick ju börja med andra saker. Dels fick de rationsliseringsbidrag. De fick 2 500, 3 000 att börja som hönsägare, rävfarmare och sånt där..."

Inget ifrågasättande. Industriarbetare eller småföretagare. Jobb som jobb.

Men stabbläggjarfrågans lösning fick inte bara betydelse för synen på arbetet, utan också på den tekniska utvecklingen. När arbetarna ersattes av kran och truck tvingades de till en kapitulation inför industrialismens obörliga framfart. Deras egen värdering i efterhand är att det var nödvändigt att mekanisera och rationalisera. Som kommunpolitiker kom de att i försvar för kommunens överlevnad acceptera företagets lösningar. De tvingas kompromissa. Kompromissen är som vi vet ingen holmsundsk variant, Holmsund är åter en plats mitt i världen. Vad kan märkpojarna göra åt träindustrins internationella spelregler? Kan de, för att de sitter i ledande positioner i kommunen, s a s märka om bräderna? Ta makten över produktionen? De gör det i alla fall inte. Holmsundsbräderna har gott rykte, och det blir ett gemensamt intresse för arbetare och bruksledning att bibehålla detta goda rykte. Kring detta gemensamma intresse formas kompromissen.

Vi har tidigare konstaterat att arbetarens identitet är arbetet. Förutom ekonomiska och kommunalpolitiska bevekelsegrunder för samarbetet finns också psykologiska. Här flätas en väv av beroenden mellan arbetare och företag. Delvis stärks detta beroende av bitvis gemensamma ideal.

Företagaren var dygdig genom sitt arbete, skriver Sven Lundkvist. Här sammanfaller medelklassidealet med arbetarklassens, vars idealmedborgare var den produktive, oberoende arbetaren. Men idealen skiljer sig i den belöning man väntar sig. Företagaren söker genom arbetet både världslig och himmelsk belöning. I vårt material ser man väl både ock. Visst strävar de nyss ur väckelserörelserna stigna holmsundsarbetarna efter himmelsk framgång. Och visst sökte våra holmsundsmän också världslig framgång. Några blev tjänstemän, några talar öppet om den självhävande som det intensiva föreningslivet innebar.⁴⁾

Men att mäta sin insats i belöning tillhörde inte arbetarklassens moraliska principer: "Vi gick ut kl 10 på lördagkväll och kom hem kl 2 (på söndagen) och så ut på måndagmorgon kl 6 och jobba till 2. Och vi hade ingen ersättning för obekväm arbetstid, inte. Nu har dom ju 100 procent och skifttillägg och det är så mycket, men det hade inte vi. Vi var glada att vi hade jobb", säger Sigvard Andersson.

David Johansson uttrycker den här ekonomiska arbetarmoralen tydligast när han talar om de kommunala arvoden: "Jag gjorde det ju inte för förtjänsterna..." "...nog visste jag att man gjorde rätt för en ersättning nog, men det var inte det första man tänkte på, men nu är det första man tänker på 'vad får jag betalt'. Det är väl kanske att döma hårt, men det finns väl dom som jobbar av intresse också, men nog har det materiella gått för långt". David Johansson har tagit upp frågan med gubbarna i stan

"kommunalpamparna här, stadsråd och allt vad dom het". De håller med, men "lika fördärvat så gör dom tvärtemot. Det är för hemskt". "Jag sa: Håll igen och föregå med gott exempel. Ja, dom höll med om att det var tokigt, men inte avsåg dom det int."

Ansvarskänslan stod i högsätet för arbetarklassens idealmedborgare. I ett tal av Hjalmar Branting i Gävle 1886, som kallats den svenska arbetarrörelsens självständighetsförklaring och den svenska socialismens första programskrift, understryks denna höga moral som ersättning för de religiösa värdena. Brantings vision är "ett jämlikhetens samhälle, där all möjlighet till klasskillnad är uppryckt med rötterna", där "kampen för tillvaron föres gemensamt av hela samhället mot de naturhinder, som stå i vägen för dess nya, tillkommande rike, som för oss fritänkare och materialister trätt som säker bevislig förhoppning i stället för sagan om en himmel på andra sidan, graven, vilken ännu utgör så många olyckligas sista räddningsankare i livets stormar". Sven Lundkvist drar slutsatsen att arbetarklassens mål inte skulle nås under den då levande generationen, men i kommande.

Denna tanke är genomgående i våra holmsundsintervjuer. Det är barnen som ska materialisera jämlikhetens gudsrike. Barnen får skolning, utbildning. Barnen ska bli lyckliga. Men med barnen till detta tillkommande rike följer inte de rättvisideal och andliga budskap som var deras föräldrars. Den klassgemenskap som föräldrarna så automatiskt hade, överförs inte till barnen. Många av dem vi intervjuat är sorgsna över att barnen röstar borgerligt. Att dom bytt klass gör ingenting, men att de bytt ideal är för föräldrarna en besvikelse.

Den patriarkala bruksandan

Ytterligare en av de teorier som Sven Lundkvist tar upp hör hemma i holmsundsstudien, det är mobiliserings teorin, signerad Oberschall. Han menar att mobilisering av protesterörelser underlättas när samhället är starkt stratifierat, men också avskilt. Ytligt sett ser Holmsund ut att höra hit. Men det som skiljer svenska samhällen från kontinentala samhällen är den speciella bruksanda, som innebar att överklassen hade en rad skyddande funktioner på orten, vilket binder klasserna till varandra. I den typen av samhällen kan enligt Lundkvist, ambitiösa och begåvade män ur de lägre klasserna avancera socialt och integreras i högre sociala strata. De lägre klasserna ser upp till överklassen för ledning och lösning av problemen.⁶⁾

Detta är den del av den patriarkala tradition som alla klasser i brukssamhället genomsyras av. Den bild av brukspatronen som despot och envåldshärskare, som man möter i så många sammanhang är i vårt material

ingalunda entydigt. Om gamle Dickson sägs visserligen att han är just en despot, "han skydde inga medel, han var en järnhård människa", säger Sigvard Andersson men i nästa andetag var han "givmild också. Han gav bort mycket, donerade mycket." (...) "Dom var hemskt givmilda, men hårda som affärsmän".

Bo Nilsson, som studerat brukssamhället Robertsfors, menar att den vulgära bilden av brukspatronen/paternalisten som reaktionär och konservativ är missvisande. "Paradoxalt nog formade han sin tids på många sätt modernaste samhällen med hjälp av människors behov av tradition" skriver Nilsson.⁷⁾ Paternalisten är också den moderne företagaren och som sådan ser arbetarna otvetydigt upp till honom. "En industriman av första klass", kallar David Johansson disponent Enström. "Hård han också, som Dickson", men ändå "en rätt tänkande människa", säger Sigvard Andersson. En sådan riktig tanke var att arbetarna skulle "bo utanför industriområdet, så dom är utvilade då dom kommer till jobbet, för det var ett väldigt buller och slammer där utmed industrin". De ledande arbetarna är helt med på noterna. David Johanssons fru Selma är däremot kritisk: "Buse" kallar hon Enström kort och gott. Och hon har inte låtit sig bevakas av att döttrarna Enström och Johansson var lekkamrater. "Han tyckte om att sätta skräck i folk".

I den patriarkala anda som också finns i arbetarfamiljen, accepteras paternalismen i bruksorten. Detta är den tradition, som bruksandan spinner vidare på och som gör att den så organiskt väver ihop den lilla patriarkala arbetarfamiljen med den stora paternalistiska bruksfamiljen. Bruksarbetarfamiljerna med pappa stabbläggaren i högsätet innesluts i en stor bruksfamilj med pappa patron i högsätet. "Förut var det faktiskt så att man kunde gå upp till disponenten eller förvaltaren och resonera om en privat sak som gällde och det kunde han ordna till. Men det går ju inte nu. Så nu är väl skillnaden större mellan arbetsgivare och arbetstagare, säger Andreas Berg.

Denna familjetyp, d v s både den lilla och den utvidgade bruksfamiljen, kallas i tidiga folkrörelseteorier för "Gemeinschaft". Medan själva folkrörelserna är horisontella företeelser och kallas "Gesellschaft".⁸⁾ Vad Bo Nilssons begär är en nyansering av synen på paternalisten, att det inte är så enkelt att det horisontella Gesellschaft ersätter det vertikala Gemeinschaft. Hans poäng är att de båda organisationsformerna fortsätter att fungera sida vid sida. Människor har behov av bådadera. "Det välbekanta i de familjeliknande paternalistiska relationerna måste ha hjälpt människorna att mitt i allt det nya rädda en sammanhängande världsbild". Människorna var vilsna i det nya industrisamhället och en av de traditioner de klamrar sig fast vid är just denna vertikala familjestruktur. I brukets storfamilj är den lilla familjen bas. Industriarbetaren som familjefader

identifierar sig med storfamiliens fader, patron. I det lilla råder patriarkatet, i det stora paternalismen. Mellan industriarbetaren och patron råder en sorts patriarkal förståelse, som binder bruksarbetaren till patron och bruksarbetarfamiljen till orten. Det är nämligen viktigt med en stabil kärntrupp av kvalificerade arbetare, som helst inte har planer på att flytta på sig. Det gäller att få arbetarna att se sin tillvaro i ett långt perspektiv, just som industriarbetare, menar Nilsson. Detta geniala drag i bruksandan fungerade också i Holmsund. Ingen av de arbetare vi intervjuat hade en tanke på att lämna orten.

En annan tanke med att satsa på hela arbetarfamiljen och inte bara på arbetaren var att man på det sättet inte bara fick garantier för en ny generation arbetare, utan en generation arbetare som fostrades i den rätta moralen. Det var familjen som höll traditionerna vid liv. Familismen stärker industrialismen.

Kvinnan utan makt

Den patriarkala anda som råder i stort och smått får också effekter på kvinnornas ställning. De är, som vi tidigare sett, mestadels hemmafruar. Det finns i dessa industriorter inte många kvinnojobb och arbetsbristen stärker familjeprofilen med hemmafru också i sågverksarbetarfamiljen. Kvinnorna kompenserar det med ett flitigt föreningsliv. Först i frikyrkorna, sen i nykterhetsrörelsen, och när gubbarna organiserar sig fackligt och lämnar kvinnorna utanför, tar sig kvinnorna an sociala frågor. I en historik över Holmsundskretsen av Svenska Röda Korset framgår att av de 39 som 1923 bildade holmsundskretsen var 5 män och 34 kvinnor. Det är typiskt att det är i huvudsak kvinnor som organiserar sig i en förening med medmänsklighet som uppgift. Kvinnorna sydde barnutstyrslar, linnekläder och klädesplagg som skänktes bort till behövande inom orten och länet. "Då föreningen Majblomman startade sin barnkoloni i Täfteå sommaren 1939 fick man mottaga följande utstrysel: 141 lakan, 94 örngott, 20 dussin handdukar, 32 madrasser, 34 kuddar, 3 dynor, 26 lufter gardiner, 30 sängöverkast, allt förfärdigat vid syaftnarna", berättar Sigvard Carlsson som skrivit historiken. Han var förordförande i kretsen mellan 1957 och 1977.

Det är värt att uppmärksamma att Rödakorskretsens ordförande från 1923 till 1946 var tre kvinnor, därefter tog männen över ordförandeskapet. Märkpojarna tog makten också i den kvinnliga sfären.⁹⁾

I en historik över Holmsunds Socialdemokratiska Kvinnoklubb, när denna fyllde 60 år, konstaterar Lilly Carlsson att kvinnoklubben visserligen varit i gott samarbete med Arbetarekommunen "Vid alla val och i agitation för socialismens idéer har klubben deltagit både ekonomiskt och personellt"

men "inte alltid har det arbetet gett den utdelning som varit önskvärd". Redan vid första valet efter klubbens bildande 1922 försökte man få in en kvinna i kommunalfullmäktige, men hon fick vänta till 1928. Då blev Anna Wincent den första socialdemokratiska kvinnan som blev invald i en beslutande församling i Holmsund. 1929 kom en kvinna från klubben in i barnavårdsnämnden och en i dispensärnämnden, 1932 den första s-kvinnan i fattigvårdsstyrelsen och 1934 den första i kyrkofullmäktige. Aldrig har en socialdemokratisk kvinna suttit i en tung nämnd och inte förrän 1956 blev någon s-kvinna "av sina manliga kamrater anförtrodd att inneha en ordförandepost".¹⁰⁾

I bruksortens patriarkala storfamilj, kommer kvinnan inte i fråga som samtalspartner, inte ens med sina egna klassbröder. Män föredrar mäns sällskap, detta är innebörden i begreppet "homosocialitet", som brukar användas av kvinnoforskare för att beskriva hur männen genom att tala samma språk, stödja och välja varann, lämnar kvinnorna utanför maktens boningar. Det är praktiskt att ha kvinnorna hemma, när man ska på möte. Möteskulturen kräver en skolning i mötesteknik och en hemmafru, om man har familj. Kvinnorna har ingendera. Den patriarkala ordningen ärvs i dubbel bemärkelse av arbetaren i bruksorten.

Idealmedborgaren

Alla kan vara patriarker i sin egen familj, men alla kan inte vara det i den stora bruksfamiljen. Några tar ansvaret för förvaltningen. En skiktning sker i arbetarklassen. Vi är tillbaka där vi började det här kapitlet, hos de märkpojkar som tog makten, de som väljs att representera, de som blir de övrigas röst. Varför väljs just de? frågade vi oss inledningsvis.

David Gaunt hävdade i ett radioprogram att det är en viss sorts människor som går in i organisationer. Dessa människor väljs just för att de har egenskaper som väljarna saknar, men finner hedervärda.¹¹⁾ "Ja vi var väl ett sånt där gäng som hade ledningen inom kommunalpolitiken på något sätt. Och jag tror nog att jag har sagt i ett annat sammanhang att vi hade nog folkets fulla förtroende för vad vi gjorde och vad vi beslöt, ser du", säger Edvin Persson.

Ofta samlas i en vald representant många dygdiga egenskaper, ideal-egenskaper. Den människan kommer då automatiskt att skilja sig från sina väljare. Ofta tycker de valda representanterna också själva att de skiljer sig från de vanliga medlemmarna, att deras egna erfarenheter och värderingar skiljer sig från de övriga medlemmarnas. Arbetarelitens kom alltså med väljarens goda minne och den demokratiska strukturens hjälp att skilja sig från arbetaren i allmänhet.

Ledarna hade en pessimistisk syn på arbetaren i gemen, säger David Gaunt. De föraktade ofta arbetarna "för att de inte ville läsa lyrik". Den fostrande och patriarkala rollen levde vidare hos den elit som stod i spetsen för arbetarrörelsen.¹²⁾

Ronny Ambjörnsson var i samma programserie ödmjukare och mer "optimistisk". Det fanns en demokratisk garanti i detta att alla kände varandra i det lilla samhället. "Jag trivs bra i det här samhället. Jag känner ju allihopa, praktiskt taget varje människa, personligt, utom dem som har nyflyttat in längst ut på udden, mot havet", säger Rikard Nyström.

Inget skedde i det fördolda. Samarbetet pågick som i ett slags verkstad, ett genomskeinligt samhälle.¹³⁾ Termen för detta är "decentraliserad demokratisyn".

Våra intervjuer ger också den bilden. Vi har hört att kafferasterna på söndagsmötet i logen var ett nyhetsforum, de många kaféerna i samhället var ett slags samhällsmegafoner. På samkväm och i studiecirkel sprids händelser och tankar. Arbetsplatsen, som ju var gemensam för de flesta - vid grinden fick man veta det mesta - liksom det täta boendet, gjorde att man visste vad som hände. Det som var oegentligt gisslades i lokalrevyerna eller av talkörerna.

Josef Hansson och Sigvard Carlsson berättar att det framför allt var de egna, d v s socialdemokraterna som man "gick lös på". "Det var ju dom som var i ledningen överallt" (...) "Jag har ju varit väldigt samhällskritisk" säger Josef Hansson, "Jag har varit som en folkefiende".

De sketcher som Josef Hansson framför får ändå betraktas som en ganska lindrig form av samhällskritik. Det handlade om färjan som inte fungerade, om hur kamrern låste in sig i kassavalvet, m m. Frågor som visserligen berättar att informationen spreds ända från det allra heligaste, men som i huvudsak har en avledande funktion. Att få sig ett gott skratt på herrarnas bekostnad. På det sättet kan man kanske snarare säga att revyerna var en del i bruksandan. Man nöjde sig med att göra sig lite lustig över ofullkomligheterna och övergreppen. Men därvid stannade protesterna. I Holmsund fanns också en Blåblusengrupp, men dess repertoar har inte kunnat rekonstrueras.

Lokalrevyn är förstås inte liktydig med "decentraliserad demokratisyn". Lena Hellblom har i sin bok "Från primitiv till organiserad demokrati", beskrivit utvecklingen från decentraliserad demokratisyn till centraliserad. Hon har bl a studerat de argument som Albin Lind, redaktör för fackföreningsrörelsen 1936-1961, framförde för den "organiserade demokratin" i motsats till den tidigare "primitiva demokratin". Det är Linds termer för de båda demokratityperna.

Lind menar att i samma mån som samhälle och näringsliv präglas av allt större specialisering, bör fackföreningsrörelsen specialiseras för att nå större effektivitet. "Möjligheten att från lokala utgångspunkter 'som bisyssla' till det dagliga arbetet, skapa sig den allmänna överblick som behövs för att dirigera handlandet är därmed krympt", menar Lind. Lind förespråkar ytterligare inskränkningar av den enskilde medlemmens och gruppens rätt att handla, snabbare beslut, experter utbildade för att behärska materialet. Handlingsrätt och beslutanderätt måste koncentreras, för att fackföreningsrörelsen ska "följa med i den allmänna tekniska och ekonomiska utvecklingstaktens ökande tempo"

Lind menade t o m att decentralismen kan "verka direkt demoraliserande på ledningen, d v s organisationens experter". Handlingsdeltagande, direkt-demokrati hörde den gamla primitiva demokratin till, enligt Lind. Demokratin blir en teknik för att fatta beslut.¹⁴⁾

Det är precis i denna tid - slutet av 30-talet - som våra märkpojkar tar makten. Man kan väl för Holmsunds del säga att här råder vid den tiden en sorts demokratisk blandform. Å ena sidan "det genomskinliga samhället" å andra sidan Sigvard Carlssons ståndpunkt att det är bättre att en tar flera uppdrag än att många tar få, och likaså Edvin Perssons övertygelse att man behöver ett dugligt ledargarnityr och väl skickad ordförande: "Det var väl några äldre socialdemokrater, kanske genom logen, som märkte att det fanns vissa egenskaper som kunde duga till någonting, och sedermera blev jag då föreslagen till municipalnämndens ordförande och hälsovårdsnämndens ordförande. Det var två uppdrag som kombinerades då i Holmsund." "Men det var så mycket jobb så på 4 år var jag färdig. Jag var utarbetad och det gick till på det sättet att jag upptäckte att jag gick och funderade på kommunala frågor på jobbet, och då tänkte jag att nu är det bäst att du slutar med det här, för det här ska inte skötas på jobbet, utan det ska du sköta privat."

Den organiserade demokratin i Albin Linds anda bryter in i genomskinligheten. Representanterna tvingas bli experter. Kollektivet privatiseras. Nya karriärer lockar.

Sigvard Carlsson smakade på det ärofyllda i att representera på Sågverks kongress och "vann ju mycket applåder där och grejer, men vad jag då kände själv, var ju... jag fick den där känslan att här skulle man ju kunna slå sig fram ganska bra så småningom". I stället för att resa till Stockholm och bli statsminister gör han en annan resa. Sigvard Carlsson blir klassresenär. Men det faktum att han överger planerna på en karriär som fackpamp i Stockholm och blir försäljningschef ser han snarare som ett trohetsbevis mot bygden än ett otrohetsbevis mot sin egen klass.

I den patriarkala anda som rådde innebar den inbördes solidariteten snarare bygdens försörjning och överlevnad, än en solidaritet med utsocknes klassbröder. En talande bild av detta var bildandet av den tidigare omnämnda småindustriföretagareföreningen i Holmsund. Initiativtagaren Elof Lindgren, bror till Henry, var vid den tiden fackföreningsordförande i Sågverksarbetareförbundets avdelning i Holmsund. Av de gamla stabbläggarna blev snickerifabrikörer, hönsägare, rävfarmare, minkfarmare, småsnickare, bortfabrikanter o s v. Henrys bror Set blev konstsmed och Elof Lindgren själv avancerade genom disponent Enströms och landshövding Roséns försorg till chef för företagareföreningen i Västerbotten.

Det är typiskt att varken brodern Henry Lindgren, Andreas Berg, Sigvard Carlsson, Sigvard Andersson eller David Johansson, som i intervjuerna kommenterade den här händelsen, har några tankar om att det var ett tvivelaktigt arbetarkrav att göra stabbläggarna till småföretagare. Andreas Berg blir förvånad över frågan: "Tycker du det? Han var ju som djärv och initiativrik och bra på att prata. Duktig, kunnig och..." Också Henry Lindgren står helt frågande: "Det blev ju inga kapitalister av småföretagare, då. Det kunde väl kanske utvecklas till det, men det var ingen som tänkte så, utan det var först och främst att få en försörjning.

David Johansson, den renhåriga förhandlaren

David Johansson säger att han i cirkeln i socialism lärde sig "hur svårt det är". "Det är så mycket som griper in i varann", "den ena kanske har den fördelen men då blir det en nackdel samtidigt. Jag tror nog att genom den cirkeln var jag inte så pigg på att döma utan förstod att..." För David Johansson sitter förståelsen i högsätet, respekten för andra ståndpunkter än de egna, i båda fall samförståndet. Också detta har skolats i logen. David Johansson är nöjd med det resultat som denna holmsundska kamplinje ledde till: "Vi drev igenom det där, att vi stod inte med mössa i hand då vi träffa arbetsgivaren. Det var brukligt förut. Utan vi räkna med att det är vår motpart och vi är lika god som sitt på den här sidan om bordet".

David Johanssons fackliga karriär - och bolagskarriär - inleddes med ett bråk med Enström, disponenten. Än en gång aktualiseras stabbläggfrågan. Davids pappa hade tillsammans med några andra äldre arbetare efter vinteruppehållet fått veta att dom inte fick något jobb igen, när sågen kom igång, att dom skulle gå hem igen. David tog upp saken i fackföreningen. Han skrev också en artikel i Folkbladet och hävdade att "de hade mindre vett häruppe på huvudkontoret än en enkel arbetare, för hade jag haft en som jobba åt mig så hade jag väl förstånd om att säga tack, då han gick men det hade inte dom, och jag bredde på ganska ordentligt".

Västerbottens Folkblad var kvällstidning på den tiden och morgonen därpå ville Enström prata med David Johansson. Han frågade om David hade skrivit artikeln i Folkbladet.

- Ja sa jag, det är väl inte svårt att förstå. Det står ju D J under. Och det är jag det.

- Ja jag vet det, sa han, var det nödvändigt?

- Det var det!

- Är det genomtänkt, sa han.

- Ja varenda ord. Komma står där det ska också, sa jag. Och vi åkte ihop och jag tänkte att nu får jag naturligtvis kicken. Det trodde jag säkert och jag tänkte att det ger jag farao i. Tjurig var jag.

Men David Johansson fick inte alls kicken. Enström hade anförtrott inspektorn att det var "den renhårigaste karl jag har träffat". Enström kallade upp David Johansson på kontoret och gick igenom olika förslag som Enström skulle ge till bolagsstyrelsen. "Sen dess hade jag en jädra tumme" med Enström. David Johansson drev också på egnahemsbyggandet. "Jag körde på'n gång på gång om hur vi bodde".

Även med prästen, kyrkoherden Thorelli "en despot, en envåldshärskare", blev David Johansson så småningom försonad. "Ja vi kom ju bra sams på slutet. Inte var det något fel på det inte".

- Så småningom kom du sams med despoterna?

- Jajamensan.

Det är bäst att förtydliga att detta inte är ett exempel på att David Johansson svikit sina ideal. Det är däremot ett exempel på hur påpassligt de ledande arbetarnas idealitet utnyttjades av företaget. Enström satsade utan att blinka startkapitalet till småföretagarna. Han svarade blixtnabbt på bostadskraven genom att starta egnahemsbyggandet.

Egnahemmen kom ovanligt tidigt till Holmsund. 1937 startade Enström den trähustillverkning, som skyndade på den lokala egnahemsrörelsen. David Johansson var en av de första som bosatte sig på Svenskybyområdet. Om man vill hårdra det kan man kanske säga att den fackligt politiska kampen började ovanligt sent och slutade ovanligt tidigt i Holmsund. I början av 40-talet satt de flesta av våra kämpar i egna hus, bildande en elit ovanför sina arbets- och partikamrater!

Proletär eller borgerlig offentlighet?

Med folkrörelsernas hjälp underminerades den patriarkala bruksordningen. I det patriarkala samhällets stabila hjärtslag gjorde sig en annan puls hörd. När arbetarna förenade sig med varandra, organiserade sig i föreningar bröts sakta patriarkalismens vertikala samhälle ned av ett

arbetarnas horisontella. Bruksherrens roll som samhällets pater familias var ifrågasatt. Den gamla ordningens tempel var kyrkan och herrgården. Den nya ordningens blir ordenshusen.

I hopp om att mildra hotet mot den egna ordningen, eller åtminstone skaffa sig inflytande över den nya, betalade bolaget i sann patriarkal anda också ordenshusbygget. I augusti 1899 höll holmsundslogen för första gången möte i egen lokal. "Därmed har vårt samhälle fått sin första offentliga lokal", skriver Andreas Berg i en historik. "Här skapas den första förutsättningen för att industriarbetarna ska kunna delta i den offentliga debatten och därmed påverka samhällsutvecklingen."¹⁵⁾

Hur förvaltades då denna förutsättning? Med utgångspunkt från Jürgen Habermas offentlighetsteori har Lena Hellblom diskuterat huruvida arbetarrörelsen kom att delta i den borgerliga offentligheten eller om den kom att bilda det de tyska författarna O Negt och A Kluge i Habermas efterföljd kallar "en proletär offentlighet".

Som proletär offentlighet definieras de fora för samtal som arbetarna inrättar, men överheten försöker hindra. När Andreas Berg talar om logelokalen som arbetarnas första offentliga lokal, anger han den holmsundska ansatsen till motoffentlighet, proletär offentlighet. Studiecirkeln, logebiblioteket, föreläsungsverksamheten, amatörteatern och lokalrevyerna, som rymdes inom logelokalens väggar, måste också betraktas som en sådan ansats.¹⁶⁾ Dessa verksamheter motarbetades inte entydigt av den härskande klassen men Andreas Berg har åtminstone framhållit ett visst försök till motstånd från bruksledningens sida.

Den proletära offentligheten fungerar kollektivt. I den borgerliga offentlighetens mekanismer ingår att förvandla de kollektiva intressena till privatintressen. När bruksledningen värvar David Johansson och Sigvard Karlsson, två av kolektivets förgrundsgestalter, lyckas de bryta in och splittra den proletära offentligheten. Egnahemmen påskyndade av bruksledningen, får samma effekt. Visst ser det ut som en proletär erövring, när arbetarna åtnjuter ett av borgerlighetens privilegier, men frågan är om inte effekten är den motsatta. När arbetarna reser fortet kring sina privata liv, avhänder de sig den kollektiva tradition som varit arbetarnas styrka. Granskar man å andra sidan våra informanternas utsagor hittar man redan i studiecirkelarbetet den borgerliga offentlighetens förutsättningar och idéer. När ett fåtal av arbetarna skolar sig i argumenterandets konst, kommer de att som individer bryta sig ur den proletära offentligheten.

Habermas talar om två typer av offentlighet, den politiska offentligheten, där subjekten träffas som borgare, "bourgeois", och den litterära offentligheten där subjekten träffas som privatmänniskor, "hommes". För att räknas som privatmänniskor och delta i den borgerliga offentligheten ska man antingen ha egendom eller bildning. Har man ingetdera har man inte tillträde till den offentliga sfären.¹⁷⁾

Några av arbetarna, de som blev bildade, kvalificerade sig alltså till den borgerliga offentliga sfären. Vi hittar också i våra intervjuer uttalade lyckoupplevelser över att kunna hävda sig i samtal med överklassen. Att bli bekräftad som samtalspartner till patron är ett statuslyft. Sådana tillfällen poängteras i levnadsberättelserna: "Föreläsningsföreningen betydde mycket. Jag hade årskort där. Det var en billig kunskapsgivare. Jag har känt att jag har varit i behov av kunskap. Och jag har också känt att jag har kunnat vara med och hävda mig om jag så får säga, i all enkelhet". Sigvard Andersson besjunger detta "att kunna delta tillsammans med den som har en riktig utbildning. Jag har kunnat förstå dom och dom har alltid förstått mig. Och det är det väsentliga vid förhandlingsbordet".

Det var viktigt för äran och prestigen att samarbeta med överklassen. Det var så man mätte sina egna och sin klass framgångar. Just i samspelet får man sin status.

Men modellen för den borgerliga offentligheten ändras enligt Habermas i slutet av 1800-talet då arbetarklassens styrka växer. Den sociala sfären blir större. Den privata sfären och den offentliga myndigheten krymper. Samspelet mellan samhälle och stat sker inte längre genom resonemang av subjekt utan genom olika institutioner, som blir maktinstanser. Dit hör folkrörelserna.

Teoretiskt sett har alltså alla arbetare nu chansen att genom sina folkrörelser delta i det offentliga samtalet. Det är här vårt elitresonemang blir intressant. Är rörelserna folkets eller kommer också rörelserna att bli en mikrofon för de nyktra, de bildade, de skötsamma?

Enligt Negt och Kluge, bidrar inte institutionerna till att öka maktmöjligheterna för arbetarklassen. Inte ens partiet fyller denna funktion. Partiet tillhör enligt Negt och Kluge den borgerliga offentligheten och ställer sig som sådan emellan samhället i sin helhet och det de kallar "konkret proletär erfarenhet". När föreningseliten tar makten i kommunen blir de realpolitiker med kommunens bästa för ögonen. De blir förvaltare av kommunen på samma sätt som patron var förvaltare för bruket. I denna process förråds de proletära erfarenheterna, säger Negt och Kluge. Arbetarna litar inte längre på sina egna erfarenheter utan överlämnar tilliten till nya ledare.

I stället för att driva den horisontella linjen, och hävda kollektivet profilerar sig eliten bland bruksarbetarna som individer och övertar därmed den vertikala strukturen. Har då den enväldige storpatron i det gamla bruket bara ersatts av många små i det nya?

Frågorna kan synas retoriska men det finns många korrigeringar och nyanseringar att göra. I ex är det uppenbarligen skillnad på elit och elit. Den elit som våra arbetare utgör är inte en elit som har några planer på att sko sig på de andra. De är varken vinningslystna eller maktlystna i vanlig mening, inte ens särskilt medvetna. Arbetarelitens i Holmsund är, liksom vi alla, offer för den yttre strukturen. I ett samhälle där klasskonfrontationerna aldrig egentligen kommer till stånd på allvar, eftersom klassarbetet föreföll människorna både effektivare och mer realistiska, överlever och övertas de rådande idealen. Den hierarkiska maktmodellen bryts aldrig ner. Något proletärt alternativ skapas aldrig.

Parallellt med kampen mot patriarkatet internaliseras patriarkatet och eliten bland arbetarna blir själva patriarker. De reagerar när nästa generation "bestämmer vilken marmorplatta som ska tillverkas". De bestämmer för mycket, tycker Sigvard Carlsson och David Johansson är också skeptisk till utvecklingen: "Nu är det frågan om det inte håller på att gå för långt. Jag tycker nästan att nu bestämmer dom för mycket. Jag vet inte om jag har fel. Dom tar för lite hänsyn till den andra parten".

Dialogen som politisk princip

Det finns en tillit till "den andra parten", som illustreras i så gott som alla intervjuer. Undantag är intervjun med kommunisten Rikard Nyström. Rikard Nyström var en av de tre kommunisterna i fullmäktige, men enligt David Johansson "lika mycket socialdemokrat som vi". Rikard Nyström "kunde lika gärna höra till vårt parti, en mycket fin pojk", säger David Johansson. Kommunisten Rikard Nyström hyser också den allra största respekt för David Johansson. Han var "en bra karl". "Han var inte så politisk att han misskrediterade motståndarna på något sätt".

Dialogen som politisk princip, innebar att man lyssnade till sak och inte person. "Kom det ett vettigt förslag för en annan gubbe, det får vara vilken partifärg som helst - så ska han naturligtvis behandlas på ordentligt sätt", säger David Johansson. "Jag tror nog att vi var lite mer renhåriga på den tiden". Noreus, folkpartist och enligt David Johansson "kommunal pamp" stod han på god fot med i logen. "Jag tror aldrig att vi kom ihop oss där inte, på logemötena, utan där var vi oerhört eniga. Men på kommunalfullmäktige, då jädrar, då var vi som hund och katt".

Också kommunisten Rikard Nyström hyllar i viss utsträckning dialogen: "Det var väl lite bråkigt ibland, men vi jobbade ju tillsammans. På den tiden var ju sossarna radikalare än nu också. Nu kan dom ju samregera med vem som helst, tycker jag. Man ska inte ljuga, men jag måste säga att det var bra grabbar i socialdemokraterna. Jädra kunnigt folk, efter de skolor de hade. Dom hade ju inga skolor, dom var ju självlärda."

"De nya brukspatronerna"

"Socialvård har jag haft ett kolossalt intresse för", säger David Johansson. Sin stora insats har han enligt egen utsago gjort som fattigvårdsstyrelsens ordförande. "När jag blev vald var jag bara en spoling". "Då kom jag in i en härva av gamla gubbar", så David bestämde sig för att genast ange tonen: när han redan första året fick revisionsanmärkning för att kostnaderna per åldring hade gått upp från 67 öre/dag till 1:12/dag sa han till de övriga ledamöterna: "Ni få skäll ut mig ordentligt om ni vill, för att det har blivit dyrt, men jag vill hellre ha det än beröm för att det har blivit billigt".

Bättre mat, inte gröt tre gånger om dagen, utan "dom ska ha samma kost som vi har ute på samhället", renoverade bostäder och framför allt ett nytt fint ålderdomshem centralt i samhället, räknar David Johansson till sina stora insatser. Hemma i huset på Villagatan satt fulla trappan med folk som behövde hjälp. Han tog bort matlapparna. "En ordentlig människa som blir sjuk och är tvungen att få lite hjälp; man kan väl inte förnedra henne när hon kommer, inte. Utan man ska väl hjälpa dom. "De grå strumporna, tecknet på att man fick fattigvård, avskaffades också av David Johansson.

Har jag då i David Johansson tecknat porträttet av en av de nya "brukspatronerna", den nye patriarken, eller paternalisten? Och i så fall på vilket sätt är en så ädel person att angripa? På intet sätt, skulle jag själv vilja svara. Jag hyser precis som alla andra besjungare den allra största respekt för David Johansson. Mest av allt fångade mig kanske hans syn på arbetet som kontorist. "Jag får vara snyggt klädd. Jag kan komma ner helgdagsklädd om jag vill och så ska jag ha mer betalt än gubbarna som jobba härute! Är inte det fel, att jag ska få mer betalt när jag fått ett jobb som jag tycker om, är trivsammare och på alla sätt bättre, och så ska jag få mer betalt för det. Det är orätt mot dom andra. Först hade jag ett jobb som jag inte tyckte om. Då hade jag mindre betalt. Ett sånt där grovt jobb, han behöver kanske hellre ha mer betalt."

Nä, David Johansson bytte inte från cigarett till cigarr. David Johansson förblev sina ideal trogna livet igenom. Han tvingades gå ur sågverksarbetarfacket, men gick inte in i något annat. I stället blev

han hedersmedlem i Sågverks Avd 127.

När jag använder uttrycket de nya brukspatronerna menar jag inte kapitalister. Med "de nya brukspatronerna" menar jag de som lokalt sörjer för samarbetsandan, de som garanterar lojaliteten med den centraliserade bolagsledningen. De nya brukspatronerna har lierat sig med den fackliga centralismen.

Den gängse beskrivningen av den moderna paternalismen är fjärran från den tyranni och despotism som hör hemma i den gamla. Den moderna är "en välvillig social relation, med humanitet, hjälp, stöd, vägledning, uppmuntran och faderlig kärlek från den överordnade sidan och trohet, lojalitet och tillgivenhet från den underordnade sidan." Detta är patrikalisomens yttre former, men vad skiljer den från den kommunala och fackliga paternalismen. Sågverksarbetarnas ledare har i sig internerat paternalismen.

Låt oss sätta historien framför spegeln: När David Johansson tar uppdraget som fattigvårdsnämndsordförande är förutsättningen att han har utrymme att ta emot de hjälpsökande. De sitter i trappan på Villagatan och väntar på sin tur för att få matpengar. Hur likt är inte det den beskrivning Sigvard Andersson ger av patron Dickson när han i herrgårdsgrunden möttes av en skara hjälpsökande arbetare, och fru Dickson lagade gröt till de hungrande. Men David Johansson kräver inget i utbyte. Det är skillnaden. Parallellen manar dock, även om den haltar, till eftertanke.

De nya brukspatronerna är socialdemokrater "av börd" men de är också de gamla brukspatronernas "söner". Sigvard Andersson har i sin bok "Baggböleriet" lagt ner något som liknar en släktforskares intresse på familjen Dickson. Han blir glad när gamla fru Dickson skriver och berömmar honom. Den dubbla upplevelsen av förtryckaren/befriaren är karakteristisk för brukssamhället..

De nya brukspatronerna är som Sigvard Carlsson, stolta över att ha tjänat bolaget i flera generationer. Det är som bolagets tjänare Sigvard Carlsson identifierar sig. Hans förfäder verkade där, han började själv där som märkpojke i 13-årsåldern och slutade med bolagets guldnål med rubin. Sigvard Carlssons rubin sätter punkt för en era i sågverkssamhället Holmsunds historia. Hans egen levnadsbeskrivning tecknad av honom själv, är ett belysande dokument för den arbetarklass som med stor självtillit attackerade maktförhållandena i 20- och 30-talets Holmsund, läs Sverige.¹⁸⁾

Levnadsbeskrivning

Försäljare Nils Sigvard Carlsson. Född den 23 maj 1911 i Holmsund, Västerbottens län. Föräldrar voro framlidna sågverksarbetaren Nils Carlsson och hans maka Emma Kristina f Rönqvist. Genomgick skolundervisning i Holmsunds kyrkskola 1918-1924. Därefter 2-årig fortsättningsskola till 1926. Konfirmerades i Holmsunds kyrka 1926 av prosten Axel H Thorelli. Föräldrahemmet lämnades 1938 då äktenskap ingicks med Gerda Katarina f Meyer och dotter till maskinist O B Meyer och hans maka Sofia.

Genomgick Hampräs Folkhögskola 1931 och sedermera ett antal kvälls- och korrespondenskurser i svenska, engelska, stenografi, bokföring, mötesteknik, teater, företagsekonomi m m.

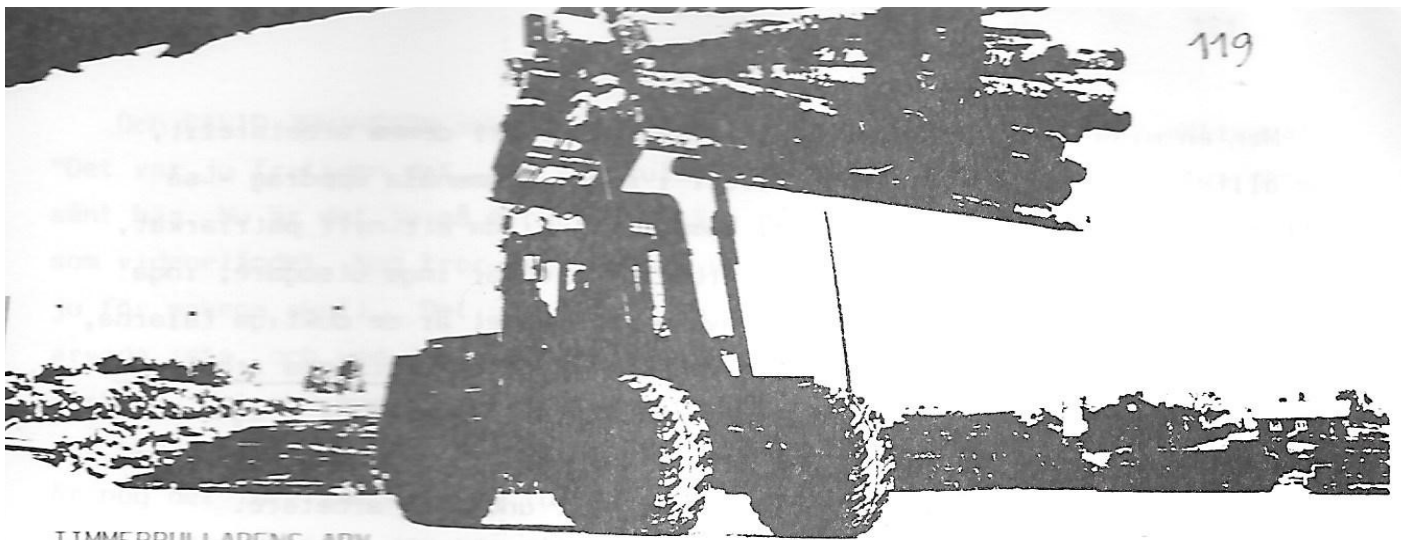
Anställdes som märkpojke i brädgården vid Holmsunds AB 1924-1926. Sågverksarbetare 1927-1941. Förrådsförvaltare 1941-1946. Försäljare vid samma företag sedan 1946.

Bland offentliga och kommunala uppdrag kan nämnas. Kassör i Svenska Sågverksindustriarbetareförbundet avd 127 åren 1937-1943. Lokalredaktör för Västerbottens Folkblad 1942-1944. Ordförande i Idrottsföreningen Kamraterna Holmsund 1935-1936. Ledamot av fattigvårdsstyrelsen 1936-1944. Tillhört municipalfullmäktige och varit revisor ett flertal år. Initiativtagare till sparklubben vid industrin i Holmsund och föreståndare för densamma flera år. Ordförande i Holmsundskretsen av Svenska Röda Korset sedan 1956. Spelat amatörteater sedan skoltiden och aktivt deltagit inom föreningsarbetet inom Holmsunds köping.

Varit aktiv fotboll- och bandyspelare och numera är det golfspelet som är den käraste fritidssysselsättningen.

Omgift 1957 med distriktssköterskan Lilly Ingegärd f Johansson och dotter till framlidna hemmansägaren Johan Rönberg och hans maka Hilda. Har en styvdotter, Gudrun Ingegärd f 23/12 1941 fil stud vid Uppsala Universitet.

Innehar Svenska Röda Korsets förtjänstmärke och förtjänsttecken samt Svenska Cellulosa Aktiebolagets guldnål med rubin.

TIMMERRULLARENS ARV

är både bokstavligen och symboliskt menat. Alltså, vad ärvde timmerrullarens barn, inte framför allt materiellt utan ideologiskt, andligt. Men också, varthän rullade arbetaren timret, som nådde de tidiga sågverken och i vilket skick rullade han det vidare i historien. Alltså vilka idéer har dagens arbetarrörelse ärvt av den tidiga arbetarrörelsen eller snarare hur har den tidiga arbetarrörelsens idéer förvaltats fram till i dag. Det ska det här kapitlet handla om.

Genom intervjuer med åtta personer, en hel del lokala personliga dokument, och naturligtvis allmän folkrörelselitteratur har jag i de tidigare kapitlen försökt beskriva hur den unga sågverksarbetargenerationen i Holmsund under 20- och 30-talet ORDNAR sitt liv och sitt samhälle. Som ordnare och jag granskat ARBETET, GEMENSKAPEN, BILDNINGEN, VÄLFÄRDEN och MAKTEN.

Den intressanta frågan är om de märkpojkar som tar makten lyckas genomdriva en ny ordning, en annan än den gamla patriarkala. Man brukar tala om att den gamla vertikala ordningen med GUD och Bruksherren i toppen ersätts av en horisontell ordning, där arbetarna organiserar sig i jämlikhet och broderskap.

De många föreningarna och det rika sociala livet visar på en oerhört aktiv organisering. Under det tidiga 1900 talet startas fackföreningar, socialdemokratiska föreningar som ABF, kvinnoförbund och politiska ungdomsföreningar. Logearbetet utvecklas med bildningscirklar och föreläsningssällskap, logebiblioteket växer, amatörteater och sånggrupper bildas, talkörer uppträder på föreningsmöten. Idrottsrörelsen växer, de kooperativa butikerna skjuter upp i gathörnen, föreningslivet SJUDER, som man brukar säga. Visserligen tar socialdemokratin tid på sig innan den rotar sig. De socialdemokratiska agitatorerna brottas med svårplöjd mark, men när det väl lyckas är den västerbottniska socialdemokratin stabil. I Holmsund får socialdemokraterna den kommunala makten 1926 och har sen dess suttit stadigt. Bolagsherrarna detroniseras sakta men säkert och i slutet av 30-talet bosätter sig disponenten Axel Enström i en palatsliknande villa i det egnahemsområde där många av våra informanter också bygger. De tillhör alla den "elit" av arbetare som på olika sätt får förtroendeposter i samhället.

Men en misstanke, som föds ur materialet, är att denna arbetarelit, som alltså startar föreningarna, sitter i många kommunala uppdrag - så gott som samtliga är loqemedlemmar, kommer att bilda ett nytt patriarkat, men naturligtvis på ett annat plan. Arbetareliten är inga utsugare, inga maktfullkomliga slavdrivare. Nä det nya patriarkatet är de duktiga talarna, de skickliga förhandlarna, de som rekryteras bland de skötsamma arbetarna, kan samtala med disponenten, som är skickade att ta samhället i egna händer. Många av de arbetare vi intervjuat är disponentens gunstlingar, de bygger hus i samma kvarter, men de förblir med ett par undantag arbetare.

Den välfärd de tillägnar sig liknar i mycket den borgerliga, bildningen däremot bara delvis, men olika meningar råder om denna likhet innebär att arbetarna förborgerligats eller om den innebär att arbetarna aktivt bestämmer sig för att förvalta välfärden på sina egna villkor. Om arbetarna "förborgerligats" - är det av ondo, d v s sviker de sin egen klass? Eller är det av godo - får de ta del av samma förmåner som tidigare bara var vikta för en högre och bättre avlönad klass?

Uppsatsen ger inget svar, utan för bara resonemanget. En intressant fråga är också om denna arbetarelit kommer att identifiera sig mer med en högre klass än med de egna arbetarna. Mitt svar är att arbetaridentifikationen är oomtvistlig, men att drömmen om att ta makten i marxistisk mening inte existerar utan att den s k saltsjöbadsandan existerar i Holmsund långt tidigare än i Saltsjöbaden. Genomgående råder stor respekt för kapitalet. Medvetenheten om att bolaget är samhällets förutsättning, leder till att disponentens ord ändå är en sorts överlevnadens axiom. MBL-förhandlingarna i dag fnyser Sigvard Carlsson åt. Man kan inte leva på att sammanträda, man måste jobba också. Mycket i den fromma arbetsmoralen har företaget och arbetarna gemensamt. I det ömsesidiga beroendets namn tvingas man och kan man enas på tillräckligt många punkter för att någon konfrontation i stort inte ska äga rum. "Den svenska revolutionen" kan man kalla denna stegvisa utveckling till fredligt samarbete mellan klasserna i det svenska samhället. Men de revolutionära vinningarna blev inte alltid såsom kämparna tänkte.

JOSEF HANSSON är inte nöjd med förverkligandet av de idéer han som amatörteaterledare trodde på och spred i tidigt 1900-tal. -Det har blivit dött, oerhört dött. Innehållslöst. Vi har inte lika stor gemenskap med varandra. Det är det som är det farliga.

SIGVARD ANDERSSON brukar gå på fackföreningsmöten "då jag har tid och möjlighet, för det är intressant. Men de har andra problem att brottas med i dag än vi hade. Vi brottades för att få mat. De brottas för ha-begäret. Man känner att de lever på ett högre plan än vi gjorde."

Och DAVID JOHANSSON saknar den idealitet som fanns under hans aktiva år. "Det var ju fritiden det, att vi skulle söka oss tillsammans och jobba med sånt här. Nu är det ju så mycket och välj på och tyvärr så mycket tokigt, som videoeländet. Nog tror jag man ska väl inte misströsta", men "vi jobbade ju för sakens skull. Det var ju aldrig fråga om att vi skulle ha något arvode inte, och vad jag tror att jag lärde mig mest i både logen och studie-cirkeln, det var nog att berika den inre människan. Att det inte är bara ett skal på oss och det är nog det viktigaste för mig än i dag, att det är nog det inre som man ska försök fostra och håll vid liv. De yttre förändringarna de tror jag nog att vi har nått, kanske, t o m för mycket. Det är svårt att få fram ord som tolkar vad man menar, men jag menar att om man till exempel lever som vi lever i dag, visst finns det en hel del vi skulle kunna undvara utan att vi därför skulle bli fattigare."

HENRY LINDGREN tar favoriten Rydberg till hjälp för att formulera sin besvikelse: "...Gå fram du mänsklighet var glad, var tröst. Ty du bär evigheten i ditt bröst. Bli vad själviskt är förgätet. Blir inom dig gudsbelätet, härligare danat och ut genom släkte efter släkte, skall hur långt än vägen räckte, du Jordanen nå till slut! Det var väl något utav detta som präglade oss och som vi tänkte på som framtiden, vill säga." (...) "Människorna också skulle bli bättre, givmildare. Att tänka på sin broder. Broderskapskänslan, rätt åt alla och orätt åt ingen o s v. Ett bättre samhälle. Men det har ju blivit ett hårdare samhälle och ett mera busaktigt samhälle och ett egoistiskt samhälle framför allt."

EDVIN PERSSON klagar på upplösningen, bristen på normer. Välståndet har gått för långt: "Jag är övertygad att dom skulle kunna klara sig själva, utan att begära samhällets hjälp, Ja, det är många saker som inte är roliga i samhället. Tänk dig, först slår man sönder skolväsendet, och så slår man sönder äktenskapet. Alltså två grundpelare i samhället slår man sönder och så begär man att samhället ska fungera och att det ska bli fina medborgare utan ansvar, kräver ingenting av dom, bara."

Edvin Persson pekar också på institutionaliseringen: "Som jag uppfattar våra unga godtemplare nu ska man faktiskt läsa idéhistoria först innan man kan bli godtemplare. Och det är väl inte märkvärdigt att vara godtemplare. Det är väl bara att avhålla sig från alkohol, det. Enkelt uttryckt." (...) "Man kan väl säga nu att om du ska sköta en folkrörelse nu, så ska du sköta den lika perfekt som alla andra rörelser. Du måste se till att du har ett rekryteringsunderlag att falla tillbaka på och det där rekryteringsunderlaget ska skötas av kunnigt folk och du ska handplocka ledare."

Centraliseringen bekymrar SIGVARD CARLSSON: "Det blev ju storavdelning. Det blir inga möten då. Folk tappar intresset. Det är med det som det är med kommunsammanslagning. Holmsund var ju så aktiva på den tiden." (...) "Därför är det så tråkigt då man ser vad som har hänt i dag då ingen vill vara aktiv. Det är inga aktiva. Det finns ett par stycken som Holmsund har med i fullmäktige, men i arbetsutskottet finns bara ett par stycken. Det är nackdelen med kommunsammanslagningarna. Och det säger man väl på alla håll."

Ja, "våra gubbar" ger med sina ord uttryck för det "man väl säger på alla håll". Det som är någon sorts etablerad kritik av utvecklingen, både fackligt, politiskt, samhällsligt. Materialismen: habegäret och statusjakten. Professionaliseringen: ropen på arvoden, bristen på idealitet. Byråkratisering: man måste vara akademiker för att bli godtemplare. Kommersialism: prylar, video, TV, nöjeslystnad. Isoleringen: ingen gemenskap längre. Egoismen: de bara begär och begär.

Den o-ordning som våra sågverksarbetare så intensivt bekämpat under sin livstid, som de vänt till ordning, har på nytt förbytts i kaos. Så upplever de det. Gemenskapen är borta, folk kan bo i samma hyreshus och inte känna varann, besluten fattas långt bort. Det enkla, det tydliga, det gripbara i det genomskinliga samhället Holmsund har blivit komplicerat, diffust, svårmanövrerat.

Beror upplevelsen av kaos på att tiden har gått ifrån dem, att krafterna sinat eller äger det en allmän giltighet. På vad sätt är det i så fall sant att det har blivit sämre?

Det demokratiideal, som våra holmsundsbor hyllade innebär att man själv utformade, de mötesplatser man hade behov av. Man bildade själv studiecirkel, ordnade själv utlåningen på biblioteket. T o m socialvård och den typen av kommunala uppgifter som i dag är abstrakta myndigheter var i det nyfödda socialdemokratiska samhället Holmsund knutet till bestämda personer. Man visste vem som hade hand om det. Alla funktioner var synliga. Detta var också visionen av hur Sverige i stort skulle fungera, drömmen om folkhemmet.

Men i stället ser de ett samhälle växa fram där experter tar hand om föreningslivet och diskussionerna flyter över huvudet på gemene man. Den demokratiska drömmen förverkligades inte. Visst fick vi ett välstånd, och visst är människorna vi intervjuat nöjda med det, men det materiella välståndet bredde ut sig på bekostnad av en andlig välfärd, som de trodde att bildningsverksamheten i kombination med den materiella välfärden skulle mynna ut i. Bara det materiella är tillfredsställt, ska människorna få tid att ägna sig åt det andliga, trodde dom. 8-timmarsdagen, den allmänna rösträtten, allmän nykterhet skulle bana väg för detta andliga välstånd.

Kanske ligger problemet i detta att folkrörelserna blir en del av statsapparaten. När folkrörelserna är så stora att de blir remissorgan och därmed en del av statsapparaten, faller det kollektiva medlemsansvaret. Den spontana självhjälpen upphör, gemenskapen blir inte längre självklar, idealisten dör ut. Avsikten med folkrörelsen var ju att få den godkänd och etablerad, men i denna etablering, institutionalisering, dör den andra delen av det som också var folkrörelse, nämligen kampen och protesten.

Det vi alltså sett av folkrörelsernas utveckling under denna senare del av 1900-talet är professionaliseringen av en massa spontana verksamheter. Det ordningsideal som i arbetarlängorna och de första egnahemmen fanns inom hemmets nivå, flyttades allt högre upp i samhället för att slutligen få staten som sin högsta garant. Denna ordningsprincip, som länge är ett enbart gott arv, blir i denna institutionaliserade form ett ont arv, en demokratins hämsko, spontanitetens fiende.²⁾

Arbetarna i Holmsund känner inte igen sig längre. Den förstatligade ordningen är en ny o-ordning.

Ur Henry Lindgrens fotoalbum

Henry Lindgrens egnahem i Holmsund ägs i dag av hans son Sven Åke. Sonen har visserligen inte flyttat in än, men det intressanta är att Sven Åke till slut kom tillbaka till äppelträden på Ringvägen 3. Hans väg dit är troligen en ganska typisk resa för hans generation bruksbarn. "Det var ju massor av mina kompisar som flyttade kring -60. Varenda en nästan flyttade söderut. Läste man inte på universitetet sökte man sig bort. För då såg det dystert ut för Holmsund. Fabriken bara minskade med folk. Det fanns som inga jobb." Men även om det hade funnits jobb hade Sven Åke inte kunnat tänka sig att stanna kvar i Holmsund. Nä "jag ville nog röra på mig då. När jag hade rört på mig, sett mig om, då kunde jag komma tillbaka. Då hade man sett att Holmsund var nog ganska bra om man hade familj o s v. Närhet till naturen. Ska man bada när man bor i Göteborg tar det en dag att fara ut och bada. Det gör det inte i Holmsund. Allting är mindre." Det är fritidssamhället Holmsund som lockar. Boendet och inte arbetet.

Men vägen tillbaka till Holmsund, där Sven Åke, precis som pappa Henry, började hos pappa i timmerbommen, började för Sven Åkes del på en lastbåt på Nordeuropa, där han fick se "en del hamnsjapp". "När det började bli dåligt väder" for han till Perstorp och började jobba där. "Tråkigt i Perstorp, tråkigare än i Holmsund, ännu mera klasskillnader helt styrt av familjen Wendt, t o m fullmäktigeordförandevar från familjen Wendt". Efter 5 år i Perstorp blev det tvättinrättning i Göteborg innan han blev betongkontrollant i 2 år och så arbetslös. AMS-utbildning till fräsare, sen Kom Vux, syoutbildning, syokonsulent, arbetslös, 3-skift på plastfabriken i Holmsund, sen jobb med arbetslösa ungdomar och från 1969 var Sven Åke

även personligt kvalificerad för ett jobb på arbetsförmedlingen i Umeå.

Hur fjärran är inte Sven Åkes flackande liv från pappa Henrys livstid i Holmsund. Sven Åke tycker så här efteråt att pappa Henry borde ha talat mer om hur bra det var att studera. "Jag skulle ha tjatat lite mer om jag var pappa. De framhöll det här med arbetet, det var huvudsaken. VAD man sen jobbade med och hur mycket man tjänade, det fick jag som aldrig veta". Sven-Åke började tidigt att smygläsa pappa Henrys böcker. "Han hade ju fullt i bokhyllan. Jag har väl läst allt som funnits där." D v s August Strindberg, Viktor Rydberg o s v." Men Sven-Åke läser i dag mer deckare än romaner och han har inte tagit upp faderns aktiva föreningsliv, som en del av sitt eget. Pappa var alldeles för mycket borta hemifrån, tycker Sven Åke, och det har skapat en motreaktion. Sven Åke är "passiv vänster" men det politiska intresset tackar han inte pappa Henry för, utan farfar som var folkpartist. Farfaderns berättelse om sin barndom, om hur hela familjen fick gå från gården för att pappan borgat för en släkting, om hur farfadern som 6-åring fick börja jobba som skjutspojke för att hjälpa till med försörjningen. Bland annat berättar farfadern om hur "Dicksons körde med vita hästar och hade röd matta och sådana där saker, bjöd in kungar och drottningar, medan arbetarna nästan svält ihjäl." Farfaderns berättelser gjorde att Sven Åke "vaknade till". Promenaderna i Holmsund under 40- och 50-talen visade också på samhället som "ett enormt klass-samhälle". På promenaderna ner till Djupvik "då var det alltid att ta av sig hatten för förmän och andra som arbetade på kontoret. Dom lyfte tillbaka, men pappa lyfte först". Sven Åke minns också att han inte var välkommen hos en ingenjörsfamilj på samma gata, fastän de hade barn i samma ålder. "Det var en annan klass. Pappan spelade golf och mamman rökte. Där fick man aldrig gå in".

Sven Åke är "allergisk mot historier" och ser inte sin pappa som den jovialiske skämtaren i första hand. Han har två ansikten, menar Sven Åke, ett glatt, utåtriktat, men mest av allt, ett oroligt, svårmodigt. Hans tydligaste minne från barndomen var när pappan kom hem från lasarettet efter en magsårsoperation. Det var första och enda gången han såg sina föräldrar kyssas. Varken Sven Åke eller systern Gun minns sin barndom som fattig. Visserligen fick Sven Åke inte det elektriska tåg han önskade sig, och Gun fick aldrig den kappa hon ville ha, utan alltid bara "nästan" den hon ville ha. Men Gun minns att de åt mindre mjölmät än andra familjer. Pappans extrainkomster från försäkringarna tror hon gick till mat. Måltiderna präglades också av social gemenskap. Gun intygar också att hon har en fin kontakt med sin far. De kan diskutera allting, politik eller filosofi. Men ett tag var det kärvt. Det var när Gun efter att ha gått komvux hamnade på universitetet och upplevde ett klassbyte. "Jag hade lämnat mitt gamla språk

jag hade svårt att prata med pappa. När vi skulle diskutera använde jag ord som han inte förstod. Jag kunde inte nå honom. Det vart bara fel allting!

Ungdomstiden i Holmsund upplevde Gun som "kvävande". "Det var mycket tanter bakom gardinerna. Man var ständigt påpassad". Nöjeslivet för arbetarungdomen i Holmsund bestod i att gå gatorna mellan två biografen fram och tillbaka. Gun hade ständiga problem med att trassla sig till och från Umeå kvällstid. Det var till Umeå man åkte om man ville roa sig med bio eller dans.

Förbud existerade inte i hemmet. "Jag fick göra allt", säger hon. Föräldrarna litade på sina barn, de var aldrig medvetna om några faror som lurade ute i samhället. Men när Gun var 21 fick hon ett utomäktenskapligt barn. Mamman stöttade henne under hela graviditeten medan pappa Henry intog en mer avvisande hållning. Men när barnet väl var fött var både Ingeborg och Henry mycket förtjusta. Dotterdottern Camilla är också en av morfar Henrys favoriter och Camilla tycker att morfar är "gullig", "snäll och trevlig", "helt underbar", "häftigare än andra gamlingar".

En intressant skillnad mellan Sven Åke och Gun är deras upplevelse av sin klasstillhörighet. Återigen ser vi den patriarkala ideologin. Både Gun och Sven Åke är tjänstemän på arbetsförmedlingen, men Sven Åke säger utan att tveka att han tillhör arbetarklassen för att "det känns så", medan Gun anser att hon bytt klass och tagit ett kliv in i medelklassen. Guns man har ett reklamjobb och de bor i en stor härlig, stökig träkåk i centrala Holmsund. Bohemisk medelklass, kan man kanske karaktärisera henne.

Gun läste sociologi, psykologi, samhällskunskap och arbetsmarknadsteknik på universitetet. Det var så hon lärde sig "se sammanhangen i världen". (...) "men det var lite smärtsamt och jag vet inte om det var värt det. Så tänker jag ibland." Uttalandet hade varit otänkbart i pappa Henrys mun. Gun var inte med i det holmsundska föreningslivet sen logen revs. Scout var hon ett tag, men hon var inte aktiv i någon ungdomsförening och någon ungdomsloge fanns inte.

Också Gun är tillbaka i Holmsund "på gamla dar", d v s sen 1980, trots att hon lovat sig själv "ALDRIG HOLMSUND, alltså". Men det fanns inga hus att köpa i Umeå, däremot i Holmsund så nu bor Gun på Djupvik, "gamla delen där pappa var född". De vakande ögonen bakom gardinerna stör inte Gun som vuxen. Det var under tonårstiden som det var besvärligt. då "arbetar-tjejerna drog byn runt". "På fiket hade vi inte råd att gå. Vi hängde mest på gatan." Fiken Gun talar om är inte de 17 eller 18 kaféerna som pappan Henry kunde välja på på 30-talet utan två fik: City och Fessés.

Medan både Gun och Sven Åke betygar att föräldrarna inte lade sig i vilka kompisar de hade och vad de egentligen gjorde så har Gun en helt annan metod: "Jag lägger mig i. Hemskt mycket. De (föräldrarna) kanske

var lite aningslösa, för att det var ett så annat liv. Eller om dom inte ville." Pappa Henry och mamma Ingeborg hade växt upp i ett kollektivt samhälle, där normerna var tydliga och klara, där familjerna levde tätt och alla vuxna var alla barns ställföreträdande föräldrar. Det behövdes ingen särskild uppfostran. Man fostrade varann automatiskt i det dagliga livet. När de så flyttade ned till villaområdet, tänkte de inte på att det krävdes en annan föräldraroll av dem. Den uttalade kollektiva fostran ersattes inte av någon uttalad hållning till barnen.

Den här bristen på medveten fostran av barnen har ändå, när det gäller familjen Lindgren inte lett till att det sociala ansvaret har gått förlorat. Tvärtom genomsyrar det familjeandan antagligen "med exemplets makt". Ett öppet och gästfritt hem, en kristen altruism, Henry Lindgrens favorituttryck, som ideologisk släktbas, utåtriktade och människointresserade föräldrar har gjort att det sociala ansvaret har upplevts som positivt, medan förningsliv och historieberättande har upplevts som negativt. Ett socialt medvetande, läslust och bokligt intresse följer familjekedjan.

Medan den tidiga generationen samlades kring högtider och stödde varandra socialt och ekonomiskt, är den unga generationen, om inte släktfientlig så i alla fall totalt ointresserad. Henry Lindgrens dotterdotter Camilla hade nyligen träffat en av sina kusiner, som ändå bor i Umeå "på en bensinmack i Holmsund för en två, tre år sedan." Det blev bara hej och hej... Morfar kommer på jularna, det är allt.

"Mamma tycker jag har en alldeles för glamorös bild av morfar. Jag tycker han är helt underbar" säger Camilla, Guns dotter, och Henrys dotterdotter. Han är annorlunda mot andra gamla, tycker Camilla. Han är häftig. Det är så mycket liv i honom. Han vet så mycket och han håller på med så mycket. Han är intresserad av allting. Det finns ju andra gamla också som är så, men det är ganska sällsynt." Camilla träffar inte morfar ofta, men när hon berättar om de möten de har - kanske en gång i månaden - så rör sig samtalen kring viktiga ting. "Psykologi och sånt där han är intresserad av", men religion talar de inte om eftersom Camilla inte är religiös. Så "vi pratar mest om världsliga förhållanden, saker som händer..."

Camilla var den enda i klassen som inte konfirmerade sig. Hon är medlem i KU, kommunistisk ungdom, men på flickrummets väggar har hon samma affischer som alla andra tonåringar. Hon är väldigt flickaktig och fjärran från bilden av 70-talets demonstrerande vänster. Camilla flaggar inte med sin politiska tillhörighet. "Jag har lärt mig att det är lika bra att hålla tyst. Man tjänar ingenting på att berätta sånt."

Jag smakar på orden: "man tjänar ingenting på att berätta att man är kommunist". Ska man tjäna på att vara kommunist. Vad har ideologierna för mening. Har idén inte längre något mål?

När jag träffar Camilla hänger hon ihop med Jocke³⁾ som är 4 år äldre. Han sportar och dricker ganska mycket. Rastlös. Varje helg sover Camilla hos Jocke ... mest ser de på video tillsammans, fikar och går ut och äter en pizza ibland. Jocke säger att han är sosse "men han vet inte ett skit om politik och sosse, det är han bara för att hans mamma är sosse", säger Camilla. Jocke hjälper inte till hemma, "inte ett skit. Han städar sitt eget rum, men han tvättar inte och han diskar inte". Skulle du acceptera en sådan man, frågar vi Camilla. "Neheej, inte en chans", svarar hon. Hur ska du leva? frågar vi Camilla. - Troligast som medelsvensson svarar hon. "Jag har inget förakt mot dom. Det är väl mest i sina tankar och sina uppfattningar som man är kommunist. Det är väl inget särskilt man gör. Demonstrerar och höjer rösten, kanske lite mer än alla andra."

Camilla har också visioner om hur ett kommunistiskt samhälle skulle se ut. Det skulle vara bättre på alla sätt, mera rättvist och jämlikt. Gratis daghem, jobb åt alla och fängelsevården skulle göras bättre, likaså socialvården. Ock så skulle det inte skilja så mycket i lönerna.

Men möjligheten att förändra samhället, förefaller mig för Camilla ännu mycket svårare än för morfar Henry. När Camilla talar om falangerna i den gymnasieklass hon går i grupperar hon dem, som rökare, icke-rökare och bönderna "dom som kommer från Skivsjö och såna där ställen. De pluggar alltid". Med kompisarna diskuterar Camilla "såna där ytliga saker som vad vi ska göra och olika personer och lärare och sånt där". Camilla lyssnade förr mest på

hårdrock, men nu lyssnar hon på innelåtar och discomusik. Jocke brukar gå på Universum och dansa och dit kan Camilla inte följa med. Hon är för ung och "så brukar vi inte festa tillsammans för det blir bara bråk då. Han blir så otrevlig".

Trots att Camilla är en mycket sympatisk flicka, öppen utan att vara inställsam, så lämnar jag henne med någon sorts förtvivlan. Allt detta sociala och ideella arbete som morfar Henry och hans kamrater lade ner, alla dessa ideal, allt hopp om en bättre värld, förefaller mig begravda i pizzerian, discodunket och Jocke starköl. Det känns som om någon, kanske Camilla, måste börja om från början. Men i kamp mot en mycket mer komplicerad värld än den morfar Henry bekämpade. Det patriarkat som under 20- och 30-talet blev "allt finmaskigare", har nu smält ner i alla skrymslen och vrår, lagt sig som ett svårlöst kitt i de otäta skarvarna. Holmsund är "en jävla håla" tycker Camilla, men hon vill gärna bo kvar och bilda familj själv där. Så är till slut också för Camilla den nedärvda traditionen den största tryggheten.

Men är då inte tillståndet på något sätt alltid detsamma? Är jag drabbad av en nuets svartsyn som är historiens dilemma? När Camilla är tjugohundrafemtio intervjuas av min dotterdotter, kommer kanske hennes levnadsbeskrivning att vara förgylld och retuscherad som antagligen morfar Henrys som med ålderns rätt och förträngningarnas envishet undanhållit oss sina magkatarrers kval. Minnet gestaltar och spelar upp de scener vi vill se. Sällningsmekanismerna vet vi finns, men inte vad som glömdes och varför. Som intervjuare har man också sina egna sällningsmekanismer. Intervjusvaret är ibland förvirrande. Det ena svaret stämmer inte med det andra. Precis som man söker logik i en dröm, söker vi logik i intervjun, även när den inte finns. Intervjuaren späder på med sin förträngning, bygger en logisk idévärld av motsägelsefulla svar.

Morfar Henry nämnde aldrig varifrån han fått det tärnande magsåret. Var det den livslånga osämjan med arbetskompisen i timmerbommen, den som han enligt sonen Sven Åke aldrig bytte ett ord med. Eller var det för att fru Ingeborg vantrivdes i Holmsund där hon enligt barnen aldrig kände sig hemma? Det får vi aldrig veta. Vi behåller våra idylliska minnen, förlägger de dystra erinringarna i vår livshistorias källarvalv.

När Camilla för min dotterdotter berättar om 1980-talet ligger Jockes starköl och dammar i hennes källarmörker. Och belyst bakom glas och ram sitter glädjen och gemenskapen i den stora bullriga familjen, närheten till morfar, de ideologiska diskussionerna med honom. Engagemanget i KU, som hon inte vill nämna i dag, hamnar under förstöringsglas. Camillas 80-tal idylliseras. Jockes och Camillas kompisar, som det gick snett för, intervjuar vi inte ens.

Självklart hade bilden av morfar Henrys insats och betydelse blivit sannare om också arbetskamraten och fru Ingeborg intervjuats, och alla de arbetare som inte vandrade i det nyktra ledet.

Själv skulle jag om jag gjorde om denna uppsats välja att koncentrera mig på en fråga, t ex stabbläggjarfrågan och dess betydelse för synen på arbetet, på moderniseringen, på bruksledning och fack. Granska protokoll och göra uppföljande intervjuer. Någon kunde göra detsamma med egnahemsägarna i svenskbyområdet, fånga en mentalitet och ställa den mot de som stannade i hyreshus. Skilde de sig åt, eller kom de att skilja sig åt?

Det finns alltså utrymme för många uppsatsskrivare i Holmsund. På Solskenet bor t ex många 80-åringar som kan berätta och varför inte fråga över flera generationer? Motsättningarna mellan brukssamhället Holmsund och den moderna industriorten Obbola, borde kartläggas, - och hur når vi kvinnorna?

NOTER

Eftersom uppsatsen i huvudsak bygger på mina egna intervjuer och dessa intervjuer ofta citeras, har jag för att inte göra notapparaten otymplig endast notsatt det första citatet av respektive informant. Vem som citeras står ändå klart, eftersom namnet alltid finns i anslutning till citatet. De citat som inte är hämtade från egna intervjuer har noter i vanlig ordning.

SYFTET, METODEN m m

- 1) I en kommande bok gör Ronny Ambjörnsson en idéhistorisk analys också av föreningsprotokollen från samma period som den här uppsatsen behandlar.
- 2) Lennart Fällgren, P O Pettersson och Hans Skoglöf heter författarna.
- 3) Radioprogrammen hette och sändes enligt följande:

Den skötsamme arbetaren - idéer om ordning och kontroll i den tidiga arbetarrörelsen, 10/5 1984, kl 19.30 i P1.

Den upplyste stabbläggaren - idéer om kunskapens och bildningens betydelse i den tidiga arbetarrörelsen, 17/5 1984, kl 19.30 i P1.

Märkpojckarna tar makten - idéer om demokrati, drömmar och välstånd i den tidiga arbetarrörelsen, 24/5 1984, kl 19.30 i P1.

Timmerrullarens arv - var blev de av den tidiga arbetarrörelsens idéer och drömmar, 31/5 1984, kl 19.30 i P1.

4) Västerbottens Folkblad, 19/5 1984.

5) R Ambjörnsson, D Gaunt, Den dolda historien. Malmö 1984. Sid 462 ff.

6) I Framtidens tjänst. Ur folkhemmets idéhistoria. Malmö 1986.

SAMHÄLLET

1) Fakta om Holmsunds samhälle och historia är i huvudsak hämtade ur Holmsunds köping, Umeå 1974.

2) Intervju med Henry Lindgren, 11/6 1981.

HISTORIK

1) Holmsunds köping, 1974, s 208.

2) *ibid*, s 218-224.

3) John Olofsson, Hur Arbetarrörelsen kom till skelleftebygden, Minnen och miljöer 1900-1935, Bjästa 1978, s 18.

4) Det är Stuveriarbetareförbundets avd 80 som avses. Citatet är hämtat ur ett av Västerbottens Folkblad utgivet särtryck: Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen. Artiklarna publicerades sommaren 1974 i VF.

5) Holmsunds köping, 1974, s 184 ff.

6) *ibid*, s 216.

7) Frykman, Löfgren, Modärna tider, Lund 1985, s 15 ff.

8) Olofsson, 1978, s 14.

9) *ibid*, s 10.

10) Holmsunds köping, 1974, *passim*.

11) "Det svenska undret" är rubriken på inledningskapitlet i Frykman, Löfgren, Modärna tider, 1985, s 15.

12) Uttrycket användes av idéhistorikern Bo Sundin i radioprogram 31/5 1984.

PERSONERNA

- 1) Intervju med Rikard Nyström 28/8 1981.
- 2) Rena persondata har jag fått från berörda pastorsämbeten, uppgifter om föreningstillhörighet och kurser från de intervjuade själva och från det kartotek jag övertog från Hans Skoglöf. Resten är notsatt.
- 3) Andreas Berg, Minnen från Holmsund 1910-1970, stencil, s 6.
- 4) Intervju med Andreas Berg 6/4 1981.
- 5) Andreas Berg, Minne från Holmsund 1910-1970, stencil, s 6.
- 6) *ibid*, s 1.
- 7) Tone Dahlstedt och Caisa Ottesjö, Logen 880 Skärgårdsblomman, ett IOGT-bibliotek i Holmsund 1913-1925, specialarbete Bibliotekshögskolan ht 1976, s 18.
- 8) *ibid*.
- 9) Intervju med Sigvard Andersson 28/8 1981.
- 10) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 11) Intervju med Josef Hansson 24/8 1981.
- 12) Tone Dahlstedt, Caisa Ottesjö, s 30.
- 13) Intervju med Gun Fahlgård och Sven Åke Lindgren 1/4 1985 i samband med en fältforskningsövning i etnologi, vt 1985.
- 14) Intervju med Edvin Persson 28/6 1981.
- 15) Intervju med David Johansson 4/5 1981.
- 16) Intervju med David Johansson 2/4 1985, övning i fältteknik, etnologi B 1, vt 1985.
- 17) Intervju med Rikard Nyström 28/8 1981.
- 18) Intervju med Sigvard Carlsson 2/6 1981.

ARBETET SOM FÖRSTA ORDNARE

- 1) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 2) I kap Märkpojarna tar makten återkommer jag till diskussionen om patriarkatet/paternalismen.
- 3) Dahlstedt m fl, int Andreas Berg, s 20.
- 4) Holmsunds köping, s 157, intervjuer med Henry Lindgren och Andreas Berg, Den dolda historien m fl.
- 5) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 6) Ordet maternalism är en motsvarighet till paternalism och dyker allt oftare upp i kvinnoforskningsssammanhang. Självt stötte jag först på det hos den danska historikern Tinne Vammen i boken Rent och Urent, Köpenhamn 1986, om tjänsteflickor i sekelskiftets Köpenhamn.
- 7) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 8) John Olofsson, s 10.
- 9) *ibid*, s 30.
- 10) Radioprogram 10/5 1984, kl 19.30.
- 11) John Olofsson, s 31.
- 12) Arbetets värde och mening, RJ 1980:1, s 41.
- 13) Holmsunds köping, s 178 ff.

- 14) Ambjörnsson, Den dolda Historien, 1984, s 468.
- 15) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 16) Holmsunds köping, s 103.
- 17) Detta diskuteras utförligare i kapitlet Märkpojarna tar makten.
- 18) Sten Forssén, Med lyra och lans, Umeå 1927, s 163-166.
- 19) Föreläsning Umeå Universitet, våren 1986.
- 20) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 21) ibid.
- 22) Intervju med Zaida Nordström, gjord av Gunnel Sjöberg och Gunvor Gustafsson för Obbola/Holmsunds kulturförening.
- 23) ibid.
- 24) Per Frånberg, Umeåsystemet, en studie i alternativ nykterhetspolitik 1915-1945, Kungälv 1983, s 67.

GEMENSKAPEN SOM ORDNARE

- 1) Riksradios program 1. Programmet producerat av Per Runesson byggde på material till en studiecirkel utarbetat av Leif Stenberg.
- 2) Holmsunds köping, s 170.
- 3) IOGT, förkortning för International Order of Good Templars.
- 4) Holmsunds köping, s 170.
- 5) ibid.
- 6) David Gaunt, från proletariat till Arbetarklass, sågverksarbetarminnen från Gävleborg, Örebro 1981, s 16.
- 7) Gaunt, s 15 ff.
- 8) Intervju David Gaunt i radioprogram 10/5 1984.
- 9) Gaunt, s 20.
- 10) Per Frånberg, s 226.
- 11) Radioprogram 10/5 1984.
- 12) Intervju i radio 10/5 1984.
- 13) Radiointervju 31/5 1984.
- 14) Sven Lundkvist, Folk Rörelserna i det svenska samhället 1850-1920, Uppsala 1977, s 128.
- 15) ibid, s 18.
- 16) ibid, s 128.
- 17) ibid, s 161.
- 18) Olofsson, passim. P O Enqvist har också i sin bok Musikanternas uttåg beskrivit agitatorernas svårigheter i Västerbotten.
- 19) Frånberg, s 37.
- 20) ibid, s 226.
- 21) Sigvard Andersson, Baggböleriet... från trälldom, förbannelse och ödmjukhet, Umeå 1981, s 135.
- 22) Frånberg, s 227.
- 23) Sigvard Andersson, Historisk översikt, artikel i Västerbottens Folkblad, datum okänt.

- 24) Lundkvist, s 169.
- 25) *ibid*, s 198.
- 26) Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen.
- 27) Lundkvist, s 199 f.
- 28) *ibid*, s 199.
- 29) Intervju med Ida Westman tillsammans med Annika Melin, våren 1981.
- 30) Arne Borgardt, Eskil Forsman, Gunnar Åström, Socialdemokratiska föreningar i Holmsund, uppsats i historia C 1, ht 1974.
- 31) Lundkvist, s 150.

BILDNINGEN SOM ORDNARE

- 1) Björn Olsson på seminarium i idéhistoria om föreläsningsföreningen Minerva.
- 2) Gaunt, Från proletariat..., s 9.
- 3) Sten Forssén, s 9.
- 4) Björn Olsson, seminarium om Minerva.
- 5) Andreas Berg, Studiecirkeln i logen Skärgårdsblomman Holmsund 1912-1972.
- 6) Tone Dahlstedt, s 28.
- 7) *ibid*, s 50.
- 8) *ibid*, s 30.
- 9) *ibid*, s 34.
- 10) A Berg, Studiecirkeln i logen Skärgårdsblomman.
- 11) Tone Dahlstedt, s 6.
- 12) *ibid*, s 54.
- 13) *ibid*, s 32.
- 14) A Berg, Studiecirkeln i logen Skärgårdsblomman.
- 15) Intervju i radioprogram 10/5 1984.
- 16) Intervju med Sigvard Andersson i lokalradion, 1981.
- 17) Radiointervju 24/5 1984.
- 18) Västerbottens Folkblad.
- 19) Andreas Berg, Studiecirkeln i logen Skärgårdsblomman.
- 20) Radioprogram 24/5 1984. Resonemanget återfinns också i Frykman, Löfgren, Den kultiverade människan, Stockholm 1980, passim.
- 21) Alf Arvidsson, artikel i Västerbottens Folkblad 10/10 1985.
- 22) Frykman, Löfgren, Modärna tider, s 331.
- 23) *ibid*, s 331.
- 24) *ibid*, s 294 ff.
- 26) Lena Hellblom, Från primitiv till organiserad demokrati, Malmö 1985, s 145 f.

VÄLFÄRDEN SOM ORDNARE

- 1) Andreas Berg, *Minnen från Holmsund 1910-1970*.
- 2) Gaunt, s 26.
- 3) Ansökan om *egnahemslån*, folkrörelsearkivet i Umeå.
- 4) *ibid.*
- 5) *ibid.*
- 6) *Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm år 1919, Andra Samlingen, Andra avdelningen, tionde bandet. Betänkande i egnahemsfrågan, s 106 ff.*
- 7) Sverker Sörlin, *Utopin i verkligheten. Ludvig Nordström och det moderna Sverige. Ur I framtidens tjänst, s 182.*
- 8) *ibid, s 187.*
- 9) *ibid s 188.*
- 10) Kerstin Thörn, *En god bostad för det riktiga livet. Den moderna bostadens ideologiska förutsättningar. Ur I framtidens tjänst, s 199.*
- 11) Sten Forssén, s 126.
- 12) Gaunt, s 25.
- 13) Frykman, Löfgren, *Den kultiverade människan, s 127.*
- 14) *ibid, s 125.*
- 15) Jonas Frykman, *Horan i bondesamhället, Lund 1977, s 78 ff.*
- 16) Frykman, Löfgren, *Den kultiverade människan, s 126.*
- 17) *ibid, s 127.*
- 18) *ibid, s 205.*
- 18) Sten Forssén, s 67.

MÄRKPOJKARNA TAR MAKTEN

- 1) Lennart Fällgren, P O Pettersson, Hans Skoglöf, *Ledamöters engagemang i Holmsunds kommun 1920-1973, C-uppsats i historia, Umeå, vt 1974.*
- 2) Våra informanternas roll i protokollen har bekräftats av Ronny Ambjörnsson och själv har jag en decimeter hög bunt med kopior från våra informanternas klippalbum, liksom en del färskartiklar som vittnar om deras betydelse, David Johansson har varit lördagsgäst i VF två gånger sedan 1984, Josef Hansson är hedersgäst på Folkets Hus för sina teaterinsatser.
- 3) Sven Lundkvist, s 150 f.
- 4) *ibid, s 151.*
- 5) *ibid, s 152.*
- 6) *ibid, s 15 ff.*
- 7) Bo Nilsson, *avhandlingskapitel, framlagt 6/11 1986 vid institutionen för historia, Umeå Universitet.*
- 8) Lundkvist, s 12 ff.
- 9) Sigvard Carlsson, *Sammanställning över de gångna årens verksamhet i holmsundskretsen av Svenska Röda Korset, stencil 1978.*
- 10) Lilly Carlsson, *Holmsunds socialdemokratiska kvinnoklubb, 60 år, stencil 1982.*

- 11) Radiointervju 24/5 1984.
- 12) *ibid.*
- 13) *ibid.*
- 14) Lena Hellblom, s 228 ff.
- 15) Holmsunds köping, s 172.
- 16) Lena Hellblom, s 145 f.
- 17) Egna seminarieanteckningar.
- 18) Denna levnadsbeskrivning överlämnades av Sigvard Carlsson i samband med intervjun.

TIMMERRULLARENS ARV

- 1) Intervjuerna med Henry Lindgrens barn och barnbarn gjordes för en etnologisk fältövning. Intervjun med barnen gjordes 1/4 1985, intervjun med barnbarnet Camilla 3/4 1985.
- 2) Detta resonemang bygger på ett samtal med Ronny Ambjörnsson, Bo Sundin och Ingrid Åberg i ett radioprogram 31/5 1984.
- 3) Fingerat namn.

KÄLLOR OCH LITTERATUROTRYCKT:

Intervjuer (finns på kassett på idéhistoriska institutionen i Umeå)

Sigvard Andersson 28/8 1981.

Andreas Berg 6/4 1981.

Sigvard Carlsson 21/9 1981.

Josef Hansson 24/8 1981.

David Johansson 4/5 1981.

Henry Lindgren 11/6 1981.

Rikard Nyström 28/8 1981.

Edvin Persson 28/6 1981.

Intervjuer (finns på kassett på etnologiska institutionen i Umeå)

Camilla Fahlgård 3/4 1985.

Gun Fahlgård 1/4 1985.

Sven Åke Lindgren 1/4 1985.

Övriga intervjuer

Ida Westman (kassett hos uppsatsförfattaren)

Zaida Nordström (kassett i Obbola/Holmsunds kulturförenings ägo)

Radioprogram (finns arkiverade på Riksradiön i Umeå)

Den skötsamme arbetaren, 10/5 1984, P1.

Den upplyste stabbläggaren, 17/5 1984, P1.

Märkpojarna tar makten, 24/5 1984, P1.

Timmerrullarens arv, 31/5 1984, P1, producent Karin Nordberg

Reportaget, P1 1987, om fackligt socialt arbete i Bomhus, producent Per Runesson.

Föreläsninganteckningar

Seminarium med Björn Olsson om föreläsningföreningen Minerva, idéhistoria.

Seminarium om Habermas offentlighetsbegrepp, idéhistoria.

Stenciler

Berg, Andreas, Minnen från Holmsund 1910-1979.

Berg, Andreas, Studiecirkeln i logen Skärgårdsblomman Holmsund 1912-1972.

Borgardt, Arne, m fl, Socialdemokratiska föreningar i Holmsund, uppsats i historia C 1, ht 1974.

Carlsson, Lilly, Holmsunds socialdemokratiska kvinnoklubb, 60 år.

Carlsson, Sigvard, Sammanställning över de gångna årens verksamhet i holmsundskretsen av Svenska Röda Korset.

Carlsson Sigvard, Levnadsbeskrivning.

Dahlstedt Ione, m fl, Logen 880 Skärgårdsblomman, ett IOGI-bibliotek i Holmsund 1913-1925, specialarbete, Bibliotekshögskolan, ht 1976.

Fällgren Lennart, m fl, Ledamöters engagemang i Holmsunds kommun 1920-1973, C-uppsats, vt 1974.

Nilsson, Bo, avhandlingskapitel, framlagt 6/11 1986 vid historiska institutionen, Umeå.

Övrigt

Brev till Sveriges Radio från Henry Lindgren 25/4 1979.

Dikter ur Josef Hanssons klippalbum.

Henry Lindgrens fotoalbum.

Kartotek över ledamöter, upprättat för C-uppsats i historia, vt 1974 (se ovan).

Låneansökningar för egnahem, folkrörelsearkivet i Umeå.

Personuppgifter från pastorsexpeditionerna i Umeå stads- och landsförsamlingar.

TRYCKTA KÄLLOR OCH BEARBETNINGAR

Ambjörnsson, Gaunt, Den dolda historie, Malmö 1984.

Andersson, Sigvard, Baggböleriet... från trädrom, förbannelse och ödmjukhet, Umeå 1981.

Arbetets värde och mening, RJ 1980:1.

Bihang till riksdagens protokoll vid lagtima riksdagen i Stockholm, år 1919, Andra Samlingen, Andra avdelningen, tionde bandet, Betänkande i egnahemsfrågan.

Forssén, Sten, Med lyra och lans, Umeå 1927.

Frykman, Jonas, Horan i bondesamhället, Lund 1977.

Frykman, Löfgren, Den kultiverade människan, Stockholm 1980.

Frykman, Löfgren, Modärna tider, Lund 1985.

Frånberg, Per, Umeåsystemet, en studie i alternativ nykterhetspolitik 1915-1945, Kungälv 1983.

Gaunt, David, Från proletariat till arbetarklass, Sågverksarbetarminnen från Gävleborg, Örebro 1981.

Hellblom, Lena, Från primitiv till organiserad demokrati, Malmö 1985.

Holmsunds köping, Umeå 1974.

Lundkvist, Sven, Folkrörelserna i det svenska samhället 1850-1920, Uppsala 1977.

Olofsson, John, Hur arbetarrörelsen kom till Skellefteåbygden, Minnen och miljöer 1900-1935, Bjästa 1978.

Sörlin, Sverker, Utopin i verkligheten, Ludvig Nordström och det moderna Sverige.

I framtidens tjänst, Malmö 1986.

Thörn, Kerstin, En god bostad för det rika livet, Den moderna bostadens ideologiska förutsättningar, Ur I framtidens tjänst, Malmö 1986.

Vammen, Tinne, Rent og Urent, Köpenhamn 1986.

Tidningsartiklar

Västerbottens Folkblad:

Sigvard Andersson, Mina 50 år på sågen, Särtryck 1974.

Sigvard Andersson, Historisk översikt, datum okänt.

19/5 1984, porträtt av David Johansson.

10/10 1985, Alf Arvidsson om musiklivet i Holmsund.

4/12 1986, artikel om och av Josef Hansson.

21/3 1987, porträtt av David Johansson.

INSTITUTIONEN FÖR IDEHISTORIA
UMEÅ UNIVERSITET
SKRIFTER

REDAKTÖR: Ronny Ambjörnsson

Förteckning över tillgängliga arbeten:

2. G. Eriksson: Från romantiken till 2:a världskriget.
Del 1: 1800-talet. Del 2: 1900-talet. 3:e omarb.
uppl. 1979. (Har utkommit som bok 1983. Väster-
landets Idéhistoria 1800-1950, Gidlunds förlag.)
4. R. Qvarsell: Kompendium i bok- och bibliotekskunskap.
2:a uppl. 1975.
6. G. Eriksson, R. Qvarsell & B. Sundin: Från renässans
till upplysning. 2:a omarb. uppl. 1976.
9. G. Eriksson: Om idealtypbegreppet i idéhistorien. 1979.
13. R. Qvarsell: Två uppsatser om psykiatrins historia.
Människosyn och sinnessjukdom (1979). Förvaring, be-
handling, vård. Psykiatrins och sinnessjukvårdens
historia i Sverige (1980). 1981.
15. G. Eriksson: Från Galilei till Gamow. Studier i populär-
vetenskapens historia. Preliminär version. 1981.
17. Teknik för alla. Uppsatser i teknikhistoria. 1983.
18. Vårdinstitution och vårdideologi. Tre uppsatser från
ett symposium (1983). 1984.
19. Kvinnoidéer. Källtextsamling i kvinnohistoria. 1984.
20. Olof Cronenberg: Röda Korset 1863-1915. 1985.

INSTITUTIONEN FÖR IDEHISTORIA
UMEÅ UNIVERSITET
IDEHISTORISKA SKRIFTER

REDAKTÖR: Ronny Ambjörnsson

1. Liv och text. Sex föreläsningar från ett symposium 1985.
2. Sverker Sörlin: Drömmen om att förstå hur allting hänger ihop, egentligen. 1985.
3. Swedish Science in Context: Women, Theologians and Engineers and Their Role in the Scientific Debate, 1870-1920. (Three papers presented at the XVII:th International Congress of History of Science, Berkeley, California 1985.) 1986.
4. Roger Qvarsell: Kulturmiljö och idéspridning. En studie av idédebatt, bokspridning och sällskapsliv i Härnösand kring 1800-talets mitt. 1986.
5. Hem och bostad. Bostadsideologier i ett historiskt perspektiv. Fem föreläsningar från ett symposium 1986.
6. Karin Nordberg: Märkpojarna tar makten. Människor och idéer i 20- och 30-talets Holmsund. 1987.

